BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS
VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁI

SZERKESZTI:
ZAKARIÁS G. SÁNDOR

16.

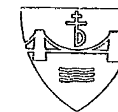
AZ ISMERETLEN TÁNCSICS

ÍRTA:
LESTYÁN SÁNDOR

BUDAPEST, 1945

LESTYÁN SÁNDOR

AZ ISMERETLEN TÁNCSICS

1945

„BUDAPEST" IRODALMI, MŰVÉSZETI
ÉS TUDOMÁNYOS INTÉZET KIADÁSA

ELŐSZÓ

Elérkezett az idő, amikor nemcsak szabad, de meg is kell írni Táncsics Mihályról az igazságot és azt, hogy neve elválaszthatatlan Budapest történelmétől — várostörténeti szempontból is. Petőfi Sándor Táncsicsát, aki »nemzetének javára célozott munkáiban«, a rab írót, oly örömmel és diadallal hozta le Budavárából az ezernyolcszáznegyvennyolcas márciusi nép, hogy »a vén hegy lába majdnem összeroskadt«. Ady Endre Táncsicsát »ostorozták, kutya se becsülte, mert (kend) senki se volt, mindenkiért hevült, parasztanya szülte«. Szilágyi Sándor Táncsicsa »a dolgok folyamára hatást gyakorolni nem bírt. Nem — túlzásáért. Mindig a legszélsőbb párthoz tartozott s ezért s ábrándozásaiért köznevetség tárgya lőn«. Jókai Mór Táncsicsa »szegény, szent öreg«, Móra Ferenc Táncsicsának pedig volt egy görbe botja, amely támasza, de egyúttal ellensége is volt. Támasza, amellyel a vak ember járás közben tapogatózott és ellensége, mert a kopogása előre jelezte közeledtét, hogy az ajtók bezáruljanak előtte. Révész Mihály Táncsicsáról »az iskolában bizony alig tanítanak egyebet, mint azt, hogy március tizenötödikén kiszabadították a börtönből, paraszt volt, munkás volt, »különc« volt, »bolondos«, tudósok nem igen foglalkoztak az életével és munkálkodásával. Pedig érdemes és tanulságos élet volt a Táncsicsé. Tegyük még hozzá azt — a munkásság szempontjából ez a fontos, — hogy Táncsics szerzi magyar nyelven az első szocialista írásokat, hogy a munkások számára magyarul ő adott legelőször ujságot, hogy ő szerkesztője a legelső szocialista lapnak, hogy az ő lapjából, az ő szerkesztése alatt lesz az első pártlap.«

Mások, a többiek, kortársak és utódok, írók, publicisták és politikusok, emlékiratokban, ujságcikkekben, ünnepi beszédekben a maguk kénye-kedve szerint rajzolják meg Táncsics Mihály portréját. Úgy formálják, úgy gyúrják az alakot, ahogy éppen a pillanat és a cél kívánja: elnézően, ellenségesen, fölényesen, gúnyosan, ostobán, anekdótázva, de többnyire tudatlanul és tények, adatok, bizonyítékok keresése, kutatása nélkül, csupán a saját szempontjaik szemmeltartá-

sával. Pedig Táncsics Mihály többet érdemel ennél. Megérdemli, hogy végre úgy álljon előttünk, amilyen volt, erényeivel és hibáival, de — hamisítatlanul!

Ez a cél vezetett bennünket, amikor Táncsics Mihály »érdemes és tanulságos« életének olyan vonatkozásait kutattuk, melyek Budapest városépítési, városszépítési és városfejlesztési történetét gazdagítják. Az összegyűjtött adatokból megszületett az eddig ismeretlen Táncsics: a városreformer. Fakult, halványkörvonalú portréja új színekkel gazdagodik. Különös jelentősége van ennek ma, nemcsak a Táncsics-kultusz ápolása miatt, hanem azért is, mert az ő egykori városfejlesztési és városépítési problémái, (ha időközben még nem valósultak meg!) most kerülnek ismét napirendre, az újjáépítés keretében. Tanulmányunk gerince Táncsics »Fővárosunk« című, alig-alig ismert kis munkája, melyet börtönben írt, vaksága idején. E köré csoportosítottuk jórészt a Székesfővárosi Levéltárban felkutatott adatainkat. (A kutatómunkában dr. Kovács Lajos igazgató lelkesen sietett segítségünkre.) A tanulmányt kiegészítettük Táncsics Mihály budapesti házának történetével. Nem azért, mintha ez a ház (mely ma is úgy áll, ahogy megépítette) műemlékszámba menő nevezetesség volna, hanem azért, mert ez a ház Táncsics életpályájával szoros összefüggésben van, túl a kegyeleten s az emlékezésen. Magyar nyelvleckékkel kereste meg a telek és a rajtaálló viskó árát, itt írta legnevezetesebb munkáit, itt állította fel saját »nyomdáját«, itt élvezte 1848 március 15 után »a szabadság legfelségesebb örömeit«, itt rejtőzködött 1849-től 1857-ig a pincében, innen hurcolták másodszor és harmadszor is börtönbe, itt építette fel a viskóból az emeletes házat, itt küzdött és szenvedett, itt volt boldog és boldogtalan. Ez a ház az ő vára, mely állandóan ostrom alatt állott, de ő nem adta fel, nem kapitulált s bár tudta, hogy »szép jövőt egyénileg véve, amilyennel a halandó magát néha-néha kecsegteti« sosem várhat, ebben a házban dolgozni, küzdeni mégis szeretett, mert élt benne a hit, hogy nem dolgozik és nem küzd hiába.

Budapest, 1945 decemberben.

Leszlyén Sándor

I.

Én nem valami fényes, városi míveltségű úrfi, hanem erdők közt nevelkedett vad fiú valék — mondja magáról Táncsics Mihály önéletírásában.[1] Hogyan lett az erdők közt nevelkedett vad fiúból fővárosi reformer? — ezt kell kutatnunk, mielőtt rátérnénk Táncsics szerepére Budapest városépítési és városfejlesztési feladataiban. Az erdők vad fia a veszprémmegyei Ácsteszér községben született, 1799 április 21-én.[2] Apja — szintén Mihály — telkesgazda volt. Öreg Táncsics Mihályék tizenhárom gyermeke közül hét volt életben, mikor a kis Mihály eszmélni kezdett. Négy fiú és három leány. A gyermekek földműveléssel foglalkoztak, Miska nyáron át libapásztorkodott, az ökröket és a lovakat őrizte, télen pedig tanult. Apja Márton-napjára mindig megkereste számára a csizmát és a könyvrevalót, hogy örömestebb járjon iskolába.

A család a földműves parasztok nyomorúságos, gondokkal teli életét élte. Az apa gyakran bejár szekerével a környező városokba, hogy a piacon eladjon valamit. Egy alkalommal magával vitte Győrbe a kis Mihály gyereket, aki ekkor lát először várost és nem érez mást, mint félelmet. »Nem bírom elfelejteni, mily különös, kellemetlen benyomást tett rám az, mikor először Győrött lévén, ott a nagy házak kapui fölött sárkányfejeket láttam: féltem tőlük«. Más alkalommal apja Komáromba viszi magával, ott a félelemtől egyenesen sírvafakadt, mikor a meredek Dunaparton leereszkedtek szekerükkel a repülőhídhoz. Ezek az első városi élményei, benyomásai, dehát még gyermek, aki boldog, mikor hazaérnek a faluba, ahol gombaszedés közben alvó nyulat talál a bokorban s nyomban eladja a papnak — két garasért. Nem tudjuk, hány éves volt ekkor (lehetséges, hogy valamivel később, idősebb korában történt), de beteg lesz és meglátja a harmadik várost: Pápára viszik, az Irgalmasok kórházába. Ott a jó rántottleves — amit szüleinél egész esztendőben tízszer sem ettek — a legnagyobb élménye. »Még azelőtt nem tudtam, mit tesz igazán jól élni, itt az

Irgalmasok zárdájában tanultam meg«. A rántottlevesből »tanulta meg« a jó életet s rántottleves közben csillan fel előtte a jövő képe : iparosmesterséget kell tanulnia, hogy »jól élhessen«. Kisbérre kerül, szabóinasnak. Sorsa a kálváriás inassors, amit Munkácsy Mihálynál is ismerünk, a csabai évekből. A cintányér, amiben mesterétől az ételt kapja, oly »csekély«, hogy a kanál sem merül meg benne. Hazamegy hát a szüleihez, ahol a régi munkát végzi, de legalább aratáskor szép fehér kenyeret eszik a családi asztalnál.

»Aki városban született és nevelkedett, alig hiheti, hogy a szegény falusi pórfiúnak is vannak tiszta örömei« — írja önéletrajzában. Ilyen örömök közé tartozik az eprészés, vadcseresznyézés, a búcsú, a szüret, az ádventi disznóölés. »Nem volt soha a városban oly kivilágítás, mely annyi gyönyört okozott volna valakinek, mint nekem az, mikor disznóperzselésnél a szalma lángja magasra föllobogott s a csillogó hóra sziporkázott«. Még mindig messze van a várostól, sőt a távolság egyre nő közte és a város között. A sánta iskolamester maga mellé veszi segédtanító félének. »Nem tudom, volt-e még más valahol is oly pórgatyás és zsíros, hosszúhajú praeceptor, milyen én valék?« — veti fel önmaga előtt a kérdést.

Tavasszal megszűnik az iskolai oktatás, kicsöppen a hivatalából, aratni megy az Alföldre. Ősszel gubacsot szed az erdőn, búcsúra jár, ahol, amennyire »garasokból telik, ponyvai históriákat vásárol«. A kukoricatörés és kukoricafosztás is a boldog ifjúkor élményei közé tartozik. »Nincs a városban az a cifra lakoma, ahol jobbízűen vendégeskednének, mint falun ilyenkor.« Falurajongása és városlenézése az erkölcsök megítéléséből is kiviláglik : »E tekintetben a falusi legény általában véve sokkal becsületesebben gondolkozik, mint a magát műveltnek hánytorgató városi úrfiak nagy része«.

A családi körülmények újra arra kényszerítik, hogy abbahagyja a földművelést. Takácsinas lesz. Miről lehetett a vele történt nagy változásra ismerni? Hosszú haját, amit vasárnaponként olyan zsírosra kent, hogy szinte csöpögött: le kellett vágnia. Szinte »megkönnyezte«.

A felszabadult takácslegény néhány forinttal a zsebében Székesfehérvárra gyalogol, rokoni látogatásra. Ott lát életében először színházat, színészeket. Csodálattal bámulja a »cifraruhás embereket« s főként azt, hogy olyan jól beszélnek magyarul. Éppen húszesztendős ekkor. Most nyílik ki a szeme. Most lát először túl a faluja határán. Megismerkedik egy bakancsos katonával, aki mesélget neki, hol járt, hol nem járt. Áhitattal és szomorúsággal hallgatja ezt a Háry Jánost, mert ráeszmél, hogy fogalma sincs a világról, a »földleírást még nevéről se ismeri«. Tátva marad a szája, mikor azokat a csodálatos dolgokat hallja, többek között Angliáról. Ezidőtájt döbben rá, hogy a földmívesosztály »minden osztályok között a legalávalóbbnak tartja magát,« holott ez nincs rendjén. Aki saját magát nem becsüli, sosem érheti el mások megbecsülését. »Sok víz elfoly addig a Dunán, míg e néposztály a társadalom többi osztályainak akármelyikénél magát alábbvalónak tartani nem fogja s míg a többi osztályok, melyek míveltségükkel szeretnek dicsekedni, önként el fogják ismerni, hogy ők a földmívelőosztálynál nem érdemesebbek.«

Aki így gondolkozik, már nem az erdők vad fia, már kezdi érezni, hogy hivatás vár rá és ezt egyelőre a tanítóskodásban látja. Újra tanítósegéd lesz. Egymásután négy iskolamester mellett dolgozik, különböző helyeken, majd egy ismerős rábeszélésére Budára megy és beiratkozik a tanítóképezdébe. Kitűnő oklevelet kap, de nem kap hozzá állást. »Hiába vesztegel rá szép szót, elutasítás a felelet.«

Ez az első emléke a fővárosról. Kegyetlen, szomorú emlék. Semmikép sem olyan, hogy rajongással tölthetné el lelkét a főváros iránt.

A következő években (1823—1826) bejárja a fél országot. Tanul és tanít. Huszonkétéves korában, kis batyúval a hátán Pestre kerül, ahol tovább akarja művelni magát. A Hatvani-utcában levő »Horváth-házban, Jenni festőnél«[3] kap szállást és ellátást, cserébe a festő gyermekeit tanítja. »Igen szerencsésnek« érezte magát, hogy a nagyvárosban lehet, de a festő halálával az özvegy felmondja neki a lakást és a kosztot. A külső Józsefváros legszélén, a Víg-utcának a lóvásárra nyíló végében bérel magának egy olcsó, kis szobát. Kenyeret a piaristák előtti piacon vásárol (a piaristák iskolájában tanul), azt akkoriban másutt még nem is igen árulnak Pesten. A piaristák épületében van egy könyvesbolt is, ahová sűrűn bejár olvasgatni, ócskaságokat böngészni a polcokon.

»Ezidőben Pesten Boráros a városbíró,[4] egyébként is tekintélyes férfiú s az elemi iskolák igazgatója. Pest még nagyon német város, ritkán hallatszik a magyar szó.« Az ifjú Táncsics elhatározza, hogy a szegény inasokat ingyen tanítja a magyar beszédre. Felkeresi Borárost, akit arra kér : engedjen át erre a célra az iskolaépületben egy helyiséget. Elutasítják. Állást sem kap hónapokig, végre beáll a Cukor-utcában, egy jurátushoz — csizmatisztítólegénynek. A konyhában lakik, havi három forint a fizetése. De két hónap mulva a jurátus kiteszi csizmatisztítója szűrét, aki ekkor a »hatodik iskolát« végzi a piaristáknál. A nyolcadik iskolaév kezde-

tén egy pesti német napilap szerkesztője[5] bízza rá fia magyar oktatását. Ekkor történik, hogy Szalay László iskolatársa felhívja a figyelmét Vörösmarty Zalán futására, azzal, hogy vegye meg, mert a költőnek nincs pénze ebédre. Táncsicsnak magának sincs több pénz a zsebében, mint öt váltó forint. Megkéri Szalayt, vezesse el Vörösmartyhoz, akit amúgyis szeretne megismerni. És személyesen adja át a Zalán futása árát.

Szótár-írásba kezd. Előfizetést hirdet rá Eggenbergernél.[6] Pár hét mulva közlik vele, hogy egyetlen előfizető sem jelentkezett, mert híre kelt, hogy a szerző maga is tanuló. Le volt sujtva! Ilyen állapotban köszöntött be az iskolaév vége és ő — gyalogszerrel — országos vándorútra, tanulmányútra indul. Kiéhezve, elcsigázva, lesoványodva érkezik haza. Haza? »Nem, csak egy nagy városba érkeztem vissza. Nem volt ott egyetlen család sem — írja, — melynek én, mint egyik tagja, hiányoztam volna s kinek szerencsés megérkezése fölött a ház népe örömünnepet ülhetett volna.«

Még mindig idegen Pesten, ahol 1831-ben kolerajárvány pusztít.[7] Szerencsére »őrajta nem fog«. Két évvel később (1833) hatvan forintért eladja »Magyar és német beszélgetések« című munkáját Heckenastnak és a könyv — elfogy! Ettől kezdve élete végéig szüntelenül ír, ír és ír, de minél többet ír, annál erősebb összeütközésbe kerül a cenzurával és annál közelebb jut a börtönhöz. Kolozsvárra utazik, nevelőnek, Teleki János gróf Sándor fia mellé.[8] Elutazása előtt az Orczy-kert mögött telket vásárol, (hatszáz négyszögölet.) Egy kis viskó is áll rajta. A vételár 2100 váltóforint. Száz váltóforint előleget fizet, abban a reményben, hogy nevelői keresetéből a többit is lefizetheti. Az eladó — Steinbauernek hívták — nem elégedett meg azzal, hogy vevője »író« és »nevelő«. Táncsics kénytelen jóhiszeműen azt mondani, hogy »egyben pesti polgár«. Mialatt Kolozsváron tartózkodik, Steinbauer érdeklődik utána a pesti Városházán, ahol közlik vele, hogy Táncsics Mihály neve nem szerepel a pesti polgárok névjegyzékében. Visszaérkezve, polgárjogért folyamodik, de Seeber Károly polgármester[9] azzal az indokolással utasítja el, hogy »nem ismeretes«. El kell adnia szívéhez nőtt, kedves könyveit, úgy törleszti az adósságot. 1837 tavaszán kertjét sajátkezűleg ássa fel, hogy burgonyával bevethesse. Telkes gazda Pesten, földműves-paraszt, aki nagyon boldog, mikor ősszel elvermelheti a gazdag burgonyatermést.

A következő évben Bécsben próbál szerencsét. Magyar nyelvleckékből akar megélni, de még havat sem lapátolhat, mert — magyar. Legfeljebb akkor kerülhet rá a sor, ha a bécsiek közül nem jelentkezik elegendő hómunkás. Ezt »igen igazságos és méltányos«

eljárásnak tartja s »fohászban nyilvánítá« óhajtását, bárcsak Budapesten is »ilyesmit vennének zsinórmértékül az elüljárók«.

Bécsből kudarccal tér vissza, de hamarosan otthon lesz a fővárosban. Az otthont házassága alapozza meg. 1838 októberében feleségül veszi Seidel Teréziát,[10] aki a szó szoros értelmében vett feleség, mert »vele a bajnak fele esék«. A fiatalasszony fehérneműt varr, a férj napszámba jár és a tenyérnyi földdarabkán kertgazdaságot rendeznek be. Táncsics közben folyton ír, íróasztala fiókjában halomra gyűl a sok kézirat, a pesti kiadók nem fogadják el a munkáit, végülis elhatározza, hogy külföldre utazik azok »kinyomatása és elárusítása végett«. Bejárja Németországot, Belgiumot, Hollandiát, majd Páris következik, azután London.[11] Öt hónapig van távol s alig érkezik meg Pestre, Kossuth tanácsára máris menekülni kényszerül. Régebbi írásai, főleg Népkönyve[12] miatt — kilenc könyvárusnak és kiadónak hiába kínálta, végül is elkeseredésében ingyen adta oda a tizediknek — rendőrkopók lesnek rá. Hasztalan hagyta el otthonát, a spiclik felfedezik búvóhelyét,[13] vasraverve hozzák a fővárosba, ahol előbb a Károly-kaszárnyába (jelenleg Központi városháza), majd a várbeli József-laktanya börtönébe kerül, ahol Kossuth Lajos is raboskodott.[14]

Egy esztendeig és két hétig tartják itt bezárva. Graf ügyész készítette el a vádiratot, aki Táncsics »Sajtószabadságról nézetei egy rabnak« és »Népkönyv« című könyveiből azt olvasta ki, hogy azokban »alperesnek abbeli vétkes szándéka ömlik el, hogy országlási rendszerünk feldúlásával, a személy- és vagyonbeli jogok egyenlőségi elve terjesztessék«. A vádlevél hangsúlyozta, hogy Táncsics Mihály nagyon bűnös, mert a népet »csábító külfénybe burkolt tanoknak felkarolására unszolja«, olyan tanokra, melyek »ősi alkotmányunk felforgatását vonhatnák maguk után«. Itéletre nem került sor. Egy esztendeig és két hétig raboskodott. Börtönéből írja feleségének a »Gyásznapok emléké«-t, levelekben.[15] Az első levélből[16] tudjuk, miért lett ő Stáncsicsból Táncsics? Három gyermekük közül, kiket egymásután vesztettek el, Ilka volt a legidősebb. »Csodálatosnak tartám — írja az apa a börtönlevélben, — hogy e gyermek mindig így nevezett : Táncsics, az S-betűt elhagyva és pedig már akkor is, mikor sem Boldizséktul, sem odahaza Ácsteszéren, mikor valánk, hol csakugyan az egész nép így nevez, ezt nem hallotta. Legyen úgy, imádott gyermek, emlékedre«.

Az utolsó börtönlevélben[17] találjuk első nyomát Táncsics Budapest fejlesztésére irányuló későbbi működésének. Visszaemlékezve a nagy, külföldi városokra, ahol megfordult, ezt írja : »Nem szólok országos gazdálkodásról és haszonról, hanem csupán

szépség, kellem tekintetéből vetek egy pillanatot összeolvadó kettős fővárosunkból a tengerig. Ha emberi kéz és ész fővárosunk változatosságára s szépülésére annyit tesz, mennyit tőn már a természet: akkor mindazon országok fővárosait, melyeket láthatni szerencsés voltam, felülmúlja szépségre«. (Ő maga említi ugyan »Hunnia függetlensége«[18] című munkája egyik jegyzetében, hogy »Fővárosi Reform« című könyvét beadta a cenzurának — de sem a cenzor, sem a Helytartótanács nem engedélyezte — s ebből valószínűnek tartjuk, hogy Budapest problémái már előzőleg is foglalkoztatták. A »Fővárosi Reform« kéziratát egyébként, két másik kézirattal együtt, Tübingenben akarta megjelentetni, mikor Németországban járt, »Önbizalom« összefoglaló címen. Át is adta egy nyomdász-könyvkereskedőnek. A württembergi kormány a könyvet az osztrákok kérésére elkoboztatta.)

Az erdők vad fia az utolsó börtönlevélben immár látja, hogy a magyar főváros az európai nagyvárosokkal szemben elmaradt a fejlődésben. Táncsicsot nem elégítik ki József nádor Királyi Szépítő Bizottságának[19] eredményei, egyébként sem érez rokonszenvet a városszépítő Habsburg főherceg iránt, akiről úgy véli: üldözi őt, mint a népjogok és a népszabadság harcosát. Ez a harcos a budavári börtönben, 1847-ben, már érzi, hogy a főváros fejlődése érdekében is síkra kell szállnia, de még mindig nem városi polgár, még mindig nem rajong Budapestért, bár már foglalkoztatja a gondolat. Igazán csak akkor zárja szívébe Pest-Budát, mikor annak népe, 1848 március tizenötödikén, azon az esős napon, megnyitja előtte a börtön kapuját. A tömeg élén, mely felvonul, hogy kiszabadítsa, Klauzál Gábor[20] és Nyáry Pál[21] halad. De őket is megelőzi Teréz, »a páratlan anya s angyaljóságú feleség«, aki ezekkel a szavakkal borul férje nyakába: »Nincs többé cenzúra!«.

Másnap a Nemzeti Ujság[22] ezt közli Pest, március 15. keltezéssel: »Nagy napot ülünk, a magyar história napjainak legdicsőbbikét. A sajtó ma este 7 óra óta szabad! Ennek utolsó vértanuja, Stancsics Mihály, az egyeneslelkű népbarát s alkotmányszerető honfi, édes övéinek esengő körében feledi a bilincseket, melyekben a kormányok, a cenzúra szükségének százados előítéleteitől nyomatva, a szellemet fogva tartják«.

Birányi Ákos »Pesti forradalom«[23] című könyvében ezt írja a kiszabadított rabról: »Midőn a nép imádottját, Mátyást, prágai fogságából trónra kísérte fel a magyar, akkor lehetett tán olly osztatlan, zajongó s általános örömet látni, mint az nap most, midőn a sajtó s ennek áldozata Stáncsics, börtönéből kiszabadíttatott«.

Zerffi Gusztáv »Március 15dike 1848 Pesten«[24] című munkájában így emlékezik: »Az elláthatlan menet, mely délután Budára, a helytartótanácshoz vonult, hogy a censura eltörlésére s Stancsics polgár szabadonbocsátására bírja, nyugodtan viselé magát, és legkisebb kicsapongás által sem zavará a közcsendet... Miután Stancsics közepettünk volt, riadozva, örömittasan tértünk vissza Pestre«.

Táncsics maga így emlékezik a nagy napra: »Kiszabadításomat főleg az ifjúság kezdeményezte, hozzá kiválóan a munkás nép csatlakozott; az ifjúság önzetlenül, a honszeretet tiszta lángjától hevítve, a munkás nép inkább hálából. A munkás nép természetes ösztönénél, igazságszeretelénél fogva mindig megismerte és megismeri ki az ő igazi barátja s az iránt háláját minden körülmények között le szokta róni. Én összeszedve irományaimat s azokat zsebkendőmbe kötve, magamhoz vettem s azután feleségemmel s Nyáry Pállal kocsiba ültünk s alig foglaltunk helyet, a lovakat kifogták s a kocsit férfiak, ifjak húzták«.

Budavár házait kivilágították Táncsics diadalmenetére. A szabadítók sokaságához egyre nagyobb tömeg csatlakozott. Így értek a Nemzeti Színház elé,[25] ahol Táncsicsot felszólították, foglalja el a nézőtéren a nádor páholyát, mert a színházban ülők látni óhajtják. Ő azonban a Városházára ment, ahová a nép is elkísérte. Onnan kijövet, egy ismeretlen férfiú szólította meg — kiderült, hogy a Nádor Fogadó bérlője, — aki felajánlotta a nap hősének vendégszeretetét. Táncsics nem fogadta el. Rövid szónoklatot mondott. A nép lelkére kötötte, hogy mindazt meg is kell valósítani, amit a forradalmi elvek követelnek. Bejelentette, hogy elhalt Ilka leánya s a nagy nap emlékére nevét Táncsicsra változtatja. A nép, a főváros népe, lelkesedett, éljenzett, mámorosan ünnepelte.

Negyvenkilenc éves volt s először érezte életében, hogy valaki! A fővárosban lett az, ahová mint az erdők vad fia érkezett, gyalogszerrel s egy kis batyuval a hátán. Ezen a napon újjászületett. Egy új ember született a régiből, Stáncsics Mihályból — Táncsics Mihály, aki meghódította a fővárost, mely mindeddig polgárjogot sem adott neki.

De ez a Táncsics Mihály nem marad a fővárosé. A felszabadult paraszti lélek szárnyalása a felvilágosultság fényét árasztja egy alvó nemzet felé.

A márciusi ifjúság emelte vállára a meglettkorú férfit, aki túlnőtt a márciusi forradalom fiataljainak szabadságvágyán, reformtervein, eszmekörén, mert az egyetlen volt, aki felismerte a munkásság sorskérdéseit.

Jegyzet

1. *T. M.:* »Életpályám«, megjelent, mint Táncsics Mihály Művei IV., V., VI., VII. kötete. Kiadta a Központi Táncsics Bizottság, mely T. életében alakult, az 1870-es évek második felében, hogy »a sorsüldözött írót agg napjaira gyámolítsa.« Az iparos-osztályból álló 19 tagú bizottság felhívást bocsátott ki a nemzethez, T. M. összes művei »érdekében«, hangsúlyozva, hogy T. életpályája, kora, »egy alvó nemzet újjászületési processzusa.« Az »Életpályám« utolsó kötete 1885-ben jelent meg, egy évvel T. halála után. A művet »kevéssel rövidebbre vette, a helyenként széles fejezetek lényeges mondanivalóit kiemelte, vagyis e méltatlanul elfeledett munkát hű figyelemmel újraolvasta« Szeremlei László s ebben a formában Lepage Lajos Könyvkereskedés adta ki Kolozsvárott. (Évszám nélkül.)
2. A budai bognár-céh tagjai között szerepel Stantsits János, akinek 1823 június 10-én adták ki a mesterlevelet. T. M. önéletírásában nem emlékezik meg róla.
3. *Jenny Alajos,* arckép, miniatür és történeti festő, a Hatvani-utca 540. számú házban lakott. (V. ö. J. A. Dorffinger : Wegweiser, Pesth, 1827.)
4. *Boráros János,* 1785 : városi tanácsos, 1790 : városbíró, 1803—1807 és 1827—1829 helyettes (surrogirter) polgármester. Meghalt 1834. (V. ö. Schmall Lajos: Adalékok, Bp. 1899.)
5. *Rösler Kristóf,* a Vereinigte Ofner-Pester Zeitung szerkesztője, a budai várban lakott, saját házában, Landhausgasse Nro. 121. (V. ö. Franz Schams Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern. Pest, 1821. Továbbá Dorffinger : Wegweiser.)
6. *Eggenberger József* könyvkereskedése a Podmaniczky-házban volt, a Ferencrendi Barátok Terén, 436. sz. alatt.
7. Az 1831-ben pusztító »ázsiai kolerában« Pesten 3700, Budán 2400 lakos betegedett meg. Ebből meghalt Pesten 1911, Budán 1240 lakos. (V. ö. Dr. A. Jankovich : Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medicinischer und anthropologischer Hinsicht. Ofen, 1838.)
8. *Gr. Teleki Sándor,* akinek koltói kastélyában Petőfi Júliájával a mézesheteket töltötte.
9. *Seeber (Széber) Károly,* 1810 : kancellista, 1819 : tanácsos és kapitány, 1829 : polgármester. Meghalt : 1838. (V. ö. Schmall : Adalékok.)
10. *Seidel Teréz,* T. M. életírása szerint, mostoha körülmények között, nyomorúságban született. Emberi gondviselés nélkül nőtt fel. Lehner Ignác városi hivatalnoknál (aki Schmall szerint diurnista, járuló, később kamarási segéd volt) mint szolgáló, szakácsné, szobaleány, dajka kereste a kenyerét. Az esketést — T. M. adatait említve — Steinbach, Pest-Józsefváros plébánosa végezte. T. a névre nyilván rosszul emlékezett, mert a józsefvárosi plébános ebben az időben Schönbach József.
11. *Révész Mihály* »Táncsics Mihály élete és kora« c. munkájában (Bp. 1942.) írja erről az útról : »Gyors út Brüsszelen át, rohanás Páris felé... Páris! Paris és Cabet, a szocialista, akiről már annyit hall és olvas Pesten! Izgalmakkal teli az út a határtól Párisig... Magyar munkások közé jár és boldog, büszke, mert azt hallja, hogy ezek az idegenbe került magyar munkások dolgoznak, becsületet szereznek a magyar névnek.«
12. Népkönyv. Írta : Stancsics Mihály Lipcsében, 1846. Keil Erneszt és társánál. Belső címlapon : Polgári Katekizmus a nép számára. Írta : Stancsics Mihál.
13. Táncsics később maga azt írja, hogy Tóth Lőrinc jelentette fel.
14. Börtönének ablaka az utcára — jelenleg Werbőczy-, akkor Bécsi-kapu-utcára — nyílott. V. ö. »Gyásznapok Emléke Levelekben« 1847. május 31. keltezéssel : »Korán reggel a szokottnál nagyobb zaj hangzott be ablakomon... Egész családok mentek a budai hegyekbe mulatni, mert hiszen vasárnap vala.«

15. A »Gyásznapok Emléke Levelekben, melyeket feleségének írt Táncsics Mihál« először szerepel, mint »Táncsics« könyvei címlapján. (1848-ban jelent meg, Budapesten, Magyar Mihály könyvárusnál.)
16. Az első levél keltezése : »Budavár, május 27-kén, 1847.«
17. Az utolsó levél keltezése : »Augustus 1-jén 1847.« E levél után T. »Biztatás« című versét közli a kötetben. A 28 szakaszból álló vers első két szakasza így hangzik :

»Éljen a jó! Szebb jövőnek
Állunk küszöbén :
Nem dönthető meg ügyünket
Ezer cselszövény.

Annyi szent s hő fohász után
Szép hazánk ege
Derül végre s oszladozik
Sötét föllege.«

18. »Hunnia függetlensége« először megjelent Haalában, 1846. Másodszor Budán, 1848. Mind a kétszer elkobozták. Harmadik kiadása, mint T. M. műveinek 12. kötete, Budapesten, 1873.
19. A Királyi Szépítő Bizottság az 1800-as évek elején lép az előtérbe, azzal a feladatkörrel, hogy Pest város szépítését (Verschönerung der Stadt Pesth) szolgálja. Az élén József nádorispán áll, a városszabályozási terveket Hild János készíti. A bizottság hatásköre Budára nem terjedt ki, Pesten viszont művészi és hatósági ellenőrzési jogot gyakorolt. (V. ö. Lestyán Sándor : Pest-Budai Regélő, Bp. Officina, 1940.)
20. *Klauzál Gábor,* 1848-ban ipar- és kereskedelemügyi miniszter.
21. Táncsicsot a budai Helytartótanács »az ellene indított perbeli eljárás befejezéséig Nyáry Pál pestmegyei másod Alispán kezessége mellett« bocsátotta szabadon. Nyáry Pál 1848-ban képviselő, majd a második független magyar kormányban belügyminiszter.
22. Nemzeti Ujság, alapítá Kultsár István táblabíró, kiadja özvegye. Lipthay Sándor vezetése mellett szerkeszti Illucz Oláh János. A N. U. volt az első magyar hírlap, mely a márciusi események után cenzúra nélkül jelent meg s ekkor pár óra alatt elkelt belőle 800 példány. (V. ö. Hírlapirodalmunk 1848—49-ben, írta Idősb Szinnyei József, az egyetemi könyvtár első őre, Bp. 1877.)
23. Pesti Forradalom (Martius 15—19. 1848.) Az eredeti választmányi jegyzések segédforrása mellett írta Birányi Ákos. (Pest, 1848. Nyomatott Trattner Károlyinál.) Birányi — családi nevén Schultz — Ákos, nagyszombati papnövendék volt, de felszentelése előtt kilépett és Pestre jött hírlapírónak. A forradalom napjaiban a legszélsőbb baloldali elveket képviseli. Köztársasági Káté-ja egyik legelső kísérlete magyar nyelven a szocialista tanok terjesztésének. (Megjelent Bp. Magyar Mihály könyvárus, 1848.) Birányi élestollú publicista és élesszavú agitátor. (V. ö. Révész Mihály: Táncsics Mihály és kora.) Egyébként a Köztársasági Lapok szerkesztője volt.
24. Martius 15dike 1848 Pesten. Egy lap néptörténet. Írta Zerffi Gusztáv. (Pesten, Hartleben K. A. könyvkereskedésében.) Zerffi (Hirsch) Gusztáv 1848. a »Der Ungar« szerk. 1848 ápr. 6-tól a »Reform«-ot szerkeszti. A szabadságharc leveretése után külföldre menekült. Dr. Fausti névvel Ausztriaellenes leveleket írt az »Allgemeine Zeitung«-ba. (V. ö. Szinyei : Magyar írók élete és munkái XIV. k.)
25. 1848 március 15-én, este fél nyolckor kezdték el a Nemzeti Színházban a Bánk bán előadását, melyet a Rákóczi induló vezetett be. Az első felvonás közben érkezett a menet Táncsiccsal a színházhoz. Az előadást félbeszakították. A nézőtér Táncsicsot akarta látni. Jókai jelentette be a leeresztett függöny előtt, hogy a börtönből kiszabadított író nagyon el van csigázva, kimerült és siet haza családja körébe. (V. ö. Jókai Mór : A tengerszemű hölgy.)

II.

A negyvennyolcas márciusi napok után sokáig kell várni, míg Budapesten városfejlesztésre, városszépítésre gondolhat valaki. A forradalom után égetőbb kérdések várnak megoldásra, mint a Királyi Szépítő Bizottság még befejezetlen tervei. A forradalom türelmetlen. A lázas arcok ragyognak, de a szívek mélyén aggodalom reszket és a lelkekbe bizalmatlanság költözik. A nép nem szeretné, ha a független, felelős minisztérium, Kossuth, Petőfi, a Nemzeti Dal, a 12 pont, Táncsics, a sajtószabadság, mind, mind csak álom lett volna, ami egészben, vagy részben szétfoszlik a felébredés után. A főváros népe kíváncsi izgalommal várja a pozsonyi országgyűlés törvényalkotásait: olyan törvényeket hoznak-e a honatyák, melyek megfelelnek a beállott változás követelményeinek? Az idő hamarosan megmutatta, hogy a népnek bizonyos fokig csalódnia kellett.

Táncsics Mihálynak jutott a szerep az új sajtótörvény ellen kialakult közhangulat irányításában. Ez második forradalmi szereplése a fővárosban. A készülő sajtótörvény több példányban eljutott Pozsonyból Pestre. »Egyebek között az állott benne — írja Táncsics az »Életpályám«-ban —, hogy aki politikai napilapot akar kiadni 20.000, aki pedig ugyancsak politikai hetilapot szándékozik megindítani 10.000 pengőforintnyi biztosítási tőkét tartozik letenni azon hatóságnál, melynek kebelében azt megindítja. E törvényjavaslat ellen általánossá vált az ingerültség. A városház termében folyt fölötte az ideiglenes kormány vitája. Soká nem lehetett megtudni, miként fogadja az ideiglenes kormányi bizottmány. Eközben a városház terére mind több és több nép gyűlt, míg végre az egész tért sűrű tömeg borította. A nép végre békétlenkedni kezdett. A tanácsterem erkélyéről mégsem hangzott le valami végzés; kiabálás, zaj kerekedett, közben e hang emelkedett: meg kell a törvényjavaslatot égetni! Fáklyákat hoztak, de azért tétováztak, mert ellenkező, azaz kérleltető hangok is

emelkedtek, hogy nem kell azt tenni. Én felkiáltva mondám: adjátok ide, ha ti nem meritek — és a fáklyák lángjára tartva megégetém.«

Mialatt ez a Városháza előtt lezajlott, a közgyűlés odabenn elhatározta, hogy »a sajtótörvények iránt« felír Pozsonyba,[1] gróf Batthyány Lajos miniszterelnökhöz s a főváros lakossága nevében tiltakozik ellene. A feliratot Pulszky Ferenc[2] vitte el Pozsonyba, ahonnan visszaérkezve közölte, hogy a kormány a sajtójavaslatot visszavonja és az »szabadabb elvűvel fog pótoltatni«. Táncsics az eredményt a tüntetés és a »fáklyák« hatásának könyveli el, szerinte »ennek folytán a biztosíték felére szállíttatott le«.

Ő maga ezt a fél-biztosítékot sem tudta letétbe helyezni, mikor 1848 április 2-án megindította lapját, a »Munkások Ujságá«-t.[3] A lap és szerkesztője — akit két kerület[4] is képviselőjévé választ — lassanként a nemzeti kormány szélsőbaloldali ellenzéke lesz.

Az 1848 július 6-án tartott alsóházi ülésén került sor a képviselők igazolására. Az ülésen »Egy képviselő« az igazoló-bizottságok jelentése után a következő felszólalással jelentkezett: »Táncsics Mihályt két kerület választván el képviselőjének, az imént felállított elv szerint, neki is kell »két kerület között választani, melyiknek fogadja el képviselőségét«. Táncsics — a »Közlöny« (hivatalos lap) július 7-én, pénteken megjelent alsóházi tudósítása szerint így válaszolt: »Én azon meggyőződésben élek, miként a képviselőválasztásnak egyedüli alapja a bizodalom. Ennél fogva, miután törvény nem tiltja, azt hiszem: mind a két kerületnek a választás által személyemben központosult bizodalmával mint képviselő élhetek. (Felkiáltások: nem lehet! nem lehet!) Én meg fogok nyugodni a többség akaratában. — De itt még egy más kérdés is adja magát elő. Békésen előbb megválasztattam, s mert competensem volt, szavazattöbbséggel, Siklóson pedig később választtattam el, de közakarattal, egyetlen hang sem volt ellenem. Így állván a dolog, önként választani e kettő közül nem akartam; de ha a törvényhozás elhatározza: melyik kerületnek adjak elsőbbséget? hajolni fogok akaratának. (Felkiáltások: Ön maga határozza el!) Tehát a siklósi kerület választását fogadom el.«

A siklósi mandátumot tartotta meg, de képviselője maradt minden igazságtalanságnak és segítségkérésnek, ami a fővárosból és az egész országból befutott hozzá.

A »Munkások Ujsága« szerkesztőségébe nap-nap után érkeznek a panaszos levelek és a kérvények, bajokról, visszásságokról, elégedetlenségről, óhajokról. A szerkesztő világosan látja, hogy a

12 pont csupán »pont« maradt, ahelyett, hogy felkiáltójellé változna. Erőshangú cikkeket ír, bírál, kifogásol, ostoroz s ezzel eleinte csak kellemetlenné válik, majd a hatalmon levők szemében népszerűtlen lesz a lap is, a szerkesztő is. Táncsicsot a kormány kesztyűs kézzel kezeli, de az ujság ellen megindul a hajsza, hivatalosan csak a kaució miatt. Az ujsággal együtt Táncsics kis nyomdája ellen is, az egyetlen gép ellen, amit nagykeservesen meg tudott vásárolni, hogy végre a maga nyomdásza, kiadója lehessen!

Biztosítékot kell letennie a nyomdáért, függetlenül a laptól. Pénze nincs. Ingatlanát ajánlja fel. Pest város az ügyben a belügyminiszterhez fordul, aki a következőkben válaszol:[6])

2089
B

Pest város Közönségének

Táncsics Mihály nyomdája iránt tett felterjesztésben foglalt azon kérdésre: »Ha valjon a nyomdákra nézve a hirlapok hasonlatosságánál fogva fekvő birtok biztosítékul elfogadható-é?«

Ezennel válaszolom a hatóságnak, hogy igenis a sajtótörvény 30ik §nak 2ik pontjában megirt azon módot, miszerint a hirlapokért készpénz helyett fekvő birtokra kettős biztosítékkal betáblázott kötelezvényben is letétethetik a biztosíték, — én a nyomdákért teendő biztositékra is kiterjesztem.

Annál fogva a pestvárosi nyomdatulajdonos vagy 4000 frt készpénzben, vagy 8000 fnyi birtokra betáblázott kötelezvényt adhat biztositékul.

Csak hogy a hatóság arra ügyeljen: hogy a birtok becsü törvényes módon történjék.

Ily becsüt szükség tehát Táncsics Mihály vagyonára nézve is végrehajtani; hogy meg lehessen itélni: ha valjon a törvény által kivánt biztositékra nézve elegendő-é vagy nem?

Kelt Budapesten Május 29n 1849

Belügyminister
Szemere B.

Rottenbiller Leopold »alpolgármester úr utasíttatik«, hogy a belügyminiszter leiratának érvényt kell szerezni. Táncsics tehetetlen. A fizetési felszólításnak nem tud eleget tenni, az ingatlana nem ér 8000 pengőt, a város tehát újra felír a belügyminiszterhez és utasítást kér, hogy a nyomdát bezárathassa. A felirat[7] így szól:

FELZET:

8918. Költ junius 14n 848

A belügyministernek

Pest sz. kir. város tanácsa Táncsics Mihály nyomdája tárgyában f. é. május 29n 2089 sz. a. költ ministeri rendelet folytán jelentését felterjesztvén, magát ezen nyomdának bezárása iránt utasitatni kéri

Rottenbiller Leopold h. polgármester
ur jelentése eredetben

BELSŐ SZÖVEG:

Minister Ur!

Folyó évi Május 29n 2089 sz. a. költ rendelete következtében, mellyben Táncsics Mihál által felállitott nyomdáért a sajtó törvény 30ik §ának 2ik pontja értelmében ugy, mint a hirlapokért, biztositékul, vagy 4000 pftot készpénzben, vagy e helyett fekvő birtokra kétszeres biztositékkal betáblázott kötelezvényt kivánni méltóztatott, h. polgármesterünk tudósitása nyomán hivatalosan jelentjük: miként Táncsics Mihál ezen ministeri rendelet értelmében adandó biztositék iránt felszólitatván, oda nyilatkozott, hogy: József városi két háza csak 2000 pftnyi értékü lévén azok kivánt biztositék gyanánt elégségesek- nek nem tartathatnak, kezest pedig, vagy olly egyént, ki azt készpénzben letenné, elő állitani nem képes, — egyébként megjegyzé, hogy nyomdája csupán egy sajtóból állván, abban egyedül saját munkáit s hirlapját nyomatja, — s hogy e szerint azokért már mint szerkesztő és kiadó is felelősséggel tartozván, a nyomdáért nyujtandó biztositék feleslegessé válik.

Ily körülmények közt tehát, miután Táncsis Mihál nyomdájától megkivánt biztositék erejéig sem készpénzt, sem pedig fent irt módon kiadandó kötelezvényt nem nyujthat, — az iránt utasitásért vagyunk bátrak esedezni, valjon a f. é. april 28n 323/13 sz. a. költ ministeri rendelet 8ik pontja értelmében a kérdéses nyomda bezárassék-é vagy sem?

Költ Budapesten az 1848 évi junius 14n tartott tanácsülésből.

Rottenbiller
h. polgármester

»Ily körülmények közt« Táncsics jobbnak látta, ha eladja a »nyomdáját«. A »Munkások Ujsága« egyik nyomdából a másikba vándorolt, de a hangja nem lett szelidebb. Hangja: a munkás nép hangja, ahogy Szabó Ervin találóan állapította meg »a néphangulat visszhangja«. Ám van másik visszhang is, az ellenkező oldalról. Zemplén vármegye »közönsége« például egyenesen Táncsics lapjának betiltását kéri a belügyminisztertől s ezt tudatja Pest városával is. A megyei átirat[8] így hangzik:

1496

Kedves Barátink s Atyánkfiai!

A »Munkások Ujsága« czimü Tancsits szerkezte hirlap kivált a jelen átalakulási korszakba az érdekeket melly lázitólag ébresztő s a tulajdont kárhozatosan tiporó, mindennapi tartalma nyilván mutatja.

Az illy vesztélyes ragályos gyomot addig még nem késő kiirtani és pedig a rendkivüli körülmények között rendkivüli uton rögtön meg szüntettni eszközleni mulaszthatatlan kötelességünknek ismervén

Siettünk a belügyi Ministert figyelmeztettni és fölhivni az eránt: hogy a bel csendet és vagyon biztosságot veszélyesztető ezen hirlapnak el kobzása és általános el tiltása eránt most midőn a rögtönzést parantsoló idő a sajtó Törvény utjáni eljárást meg nem engedi, nyomban és erélyesen intézkedjen s ebbeni kivánságunk teljesülését annál fogva is reménylјük, mert ez által a köz rendü nép sem fosztatik meg olvasási mezejétől a »Nép barát« hirlapot épületesen használhatván.

Mellynek sikeresithetésére segédkezöket és hasonló fölszóllalásukat amidőn hazafiui lelkesedéssel ki kérnénk, vagyunk

Kelt 1848 évi Septm 4én S. A. Ujhelyben
tartott bizottmányi Gyülésünkből

szives baráti s attyokfiai
Zemplén megye közönsége

Vas Gereben szerkesztette a »Nép barátjá«-t,[9] ez volt a kormány »hivatalos« néplapja. Vas Gerebent játszották ki Táncsics ellen, a »Nép barátjá«-t a »Munkások Ujsága« ellen. Amikor a kormány 1849 január elsején Pestről Debrecenbe költözik, Táncsics is odautazik és folytatni akarja lapja kiadását. Nem sikerül neki. A Debrecenben megjelenő »Március Tizenötödike« 14. számában[10] közli a »Munkások Ujsága« nekrológját: »Teljesen viruló egészségben élt s nem is természetes halállal mult ki, hanem megölték«.

Így »ölték meg« a márciusi forradalmi vívmányokat és a magyar szabadságharcot is! Egyik sem múlt ki természetes halállal. Világos után Táncsicsnak is bujkálni, bujdosni kell, de a hóhéruralom és spiclirendszer éveiben nincs nyugovása. Földalatti pincében rejtőzködik, ott ír és dolgozik.[11] 1857-ben aztán előmerészkedik a pincéből a napfényre, hiszen kihirdették az általános amnesztiát. Most még merészebben hangoztatja elveit, írásban és szóval. Új forradalomra gondol és szóban, írásban terjeszti az igazi forradalmi eszmét. Mi lett a vége? Felfigyeltek rá. Az abszolútizmus titkos kémei a nyomába szegődtek, mert sejtették, hogy a »második márciusi forradalom« előkészítői között ő is szerepel. Másodszor is börtönbe

kerül. Mácsik ügyész halált kér a fejére — mely a félesztendős vizsgálati fogságban hófehér lett, — a törvényszék 15 évi súlyos börtönre ítéli. 1860 szeptember elsején hirdették ki előtte az ítéletet. Az 1867. évi általános amnesztiával kegyelmet kapott.

Második raboskodása közben támadja meg a súlyos szembaj. Vakon tapogatódzva írja börtönében »Fővárosunk« című munkáját, melyben olyan élesen látja Budapest jövőjét, mint rajta kívül nagyon kevesen a világvárosias emelkedés szószólói közül.

Jegyzet

1. A felirat szövege Budapest Székesfővárosi Levéltárban. Felzet: Mart. 22. 848. Gróf Batthyány Lajos minister elnök urnak. A Sajtó Törvények iránt. Elment 22./n 848. délut 5 órakor. Belső oldalakon: Gróf Batthyány Lajos Minister Elnök úrnak Pozsonyban. Minister-Elnök Úr! Mit e város lakossága a sajtó felszabaditásával Martius 15ikén dicsően kivivott, azt a törvényhozás a sajtó törvény javaslatával, mellyet e város követei f. h. 21ikén költ levelök kiséretében megküldének, tökéletesen lerombolni indul. Ezen törvényjavaslat olly helytelen, hogy ellene városunk minden lakósa azon diadal érzetével szólal fel, mellytől visszalépés többé nem lehet. Midőn tehát ezt Önnek Minister Elnök Ur kinyilatkoztatni kötelességünknek ismerjük, egyszersmind hazafiui bizodalommal kérjük Önt Minister-Elnök Ur: méltóztassék ezen elfogadhatatlan törvényjavaslat visszavételét eszközölni, avval együtt, hogy addig is, mig e nemzetnek valódi képviselői által a szabadság és reform szellemében más sajtó törvény fog hozatni, a helytartó-tanácsnak a Sajtó-vétségekre vonatkozólag a hatóságokhoz leküldött ideiglenes rendelete szolgáljon szabályul, olly módositással azonban, miszerint a helytartó-tanácsi ideiglenes biróság helyett a vétségek felett esküttszék itéljen és hogy a hirlapokra nézve a cautio kiállithatási tekintetében könnyebb, mennyiség tekintetéből pedig sokkal mérséklettebb legyen. Nem akarunk mélyebben az érintett törvényjavaslat birálatába bocsátkozni, osztozván Pest vármegye közgyülésileg megbizott választmányának velünk közlött észrevételeiben és aggódalmában, mellyet a megkereső levelünk átadásával kiküldött követünk s polgártársunk Pulszky Ferenc ur bővebben fog szóval is előterjeszthetni. Minister-Elnök Ur, tisztelt Polgártársunk! Az idő perczei drágák. Intézkedjék Ön, hogy az intézkedés késő ne legyen. Költ Pesten, az 1848 évi Martius 22n tartott városi közgyülésünkből. Látta: Rottenbiller Alpolgármester«.

2. *Pulszky Ferenc* (1814—1897), aki a művészetekkel csak az emigráció éveiben kezdett foglalkozni, a forradalom hírére vidékről sietett Pestre. Egyenesen a városházára ment, ahol együtt találta Klauzált, Csányit, Nyári Pált és Rottenbillert, az úgynevezett »közcsend-bizottság« tagjait, akik nyomban beválasztották maguk közé. (V. ö. dr. Ferenczy József: Pulszky Ferencz életrajza, Bp. Pozsony. Évszám nélkül.) Pulszky »Életem és Korom« címen írt munkájában (Bp. Kiadja Ráth Mór, 1880.) így írja le pozsonyi küldetését: »A mint Pozsonyba értem rögtön elmentem Battyányihoz, ki maga is átlátta, hogy Szemere hibát követett el törvényjavaslatával, s arról is meggyőződött, hogy az ország nem maradhat hetekig kormány nélkül... Battyányitól Deákhoz mentem, ki már megérkezett volt és szokása szerint személyes befolyásával kiegyenlitette az ellentéteket...« Pulszky Kossuthtal is tárgyalt, majd visszaérkezve Pestre, közölte a megnyugtatást, hogy »a sajtótörvény-javaslat visszavétetett és szabadabb elvüvel fog pótoltatni.«

3. Munkások Ujsága. (Budapest.) Szerk. és kiadta Táncsics Mihály. Nyom. Budán, az egyetemi nyomdában, máj. 21-től Táncsics saját betüivel, júl. 16-tól Kozma Vazulnál, decz. 5-től Lukács és társánál. Megjelent hetenként egyszer 8-r. egy iven. aug. 10-től hetenként kétszer 4-r. fél iven. Ára fél évre 2 frt, egyes szám 4 kr. p. p. 1848. april 2—szept. 24 = 33 szám, 424 lap, szept. 29—decz. 29 = 26 szám, 108 lap. Szétküldetett belőle decz. végén 538 példány. (V. ö. Szinnyei: Hírlapirodalmunk 1848—49-ben.)

4. Siklós és Békés. Szarvas, Izsák és a bácsmegyei Ó-moravica polgárai is felajánlották Táncsicsnak a mandátumot.

5. Táncsics a legtöbb ügyben »eljárt«, de kevés sikerrel. Talán leghevesebben harcolt Pintér István »Pest szabad királyi városi adófizető lakos és magyar Timár-mester« érdekében, akinek a »Ferencz külvárosban, a Templom mellett, 217-ik szám alatt fekvő háza az 1848 március elejei Duna-áradás következtében megrongálódott,

Pintér a házát 200 váltóforint költséggel helyreállította, de »a város emberei nem tudni mi okból, föld szinig lerombolták.« (L.: Pintér István beadványa Pest szabad királyi város tanácsához a Fővárosi Levéltárban.) Táncsics — a timármester kérésére — magáévá tette a sérelmet és sajátkezűleg írt át a Városhoz. (Eredetije a Fővárosi Levéltárban.) Az átirat így hangzik: Felzet: A városi bizottmánytul Pintér Istvánnak lerontott háza árát kifizettetni kéri Táncsics Mihál. Belső oldalon: »Tisztelt városi bizottmány. Ezen öreg ember már három ízben sirva könyörgött nálam, hogy ügyét pártoljam, mert különben el kell vesznie: én megsajnálván, megigértem neki, hogy amit tenni birok részére emberi kötelességemnek ismerem. Kérése röviden ez: Ferencz külvárosban 217 sz. alatt volt házát a város lerontatni parancsolta, tehát vagy igazságos becsüérték szerént neki azt kifizesse, vagy helyette mást épitsen neki. A ház tömött lévén, millyen a városrészben sok van, s alja a nedvességtül szenvedett, de ő azt körül téglával becsületesen kijavitotta, mint a szomszédok bizonyitják, kiket én személyesen megkérdeztem, de tanusitja ezt a rakás, használt, avult tégla is, mit tulajdon szemeimmel láttam, s illy kijavitás után a ház isten tudja még meddig eltartott volna: de azért kárpótlás nélkül csak kihányatott holmija a szabad ég alá, még akkor március hideg napjaiban az udvaron kellett laknia. Már 67 esztendős ez a szegény ember, felesége szinte öreg és sem mesterségét nem folytathatja, sem más egyebe nincs, amiből élhetnének; azonkivül még a lerontott házra tartozik is, mert kölcsön pénzen vette a téglát, amivel azt kijavittatta. Kérem tehát ennél fogva a városi tisztelt bizottmányt sziveskedjék ezen Pintér István nevü szegény magyar timárnak szoros igazságot kiszolgáltatni, azaz a lerontott háznak árát kifizetni. Budapest május 5kén 1848. Táncsics Mihál.« Táncsics csak annyit ért el, hogy Pintér István panasza végigjárta az igazságügyminisztérium és belügyminisztérium fórumait. Szemere belügyminiszter végül is igy döntött: »Táncsics Mihálynak Pintér István roskadozó háza lerontása miatti panaszos folyamodása tárgyában... miután a szépítő bizottmány jegyzőjének felmutatott kivonata szerint a kérdéses hajlék, előleges vizsgálata után, életveszélyeztető düledezett állapotban lenni találtatott, s azért annak lebontását elrendelni a hatóságnak nemcsak joga, hanem kötelessége is volt, ily körülmények között a kért kárpótlásnak hely nem adathatik.«

6. Budapest székesfőváros Levéltárában.

7. Budapest székesfőváros Levéltárában.

8. Budapest székesfőváros Levéltárában.

9. Nép Barátja. (Budapest, Debrecen.) Szerk. és kiadta Vas Gereben (Radákovics József), szerkesztőtárs Arany János 1849 márc. 9-ig. Nyomt. Beimel József, 1848 jul. 4-től Kozma Vazul. 1849 Jan. 16—apr. 28-ig Debrecenben, a város nyomdájában, máj. 6—jun. 30. nyomt. Kozma Vazul, kiadta Magyar Mihály. Megjelent hetenként kis 4-r. egy íven. Ára egész évre 7 frt. 30 kr. bankóban, júniustól decz. végéig öt ezüst huszas. 1849-ben fél évre 5 bankó forint. 1848 jún. 4—dec. 24. = 30 szám 484 hasáb. 1849 jan. 16—jún. 30 = 24 szám, 384 hasáb. 1848 végén a pesti postán szétküldetett belőle 2170 példány. (V. ö. Szinnyey: Hírlapirodalmunk 1848—49-ben.)

10. Márczius Tizenötödike. (Budapest) Szerk. 1848-ban Pálfi Albert, 1849 ápril. 25—jún. 6-ig Gaál József, jún. 7-től ismét Pálfi Albert. Kiadó-tulajdonos Lukács László. Nyom. Beimelnél, jún. 21-től Lukács Lászlónál. Megjelent hetenként hatszor 4-r. fél íven apr. 22-től nagyobb alakban. Ára fél évre helyben 5 frt, vidéken 6 frt, egyes szám 3 kr p. p. 1848 végén 733 példányt küldtek szét a pesti póstán. Márczius Tizenötödike. (Debrecen) Szerk. Pálfi Albert és Csernátoni, a 8. számtól Pálfi egyedül. Nyom. a Kolozsvárról ideiglenesen Debrecenbe áttett nyomdában. Megjelent hetenként hatszor kis 4-r. fél íven. Ára febr. 14-től junius utoljáig helyben 4 frt, vidéken 5 frt, egyes szám 3 kr p. p. 1849 első felében 1115 volt az előfizetők száma. 1849 febr. 14—máj. 31 = 1 — 44. 46—92 szám 360 lap, a 45-ik szám nem jelent meg, apr. 24-től máj. 31-ig két Márczius Tizenötödike járt, t. i. Pesten és Debrecenben (V. ö. Szinnyey: Hírlapirodalmunk 1848—49-ben.)

11. T. M. ezidőben írt nevezetesebb munkái: Az osztrák uralkodóház és Magyarország, Három politikai hitágazatom, Mi a tulajdon?, Bordács Elek a gyalog árendás, Hét nemzetiség szövetsége, Tanitó és tanitványa, Vallási felekezetek a kereszténység első századán kezdve, Hit, papok, pápák stb. A pincében írta a többször idézett »Életpályám« első részét is, a rejtőzködésig foglalva össze abban visszaemlékezéseit.

III.

Az 1860-as évek Budapestjének képét akarta Táncsics Mihály megváltoztatni, mikor börtönében vakoskodva megírta a »Fővárosunk« fejezeteit. Milyen volt ez a Budapest? Csak apró mozaikokból kapunk feleletet a kérdésre.

Szilágyi Sándor[1] így festi a főváros állapotát a szabadságharc leveretése után : »Az élet, a zaj és az öröm kihalt falai közül, mert a győzők magasan hordott fejükkel, a katonák büszke, tarka csoportjai, az alázatosan sompolygó, a magukat mutogatni is alig merő és inkább csak lopva továbbsurranó legyőzöttek nem elevenítették fel az utcákat... Pest arca olyan, mintha kicserélték volna...«

Hentzi tábornok ágyúi sok pusztítást okoztak Pesten. »Romokban feküdt a gyönyörű Redout Dunára néző oldala, a tető bedőlt, az oszlopok a víz partján feküdtek. A bombák a Zrinyi kávéházba (ma Astoria szálló) is becsaptak. Pusztítottak az ágyúk a mai Petőfi Sándor-utcában is, ahol a Trattner-Károlyi ház rongálódott meg. A Lánchíd pesti fejénél a Kereskedelmi Kaszinó, a Diana-fürdő (ma a Kereskedelmi Bank épülete áll a helyén), odébb az Angol Királyné-szálloda, másfelől a Lipót-egyház (mai Bazilika helyén), továbbá a Bálvány-utca és az Újpiac több háza (az ottani német szükség-színház), a Háromkorona-utcában (Nagykorona-utca) három nagy ház, a József-tér és a Szél-utca (Nádorutca) sarkán levő épület szenvedett legtöbbet.[2]«

Mindjárt az önkényuralom elején, 1849 júliusában, Pest és Buda teljesen elvesztette önkormányzatát, »a polgárság kiejtette kezéből az önrendelkezés és öngondoskodás gyeplőjét.[3]« A város közügyeit a községi választmány és a Tanács intézi, s közvetlenül alá vannak rendelve az országos hatóságnak.

Újjáépítés, városfejlesztés, város-szabályozás tizedrangú kérdéssé válik. A Királyi Szépítő Bizottság sem a régi már, meg is szűnt 1857-ben. Munkakörét ideiglenesen az »építkezési választmány« vette át. Ötven évig dolgozott a Szépítő Bizottság Pest város csinosításán, a baj mindig az volt, hogy az anyagi eszközök nem

állottak arányban a feladatok nagyságával. A fél évszázad alatt mégis megépültek a város első közművei és a Lipótváros egyenes utcái, az empire-ízlésű házakkal. Pollack Mihály összelőtt Redoutja helyén felépült Feszl Frigyes bizánci és román elemekből egybehangolt Vigadója[4] és Wodianer Móric is felépítteti Hild József tervei alapján az új Angol Királyné szállodát.[5] A hatvanas évek elején (1862—64) készül el August Stüler, porosz építész, Magyar Tudományos Akadémia-épülete, az olasz reneszánsz paloták stílusában, bár azoknál szárazabb köntösben, olasz könnyedség helyett porosz merevséggel. A középületek körül pedig megkezdődik a nagyobbarányú bérház-építkezés, amit a szükség, a bevándorlás növekedése követelt. (Pest lakossága 1850-ben 127.935 s ez a szám az 1867-es kiegyezésig kétszázezerrel növekszik.) A bérházak silány, olcsó anyagból készültek. Belül sivárak, kívül dísztelenek. Ekkoriban született találó elnevezésük : bérkaszárnya.

A hatvanas évek Budapestjének nincsenek történetírói, akik összefoglaló képet adnának a városról. Folyóiratok és napilapok cikkeiből, emlékezésekből, tárcarovatokból kell kiválogatnunk azt, ami többé-kevésbé hitelesnek látszik, s többet mond számunkra egy-egy »színes riportnál«. Hoitsy Pál[6] 1927-ben így emlékszik vissza a kiegyezéselőtti fővárosra : »Pest területileg is kicsi. Észak felé a London-szálloda (a mai Bajcsy-Zsilinszky Endre-út elején) az utolsó épület, azontúl a vasúti pályaház (Nyugati pályaudvar) mögött a Váci-temető (ma Lehel-tér) terül el, ahol düledeznek a kripták s kifehérlenek a régi halottak csontjai. Kelet felé a pályaudvar (Keleti) telkén és a környéken is, veteményes kertek zöldelnek. Déli irányban, a Boráros-téren túl, két gőzmalom és néhány ácstelep van. A Városliget irányában ki van építve a Király-utca, de akik ott laknak, azoktól is tréfásan kérdezgetik az ismerősök : »Milyen Önök felé a vetés?« Az Aradi-utca egyik oldalán tehenészmajorosok házai állanak, a másik oldalon akácerdő terül el, ide hordják az istállókból a trágyát«.. Országh Sándor dr.[7] bővíti a képet. A Lánchíd pesti hídfőjének környéke sár- és porfészek s állandóan új anyaggal táplálja a Duna homoktengere. Az egész Dunapart, Pesten is, Budán is, csúnya, bűzös hely, ahová a város szemetét rakják. A Váci-út, a Kerepesi-út (ma Rákóczi-út) és az Üllői-út, télen át csaknem járhatatlan. A Terézváros keskeny, szűk és piszkos utcák tömkelege...

Ez a »városkép«, ilyen a város állapota. A Bach-korszakot sinyli Budapest s a lelkek megtelnek fájdalommal, mikor híre érkezik az európai világkiállításoknak, a külföldi metropolisok csodálatos (legalábbis Pest-Budán csodának tűnő!) fejlődésének. Bécs

mindent elkövet, hogy a magyar főváros ne emelkedhessék ki elmaradottságából. A természetes verseny, a két város között, Bécs javára dől el. A honfibú csak kesereg, a honfi tehetetlen...

Az első nyilvános hang, mely a közérzést tükrözi, Arany János Koszorújában[8] jelenik meg, az 1863 június-augusztusi számban, Pesty Frigyes[9] tollából, »A magyar főváros« címmel. »Pestet mindnyájan szépnek, nagyszerünek kivánjuk látni« — olvassuk a tanulmányban, mely nemzeti szellemben újjászületett Budapestről álmodik. »A nagy nemzeti szellemtől átlehelt főváros a közügyekre is üdvös befolyást gyakorol. A budai Népszinház ügye, az Alagut célszerü stilje, a zugligeti vasut, a nyaralók szaporodása, az omlópartu és vendégriasztó Margitsziget felkarolása, a Dunapartok kitatarozása, valami bazár megnyitása, egy pár fa ültetése, egy kioszk, egy pad, egy kut felállítása, hol még nem volt, ez mind oly esemény, mely az ország minden zugában érdeket gerjeszt, azon lappangó gondolatnál fogva, hogy a magyar fővárosnak élénk lépésekkel kell megközelíteni eszményét... Konzerváljunk és épitsünk! Mindenki, aki fővárosunk szépítésére, fényére, dicsőségére egy-egy lendületet adott, vagy egy követ hordott, a nemzeti kulturtörténet háláját érdemelte meg.«

Egy esztendővel később, Táncsics Mihály, a börtön vak lakója, hihetetlen lelki gyötrelmek és testi szenvedések között írja azokat a tanulmányokat, melyekből várostörténeti könyve születik.

Szerény, kékfedelű könyvecske. A címlapján: »Fővárosunk. Irta Táncsics Mihály«. Oldalt, apróbb betűkkel a könyv mottója: »A mily mértékben teremtitek a fővárost nagyszerüvé: oly mértékben válik a hon hatalmassá, dicsővé.« Alatta: »A szerző tulajdona. Ára 50 kr. Pest, nyomtatott Bartalits Imrénél. 1867.«

Az előszóban olvassuk: »Az én keblemben rég idő óta azon erős hit élt, miszerint testvér fővárosunknak természeti fekvésénél, nemzetünk életrevalóságánál fogva világhírü várossá kell válnia. Ezen erős hitem szolgált ösztönül arra, hogy e munkácskát mostoha körülményeim közt is, a börtönben, vakságomban írtam; honszerelmem késztetett, tüzelt arra, hogy elmondjam én is, mit fővárosunk nagyszerüsitésére jónak látok. »Benőfi és cimborája« álnév alatt juttatám ez iratot a Vasárnapi Ujság szerkesztőségéhez 1864 nyarán; tőlem telhető szelíden írám, hogy az akkori provisorium alatti sajtóviszonyok közt is megjelenhessék, de a szerkesztőség ki nem adta«. (A »Benőfi« álnév már a szabadságharcelőtti években is felbukkant. Petőfi Sándor 1844-ben felhívást adott le a Pesti Divatlapban, a következő szöveggel: »Kérelem Benőfi úrhoz! Miután némelyek a névhangzás hasonlatánál fogva azt gondolják, hogy Benőfi én vagyok, a további zavar elkerüléséért igen lekötelezne B. úr, ha e különben is álnév helyett mást szíveskedne választani.«

Az előszó további részére később térünk rá, mint ahogy a »Fővárosunk« fejezeteit is két külön részben kell tanulmányunk során tárgyalnunk. A munka ugyanis két részből áll. Az első felében Táncsics általános városfejlesztési kérdésekkel, a második részben pedig az Aldunapart kiépítésével, az aldunaparti városi telkek eladásával foglalkozik. (Utóbbira vonatkozó fejtegetéseit is a börtönben írta, egy évvel később, 1865-ben. Kiszabadulása után adta ki a két részt közös kötetben.)

1864 »nyarán«, amikor Táncsics a »Fővárosunk« első részét írja börtönében, Pákh Albert[10] szerkeszti a Vasárnapi Ujságot, aki nem meri vállalni a kockázatot a cikkekért. »Benőfi« cimborája, — aki nem más, mint Teréz, a hűséges hitves, hiszen vele küldi ki az író a kéziratokat — szomorúan, lesujtva viszi meg a hírt a börtönbe, de férje nem csügged, dolgozik tovább! Az asszony megérti, helyesli, úgy hallgatja, mint egy szentet, úgy bámulja, mint egy bálványt, mint egy oltárképet és csak bólogat. Ezért írja Táncsics mindjárt az első fejezet elején: »Ha kettőnktől, azaz tőlem és czimborámtól függne, hatalmunkban állana, tehetségünkben volna, oh be széppé, dicsővé varázsolnók át az egész testvér fővárost, hogy még a magyarok Istene is csodálva gyönyörködnék benne; és pedig mindenek előtt az emberek hitványságát, gazságát, erkölcstelenségét, szóval mindazt semmisitenők meg, ami az embert lealacsonitja, méltóságából kivetkőzteti, szóval mik az emberi szépséget leginkább elrutitják. Mindnyájan általában dicsekvés nélkül vallhatjuk, hogy testvér fővárosunk egy része szép s reméljük, hogy majd egészben is szép lesz, ha Isten és sors ugy akarja.«

Táncsics nem hivatott városépítő, nem szakavatott városrendező, ő elsősorban szociálisan érző és gondolkozó író. Városrendezési terveiben sem feledkezik meg azokról, akiknek szolgálatába szegődött, akikért eszméit hirdeti, akik felemeléséért harcol: a népről. »Vélekedésünk szerint — hangzik tovább művében — a rideg falak, ha még oly magasak, egyenesek is, magukban véve a várost széppé nem teszik. A városnak megelevenítője a lakosság, az adja meg a szépséget, ha a nép testileg és lelkileg ép, egészséges, erőteljes, magasztoslelkű, a várost mindig szebbé és szebbé fogja alakítani.«

Íme az első szavak, az első mondatok a főváros fejlesztésének, kiépítésének, emelésének történetében, melyek népi fővárost, népi Budapestet óhajtanak! Táncsics ezekkel a szavakkal megelőzte a kort, melyben ma élünk. Túlzás nélkül és tárgyilagosan kell meg-

állapítanunk, hogy a népi Budapestnek ő az első szószólója s ugyanakkor hozzáfűzhetjük, hogy nemzeti alapon. Mert a népi Budapestért lelkesedve ezt is írja: »Hogy az új viszonyokból nemzeti nagyság és dicsőség fejlődjék ki, testvérfővárosunkat illetőleg kell oly intézkedéseknek történniök, melyeknél fogva a főváros olyanná váljék, miszerint ez minden más országos intézkedésekben példányul szolgáljon, abban ami szép, üdvös, dicső.«

Táncsics tudja, hogy »ami elmult, nem hozható többé vissza«. Mégis elkeseredetten állapítja meg, hogy »ha apáink Mária Terézia idejében azt határozták volna el, hogy Budapest terv és szabály szerint építtessék és hogy itt lakjanak azon gazdagok, akik a hazán kívül szoktak lakni: mennyire más alakja volna most fővárosunknak... Ha azon nagy jövedelmeket, miket részint külföldön költöttek el, és azt, amiből jószágaikon rendkívül pazar költséggel várszerű kastélyokat építettek, melyek többnyire üresen állanak, budapesti paloták építésére fordították volna, nem pergett volna le száz év gyümölcstelenül«.

Mielőtt Táncsics rátér városfejlesztési terveire, »törvényes erejű« határozatot javasol, amely kimondja, hogy »A testvérfőváros Budapest egész területén, addig semminemű építkezés (sem országos, sem hatósági, sem magánosok által) nem történhetik, míg a szükséges szabályozási terv ki nem mondatik«. Törvényes intézkedést kíván arra vonatkozóan is, hogy »a testvérfőváros területén, a szabályozási terv szerint építendett házak legalább negyven évre adómentesek legyenek«. Nem olyan fővárost akar, mint Páris és London. A magyar főváros »ne legyen bolondító fényűzésnek, roppant gazdaságoknak és nyomornak tanyája, erkölcstelenségnek, minden gonoszságnak fészke. Legyen fővárosunk a hazának oltára, melyen a honszerelem lángja lobogjon olthatatlanul«. Az ő népi-Budapestjének »alapfőfeltétele a lehető legjobb, legtisztább, legegészségesebb levegő, anélkül nem képzelhetni dicsően nagyszerű várost valódilag, hanem csak olyszerűk lehetnek, melyeknek kiterjedése roppant nagy, de csupán nagy«.

Ilyen előzetes alapelvek lefektetése után tér rá tulajdonképeni városfejlesztési javaslataira, melyekről — mielőtt sorra vennénk valamennyit — állapítsuk meg, hogy (bár nem az ő kezdeményezésére, de az idők sürgető, követelő szavára) jórészben meg is valósultak. Nézzük előbb Táncsics javaslatait, azután vizsgáljuk meg, mi valósult meg azokból.

Pestre vonatkozó javaslata így hangzik:

»*Először.* Két kikötőt kell építeni, egyiket a gőzmalom táján, a váci töltésig, vagy még tovább az indóházig, ez északi, vagy felső-

nek neveztetnék, a másikat a Ferenc külvárosban, a régi Molnártótól be a két nyulutcáig s le a soroksárutcai vámsorompóig, mely alsó, vagy déli nevet viselne.

Mindkettőt nagy mérvben kell tervezni, hogy minden jövő időkre kielégítő legyen. Eleve csak oly részben kellene kiépíteni, mennyit a jelenkor s a közeljövő megkíván. E kikötők pontjai lesznek idővel a fővárosnak híres piacai, nagy hetivásárai, mert századok mulva e kikötőkbe nemcsak a messze távolból jövő nagy hajók kötnek majd ki, hanem még inkább a hazai mellékfolyókról jövő, kisebb gőzösök százai lepik el. A déli kikötő partjáról majdan híd épülvén a Gellérthegy alá: azért is a Duna balpartján építendő vasutnak itt e kikötő partján kell kezdődnie s az indóháznak épülnie, hogy az mind a Dunával, mind a híddal közvetlenül kapcsolatban legyen, hová majdan a szolnoki pálya Vecséstől kezdve vezettethetik.

Másodszor. Az északi, vagy felső kikötőből Teréz-, József- és Ferenc-külvárosokon keresztül csatornát kell vezetni a déli kikötőbe, az olyan legyen, hogy keskeny, hosszú, kissebbszerű gőzösök járhassanak rajta, melyek a forgalmat könnyítsék, a közlekedést előmozdítsák, s a kisebbszerű szállításokat eszközölhessék. Ez a belső csatorna lenne. Még egy másik csatornát is kell építeni, mely a városnak keletről félkörben határául szolgáljon, a két kikötőt szinte összekösse, e külső csatornának balpartja lehet egész hosszában oly mulatóhely, milyet a majdan úgy nevezhető világváros megkíván, hogy e külső csatorna szinte hajókázható legyen s a most városligetnek nevezett kicsinyes mulatóhelyet nagyszerűvé tegye s benne alkalmazott terjedelmes tavat vízzel táplálja, magától értetik.

Harmadszor. A dunapart, váciút, az országút, üllőiút mellékei, úgy a két csatorna partjai is fával beültetve, sétányokul szolgáljanak, a faültetés az említett helyeken nem arra való, hogy a főváros népét még akkor is sétára csábítgassa, mikor dolgoznia kellene, hanem, hogy javítsa a levegőt; azonban természetes, hogy a fákat sorba ültessük, hogy azok sora sétányul is szolgálhasson. Főleg pedig a várost keletről határzó külső csatorna partjai s mellékei, mind gyalogok, mind lovagok és kocsik számára, egyik kikötőtől a másikig, oly nagyszerűen szép, tisztalégű sétánynyá varázsoltassanak, melynek párja majdan nem leendene.

Ez lenne főkép az ifjúságnak magát futásban, sebes járásban gyakorló iskolája, pályája.

Midőn majdan a város e külső csatornáig kiépül s belpartján a szép paloták hosszú sora nyúlik el egyik kikötőtől a másikig, kül-

partja pedig nyomorú angolos, törpe tekervények helyett felséges erdőszakaszokkal közben rétekkel pompáskodik; tehát, mit emberi kéz- és művészet teremteni képes, csupán csatorna által elválasztva, összeér nagy természetnek dus növényzetével; midőn az ember a szép palotákból álló utcák végére ér és maga előtt a természetet nagyszerű pompájában kitárva látja: olyszerü kéjgyönyör leend, mit leírni egy halandó sem volna képes.

Negyedszer. A város talaját olyformán kellene kiegyenlősíteni, (nivellírozni), hogy a felső kikötőnél kezdve magasabb lenne s a déli kikötő felé kissé lejtőssé válnék, hogy a földalatti vagy árnyékszéki csatornáknak esése volna s a tartalmukat könnyen kiomlaszthatnák és pedig e szerint nem a város közti Dunába, hanem a városon alul. A kikötők és csatornák ásatása azért (habár eleinte nem is egészen elkészítve) válhat minél előbb szükségessé, mert a medrekből kihányt földtömeg szolgálhatna a város talajának nivellírozására, az alantabb fekvő helyek feltöltésére.

Ötödször. Mind a Dunára, mind a csatornákra zárgátakat kellene építeni, két nagy okból, először azok segélyével a dunavizet az árnyékszék-csatornák nyílásaiba lehetne vezetni, hogy azokat, amidőn szükséges, kimossa; másodszor a város földszínére lehetne bocsájtani s lejtősségénél fogva az utcákat lemosná, a rondaságtól megtisztítaná.

Hatodszor. Nagy jutalmakkal a hazai és csupán hazai gépművészeket arra kell serkenteni és ösztönözni, hogy oly vízipuskaféle géperőműveket találjanak fel, mik mozgók lévén, a Dunán a csatornákon föl-alá járva, általuk a városrészeket tetszés szerint meg lehessen öntözni; a dunavizet bőséges esőként árasztanák mindenüvé kellő távolságra. Az ily féle erőművek feltalálói rendkívül nagy jutalmakat érdemelnek, mert azok, ha már egyszer fel vannak találva, az országnak minden folyóján alkalmazva hasznot, áldást árasztandanak, tehát a méltó jutalmakat csak közösen tehetik, ország és fővárosi hatóság, majd amikor ideje elérkezendett. De addig is a magyar Akadémia és lóversenyegylet, véleményünk szerint igen üdvösen cselekednék, ha egyévi minden jutalomdíjakat e nagy célra fordítanák, mely kamatozva a leendő díjösszegnek eleve mint egy magvát képezhetné. Ezenkívül a városi hatóság a következő intézkedést léptetheti életbe: minden külföldi művész, kötéltáncos s bármely komédiás is, ha Budapesten előadást kíván tartani, az elsőnek egész jövedelme a fentebbi összeghez csatoltassék, így adóztatván meg a főváros szépítésére.

Hetedszer. Magát az építkezést s különösen a belváros szabályszerű újraépíttetését illetőleg kevés mondanivalónk van, mert ez a

szabályozási tervkészítők körébe tartozik. Az elvhez ragaszkodva, melyből javaslatainknál kiindultunk, hogy tudniillik, mindenekfelett levegője legyen mindenkor tiszta a városnak, következőket tartjuk szükségesnek elmondani:

a) A belvárosnak hosszában létező utcái szélesbítve egyenesvonalban szeljék végig a várost: a szénatér- s mészárosutcától a nagyhídutcáig, például a lövészutca tökéletesen egyenvonalba hozva az úriutcával, a fehérhajó helyiségén keresztül érjen a nagyhídutcára és így a többi utcák is, mert fővárosunkban egyrészről a fejedelmi Duna folyam által is okozva az északi szelek uralkodnak inkább és ezek csak úgy járhatják át tökéletesen az utcákat, ha ezek egyenes vonalban rúgnak ki a nagyhídutcára. A belvárost pedig keresztülvágó utcák a Dunától az országútra szintoly egyenes vonalban menjenek, mert a Dunának üde lege csak olymódon terjedhet akadályozatlanul a belvároson keresztül.

b) A városházteret, vagy főtért egész szélességében a mostani úriutcáig kell terjeszteni, melyről majd idővel a kegyesrendiek épületének, plébániatemplomnak s magának a városháznak is el kell tűnnie; ugyanis a leendő nagyszerű fővárost hozzá méltó főtér illeti meg, annálinkább, mert a dunapart hosszában múlhatlanul sétánynak kell lennie, ott vásárok nem tartathatnak. E főtérnek egyik vagy másik oldalára lehetne a curia épületét tervezni.

c) A házhelyeket oly terjedelembe kell kimérni, hogy az udvarok legalább oly szélesek legyenek, mint a mostani Trattner-Károlyi ház udvara, jóllehet magától értetik, hogy az újraépítkezést illető ily határozatnál fogva az apró házikók tulajdonosai kényszerülve lesznek azokat eladni, hogy helyeiken valamely vagyonos polgár egy nagy épületet emelhessen: szükségesnek látjuk megemlíteni, hogy ha egyiknek is, másiknak is nem volna hajlandósága tulajdonát eladni, szabadalkú és közmegegyezés szerint együtt közösen építhetnek nagy házat, melynek mindenikük részben tulajdonosa lehet; kipedig megátalkodék s közbotrányul szolgáló, roskadozó háztulajdonát el nem akarná adni, vagy érte túlságosan nagy árt követelne, városhatóságilag szoríttassék eladásra, a törvény erejénél fogva.

d) A pinceféle földalatti lakások építtetése keményen meg legyen tiltva. Valamint a közigazgatás polgármestert, rendőrügykapitányt, igazság-kiszolgáltatás főbírót kíván elnökül, a tiszta légnek fenntartása, vagyis az egészségügy a feljebb említettekkel egyenlőrangú igazgató elnököt szinte megkíván; ki egyéb intézkedések közt az egész főváros területén naponként kétszer bizonyos órákban, reggelenként és estelenként erre alkotandott törvény értel-

mében minden szobának kiszellőztetését parancsolja. Az ily, bár rövid vázlatban előadott intézkedéseknél fogva fővárosunk levegője mindenkoron tiszta s a nép életvidor s egészséges leend. A későkori unokák, századok, sőt ezredek mulva is hálával, dícsérettel fognak rólunk, mostaniakról emlékezni, hogy oly előre látólag, oly jó számítással, szóval bölcsen tudtunk intézkedni, hogy az intézményekkel ők ezredek mulva is teljesen megelégedhetnek s az utódoknak is minden időkön át, míg a tiszta lég az élet fenntartására múlhatatlanul megkívántatik, szükségképen meg kell elégedniök.«

Táncsics értékes javaslatainak egyik részét azóta túlhaladta az idő, főleg technikai vonatkozásokban, másrészt időközben megvalósultak, anélkül, hogy ezzel kapcsolatban bárhol, bármilyen formában megemlékezés történt volna róla, aki a gondolatsort felvetette. Országos vonatkozásban a Duna-Tisza csatorna kiépítésének alapgondolatát fektette le, amikor »a hazai mellékfolyók hajói« számára hozzáférhetővé akarta tenni az okkal javaslatba hozott két kikötő egyikét, a déli kikötőt. Ő ezt a kikötőt a mai Központi Vásárcsarnok táján képzelte el, hiszen a régi Molnár-tó (Müllnerteich) a Dunaparton, a ferencvárosi töltéstől (Schütz-Damm) a mai Fővám-tér felé eső részen, a Mátyás-utca és Csillag-utca dunaparti torkolata előtt volt, ide vontatták be télire a molnárok malmait; a Két-nyúl utca pedig a jelenlegi Lónyay-utca. Ebből a kikötőből javasolta kiépíteni a Gellérthegy alá vezető Dunahídat, ami a Ferenc József-híd megépítésével[11] csakugyan valóra vált.

Az északi kikötőt a »gőzmalom« és az indóház között javasolta. Bármelyik »gőzmalomra« gondolt a mai Lipótváros területén az »indóház«, vagyis Nyugati pályaudvar vonalig, ezt a kikötőt a jelenlegi Rudolf-rakpartra képzelte, a Margithíd pesti hídfőjétől északra

Ami a javaslatbahozott két kikötő közötti belső pestvárosi csatorna-tervre vonatkozik, a gondolat — mikor Táncsics a börtönben ült — már felmerült. Reitter Ferenc, aki 1848-ban a közmunka és közlekedési minisztérium vasúti osztályának mérnöke volt, majd a szabadságharc leveretése után a Helytartótanácshoz került, mint főmérnök, 1862-ben fordult a Helytartótanácshoz a hajózható pesti csatorna eszméjével. A Helytartótanács a várost a terv elkészíttetésére hívta fel, de pénz hiányában a kérdés feledésbe merült. Reitter erre maga dolgozta ki a részletes tervet és könyvalakban is kiadta, 1865-ben.[12] Egy évvel később tehát, mint Táncsics a csatornát javasolta.

A »városligetnek nevezett kicsinyes mulatóhely« területén, az 1860-as években, a szegényes korcsmák, a piszkos tó s a táncterem körül sátort, vagy roskadozó bódét vert mutatványosok mellett,

egyetlen nevezetesség volt a kis szigetre vezető dróthíd.[13] Ezek helyébe javasolta Táncsics az olyan Mulatókertet, »milyet a majdan úgynevezhető világváros megkíván«. Ez a gondolata is megvalósult — a millennium esztendejére, amikor is a Városliget fénykorát élte. (Azóta már az Állatkerttel, Széchenyi-fürdővel, múzeumokkal és Vajdahunyad-várával beépített Városligetet is meghaladta az idő, évtizedek óta kísért a »mulatókert« kitelepítése a Népligetbe.)

Fásítás, sétányok, »gyalogok, lovagok és kocsik« számára építendő »tisztalégű« varázslatok foglalkoztatták börtönében a vak írót. Évtizedekkel később kialakultak Pesten a fasorok, a Stefánia-út kocsikorzója és »Úrlovasok számára« az Andrássy-út alsó része, az Oktogon-tértől a városligeti Víztoronyig. A modern sporttelep, a világvárosi Stadion-motívum is Táncsics könyvében merül fel először, mikor az ifjúság számára »futásban való gyakorlópályát« javasol. A társasházak, (öröklakásosházak) építésének gondolatát is ő veti fel — tudtunkkal — először; «közösen építhetnek nagy házat, melynek mindenikük részben tulajdonosa lehet.« Ez a gondolata nemcsak divatszerűen és konjunkturálisan valósult meg a legutolsó évtizedben, de az elkövetkező új városszabályozás egyik legfontosabb és legaktuálisabb kérdése.

Táncsics a Belváros szabályozását is olyan tisztán és élesen látta már 1864-ben, hogy az nem történhetett máskép, mint az ő gondolata alapján. A régi tornyos Városházát és a piaristák ódon épületét valóban lebontották.[14] A belvárosi plébánia-templom ugyan a helyén maradt, de »eltolásának« gondolata komolyan foglalkoztatta az illetékes köröket az Eskü-tér rendezései dején. Táncsics — nevezzük az utcákat a könnyebb érthetőség kedvéért mai nevükön — egy hosszú, egyenes útvonalat javasolt a Belvároson át, a Lipótváros és a Ferencváros között. Ez az útvonal csaknem teljes egészében úgy épült meg és úgy áll ma is, ahogy ő gondolta. A városszabályozás áttörte az egykori Fehér Hajó szállót[15] és megszületett a Bécsi-utca—Petőfi Sándor-utca—Egyetem-utca—Kecskeméti-utca vonala, az Erzsébet-tértől a Calvin-térig. A különbség Táncsics javaslata és a kivitelezés között csupán annyi, hogy ő a Kecskeméti-utca helyett a Királyi Pál-utcát javasolta. A Szén-tér jelenleg Deák Ferenc-tér, s a Mészáros-utca neve 1875-ben Vámház-körútra változott, a Nagyhíd-utca 1866 óta Deák Ferenc-utca, de az a terület, az a határsáv, az az elv, mellyel a Belváros szabályozását, a »Főtér« (Eskü-tér) kiképzését és az V. és IX. kerület egyenes összeköttetését a IV. kerületen át börtönében is maga előtt látta s ami az adott viszonyok között jelenleg is a legegészségesebb

(kivéve a Calvin-tér rendezését) — az ő elévülhetetlen érdeme, akkor is, ha mostanáig agyonhallgatták.

Menjünk át ezekután Táncsics gondolataival »a testvér főváros másik felére«, azaz Budára, onnan pedig Óbudára. Idézzük először a »Fővárosunk« fejezeteiből az idevonatkozó részeket:

»Addig, míg a mostani vár tulajdonképeni állapotában fennáll, tulajdonképi terv és szabályszerű újraépítésről, szépítésről szó sem lehet. Mai időben, mikor a vontcsövű, messzehordó ágyúk fel vannak találva, e várnak csekély jelentősége van, mert a szomszéd hegyekből rövid idő alatt rombadönthető. De más szempontból tekintve e helyet, mely tulajdonképen nem is vár, hanem bástyával erősített népes város, s csak egy hétre való élelmiszerekkel sincsen ellátva, ha ellenség venné körül, minden eleségszállítást meggátolna, meddig tarthatná s védhetné magát? Mint vár, semmit sem jelent, ellenben, ha lerontatnék, a bástyafal aljáig lehordatva, a hely tökéletesen szabályozva, egyenlő szélességűvé terjesztve, oly tündérváros emelkedhetnék rajta, melynek párja a világon nem találtatnék. A lehordott földanyagból a mélyedéseket kitöltve, a dunapartot a császárfürdőtől a Gellérthegyig kiegyengetve, kellene szabályozni. A várhelyet egész hosszúdadságában, nemcsak gyalogok, hanem kocsik számára is körüljárható sétánnyal kellene körülvenni. Innét kiindulva lehetne az újraépítés tervszerű szabályozását kezdeni.

A várban sok országos középület van, melyeknek majd egyike sem felel meg többé a szükségnek, közóhajtásnak éspedig már most sem, annál kevésbé jövőre ; azok céltalanokká váltak ; a vár jelen állapotja mellett az említett középületek a célnak megfelelőleg soha át nem (változhatnak) alakíttathatnak.

Ezek leromboltatása kisajátítási árt nem kíván ; a magán polgárok házai mind régiek, aprók, rozzantak, rendetlenül épülvék, céltalanok és nem sokat érnek, tehát valamennyinek kisajátítása rendkívül nagy összegre nem rúghat, ellenben a lehordott várhelyen a házhelyek oly mesés áron kelnének, (és kelnek is egykor), hogy a kisajátítási összegnek tetemes részét födöznék... Milyen legyen az újraépítés terve, annak elkészítését másokra, szakértőkre bízzuk ; de eleve kettőt javasolni bátorkodunk : egyike ez : a felséges magaslaton építendő várost középen keresztülvágó főutcának a Dunára néző végén egyfelől az országházat óhajtanók, avval szemben az utca másik sarkán lehetne a királyi lak... Szabályokra, tervre nem vonatkozva elmondunk némelyeket, mik a fővárosnak e budai részét önmagukban is rendkívül emelnék, sőt nagyszerűsítenék is, ilyenek volnának a következők :

Először. A budai dunapartot a császárfürdőtől a Gellérthegy tövéig fával beültetve, sétánnyá kellene átvarázsolni.

Másodszor. A Rudas- és Rácfürdőket az államnak kellene átvennie, hogy abban az ország minden részéből jövő, szegényebbsorsú betegek különbség nélkül, egészséges lakszobát jutányos díjért kaphatnának. Ez intézetben 7—8 száz lakszobának is kellene lennie. A természetnek ez adománya ilyképen fordítva használatra, kimondhatlan nagy jótétemény volna kevésbé vagyonosok sokaságára nézve, ha meggondoljuk, hogy most e fürdők táján (ideértve a Sáros-fürdőt is) a betegek lakást vagy épen nem, vagy csak rondát, egészségtelent s drága áron kaphatnak, akkor az egészséges lakok, szobák, rendelkezésekre állván készen, a dunaparti sétán az üde tiszta levegőt szívhatnák, s az egész városnak szépségeit megtekinthetnék, mert a jutányos lakás kedvező körülményként szolgálna arra, hogy a fővárosban hosszabb ideig tartózkodhatnának, megbecsülhetlen áldásként áradna az idezarándokló betegek nagy tömegére.

Harmadszor. Minden egyebet mellőzve, csupán egy varázspontot akarunk Budán kijelölni, ez lehet oly csoda mágnes, mely a föld minden részéből vonzza magához nem a vasat, hanem aranynyal tele erszényeket s a varázspontot e három intézkedés teremtendi, tudniillik : fürdő, borcsarnok és magas sétány : de ezeket egyenként lássuk, melyek egymást egészítik ki s oly egységet, háromságot, vagy hármas egységet képeznek, mit a világ nem titoknak, hanem igen természetes valóságnak, mintegy a magyar nemzet bölcseség-kövének fogna tartani.

A Császárfürdőt a szomszéd Lukács-fürdővel az államnak kellene átvennie, a Margitszigetet (a kisebb szigettel összeragasztva) e fürdő részeül kellene határozni. Pestet Budával itt olymódon kellene összekötni, hogy a híd a Margitsziget csúcsát érintené, hová e hídról le lehetne lépni.

Most már magától értetik, aminek következnie kell, tudniillik a két fürdő helyiségén egy oly épületet kellene emelni, milyet magyar ember esze s keze képes. A fürdővel kapcsolatban, vagy legalább tőszomszédságában, a hegy alá, szinte az államnak oly pincét kellene építtetnie, melybe egy millió akó bor megférne s hazánknak minden legjobb minőségű, legnemesebb boraiból, hamisítatlan állapotban s minden fajnak húsz-harminc évesnek kellene lennie. A pincetorkolatával egyben a Dunára néző homlokzattal oly borcsarnoknak kellene lennie, melynek külső nagyszerűsége méltókép jelentené az épület belsejének világhírű tartalmát.

E pince és csarnoka lehetend a magyar bornak legnevezetesebb piaca. E pince leendene Magyarországnak legdúsabb aranybányája.

E pontról tudniillik a fürdő és csarnok előteréről kezdve a pince hátán a császárfürdő mögött nemcsak gyalogok, hanem kocsik számára is sétány készíttessék, a hegyormot lesimítva, a lipótmezei völgyet áthidalva, félkörben a zugliget felé kanyarodva, onnét délre fordulva a Szécsényihegy csúcsáig... E pont lesz az egész földön, hol a beteg, hacsak egy szikrája van még benne az életnek, felgyógyulandana.

Az említett varázspont nagyszerűsége s a főváros levegőjének jósága még az által fokoztatnék, hogy a császárfürdő és Óbuda közt levő városrész végkép elenyésztetvén, annak helyén szép erdő neveltetnék, valamint az e városrész mögött terjedő hegység is mint erdő, azonkívül, hogy a fővárost rendkívül szépítené, hasznot is többet adna, mint a rajta most termő bor: ellenben Óbudának tervszerinti újraépítését kellene eszközölni, hová a császárfürdőből az erdőn át a gyalog vándorlás felséges leendene.«

Ha végigkísérjük Táncsics gondolatmenetét a budai rész, a Vár, Óbuda és a budakörnyéki hegyek egységes városfejlesztési tervében: ismételten döbbenetes jövőbelátását kell csodálnunk! Budapest fürdőváros, Budapest idegenforgalmi-központ, Budapest mint gyógyhely, Budapest, mint a híres magyar borok központi propagandaszerve elevenedik meg Táncsics előtt. Amit ő 1864-ben javasolt, az évek során megvalósult a budai oldalon is. Gondoljunk a Margithídra,[16] a Sáros-fürdőből kiépített Gellért-fürdőre,[17] a Császár- és Lukácsfürdők modernizálására és az óbudai városszabályozásra! Az, hogy a budai hőforrás-fürdőket az állam gondjaira akarta bízni, nem városellenes elgondolás volt, csupán az a tudat vezérelte, hogy a város koldusszegény és nem áll módjában az építkezés. Különben is ez részletkérdés, mint ahogy annak vehetjük javaslatainak, elgondolásainak, terveinek több vonatkozását. Mindez azonban semmit nem von le a Táncsics-féle városfejlesztési és városszépítési programm összefoglaló nagyvonalúságából. Budapest várostörténete, az eddig napvilágot látott kutatómunkák alapján, több városépítőt, városszépítőt és városfejlesztőt ismer s azokról a múlhatatlan hála jegyében emlékezik meg. Ezek sorába most beiktathatjuk Táncsics Mihályt is, aki üldözöttségében, raboskodása alatt adott igazi, szociális és nemzeti értelemben vett városprogramot.

Jegyzet

1. *Szilágyi Sándor* (1827—1899) »A magyar forradalom napjai 1849 július elsője után« 1850-ben jelent meg (Pest, Heckenast), valamint »A magyar forradalom története 1848 és 49-ben« is (ugyanott) ezekben frissen közölte az átélt eseményeket. Idézetünket »Rajzok a forradalom utáni időkből« c. művéből vettük, melyben visszaemlékezéseit írja le. (Bp. Athenaeum, 1876.)
2. V. ö. Lestyán Sándor: Pest-Budai Regélő (Bp. 1940.)
3. Az idézetet dr. Wildner Ödön »Pest és Buda közigazgatásának története az 1848—1849-i szabadságharc alatt« c. munkájából vettük. (Statisztikai Közlemények, 86. kötet. Bp. 1936.)
4. A Vigadó 1859—1865-ben épült. Feszl Frigyes, a nagytudású mester, a kivitelezésben a nemzeti szellemű építőművészetnek hódolt. A Vigadót Teophil v. Hansen dán származású bécsi építész (főműve a bécsi parlament) tréfásan »kristallisierter Csárdás«-nak nevezte el, amiben volt némi gúny is, de valójában Feszl célkitűzésének sikerét jelenti.
5. 1850 március 30-án kapta meg Wodiáner Móric az építési engedélyt. Az építkezés 42.869 forint 33 krajcárba került. A bombázásokozta kárért és a belső berendezés elpusztulásáért a hatóságok 12.130 forint 67 krajcárt térítettek meg Wodiánernek. (V. ö. Rokken Ferenc dr. »A hajdani Angol Királyné Szálloda« c. tanulmánya a »Tanulmányok Budapest Multjából« I. kötetében. Bp. 1932.)
6. *Hoitsy Pál* (1850—1927) politikus, író és csillagász, hosszú ideig a Vasárnapi Ujság szerkesztője, a Pesti Hírlap 1927. évi nagy naptárában közölte ezt a visszaemlékezést, »Magyarország állapota 1867-ben« címen. Pásztor Mihály is idézi »A százötvenéves Lipótváros« c. munkájában. (Statisztikai Közlemények, 93. kötet. Bp. 1940.)
7. *Országh Sándor dr.* (1836—1920) tollnok, majd főjegyző és tanácsnok Budán. Később a Közmunkák Tanácsának első előadója »Budapest középítkezései 1868—1882.« c. munkájában (Bp. 1884. Pesti Könyvnyomda Rt.) foglalkozik a fővárosi állapotokkal.
8. *Arany János* »Koszorú«-ja (Szépirodalmi s általános műveltség terjesztő hetilap) 1863 január 4-én indult meg, mint a Szépirodalmi Figyelő folytatása. Megszűnt 1865 június 25. (V. ö. Szalády: A magyar Hírlap-Irodalom statisztikája 1780—1880-ig. Bev. ell. Ferenczy József, Bp. 1884.)
9. *Pesty Frigyes* (1823—1889) történetíró, a szabadságharc leveretése után Törökországba menekült, onnan visszatérve Temesváron telepedett le, később Pestre került.
10. *Pákh Albert* (1823—1867) alapította (1858) és haláláig szerkesztette a Vasárnapi Ujságot.
11. A Ferenc József-híd 1894—1896 között épült.
12. »Duna-szabályozás Buda és Pest között. Pesti Hajózási csatorna. A Csepelsziget s a soroksári Duna-ág balpartján fekvő ártér ármentesítése«. Három javaslat Reitter Ferenc kir. főmérnöktől. (Kézirat helyetti nyomtatvány.) Pest. Nyomatott Pollák Testvéreknél, 1865.« Ebben írja a szerző: »Míg tehát e csatorna egyfelől a Duna-kereskedésnek a maga $1^1/_8$ mértföldnyi hosszú rakpartjaival oly sok tért és oly nagy könnyebbségeket és kényelmeket nyujtana, a mennyit az másutt sehol nem találna: éppen oly nagy hatással lenne másfelől Pest s Budának szebbé s az ottani lakás kellemesbbé tételére is. Budapestnek természetes rendeltetése az látszik lenni, hogy fő-kereskedési hely legyen kelet és nyugat között s az értelmi közlekedés vonzási középpontja a nemzet egyes elemei között. S ki mondhatja meg, vajjon elérheti-e valaha Buda-Pest e kettős rendeltetését egy mindkét

irányban oly hatalmas emeltyű megteremtése nélkül, a milyennek a pesti csatorna oly igen alkalmas.« A pesti Dunacsatorna és az országos csatornázás kérdése ezekben az években más szakembereket is foglalkoztatott. Ivárdy Dénes mérnök »A csatornázásokrul« című munkáját (Baja, 1863, Medersiczky-nyomda) Lonkay Antal egyházpolitikai napilapja az »Idők Tanuja« ismerteti. Poroszkay Ignác »Észrevételek azon tervre: mint lehetne Pestet jobb levegővel, jobb kutakkal ellátni«. (Pest Grill könyvkereskedésében 1865.) a torontálmegyei tiszteletbeli főmérnök terv-vázlatát ismerteti, melyet az Országos Gazdasági Egyesülethez nyujtott be. Mindezt azért említjük, mert valószínűsítik, hogy Táncsics a börtönben is tudomást szerzett a főváros és az ország napirendre kerülő építő-kérdéseiről.

13. 1826-ban készült el a dróthíd, Anton Frigyes bécsi szitásmester építette, 2340 forintért. 1875-ben bontották le, mert úgy elhasználódott, hogy életveszélyes volt rajta a közlekedés. (V. ö. Lestyán: Pest-Budai Regélő.)

14. 1842-ben épült fel a régi, tornyos Városháza, Kasselik Ferenc tervei szerint. Ekkor kétemeletes volt. Hild József építette rá 1863-ban a harmadik emeletet. Táncsics a »Fővárosunk« IX. fejezetében (37. oldal) írja: »A tanács ürügyet tud teremteni, hogy pénzkezelése ne mondathassék fosztogatásnak: a városházára emeletet épittet«. A Városháza épületét 1900-ban bontották le. Nyugati oldalához »ragasztva« állott a piaristák első háza, ablakaival a belvárosi plébániatemplom szentélyablakaira nézett. Egyszerű házacska volt, 5—6 helyiséggel, melyekben »két osztály, aztán a rendház lakása és háztartása helyezkedett el.« (V. ö. A kegyestanítórendiek budapesti társházának és főgimnáziumának építkezése. Bp. 1918. Pátria Rt.) Táncsics lebontásra javasolt ódon piarista épülete ennek későbbi utóda, a régi Városház-tér (Eskü-tér), Kötő-utca (Piarista-utca), a Dunapart és a plébániatemplom közötti területen álló piarista-ház, mely a tér rendezése során került lebontásra, az 1920-as évek elején. Utoljára a kormány bérelte a fővárostól s a közélelmezési, illetve népjóléti minisztérium volt benne elhelyezve. Érdekes és jellemző Táncsics éleslátására, hogy amikor ő az épület lebontását javasolta: egyesztendős volt a piarista-ház, átalakított, kibővített formájában. »1863 Kisasszony havának (augusztus hó) 18-án a szokásos egyházi megáldás szertartásai szerint szenteltetett föl, hogy áldást osztó keblébe fogadhassa az édes szüleik karjai közül ismeret-szomjasan visszatérő honi ifjakat és ápolja őket az erény és tudomány éltető forrásával.« (V. ö. Az alapjából újonnan épült pesti kegyes tanítórendi királyi nagy-gynasium. Bp. 1863. Kozma Vazulnál.)

15. A Fehér Hajó-nak két udvara volt, írja Hevesi Lajos, a novellista-ujságíró (1843—1910) a »Karczképek«-ben (Bp. 1876) s »hogy hajdanában mi célból építették, az fölöttébb világos. Egyedül csak azért, hogy az akkori nagyhídutca lakói át ne mehessenek az úriutcába s viszont. A Fehér Hajó tehát egyébre nem volt szánva, csak arra, hogy torlasz legyen. Végső korszakában úgynevezett szálloda volt«. Ha Hevesinek ez a megállapítása szatírikus is, teljesen helyénvaló. Táncsics lebontásra vonatkozó javaslata, illetve az épület kisajátítása 1869-ben valósult meg. A Közmunkák Tanácsa később sürgeti, hogy »Az Úri-utcának a Fehér Hajó telkén keresztül a Bécsi-utcáig leendő folytatásának eszméje végtelen horderejű. A Fehér Hajó épületének megindított lerombolása folytán az eszme a valósuláshoz közel áll.« (V. ö. Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? 1870—1930. Bp. Fővárosi Közmunkák Tanácsa kiadása, 1931. Siklóssy ebben a munkájában érinti Táncsics városfejlesztő javaslatait is. Többek között ezt írja: »Táncsics »Fővárosunk« c. röpirata végeredményben a Közmunkatanács létesítésének kimerítő indokolását tartalmazza.«)

16. A Margithíd 1872—1876 között épült. A második állandó híd volt a Dunán, Pest és Buda között. A szigetre vezető szárnya 1910-ben épült ki.

17. 1896-ban bontották le a Sáros-fürdőt, a Gellérthegy tövében, a rakparton álló összes épületekkel együtt, a Ferenc József-híd budai fejének s a hídra vezető feljáró útnak kiépítése miatt. Ugyanakkor »határozatba ment, hogy a fürdő épületei alatt levő s az úttest alá eső hőforrásokat egy felépítendő új gyógyfürdő céljára kell biztosítani«. Így született meg — igaz, csaknem egy negyedszázad alatt — a Sáros-fürdő modern utóda, a Gellért-fürdő, melyet 1918 szeptemberében adott át a főváros a használatnak.

IV.

Táncsics Mihály »Fővárosunk« című munkájának második része a pesti Aldunapart kérdésével foglalkozik. »Évek óta híre járt, — írja — hogy a pesti aldunapartot házhelyekre osztva eladják s beépíttetik. Mi a szállangó hírnek nem akartunk hitelt adni és nagy meglepetésünkre valósult; azaz nem adták még el, csak az a hír valósult még meg, hogy el akarják adni, a kettő között nagy a különbség«.

A Dunapart kiépítésének ügye, tudniillik a pesti oldalon, (ott is a »Feldunapart« és »Aldunapart« szakasza, ami alatt a mai Magyar Tudományos Akadémiától a Petőfi-térig terjedő részt kell érteni, melyből a Lánchídtól északra eső rész a »Feldunapart« s a délre eső az »Aldunapart«) — szóval ez a partrendezés-kérdés akkoriban nemcsak Pestnek, nemcsak a fővárosnak, nemcsak az országnak, hanem az egész monarchiának legfontosabb középítkezési problémája volt.[1]

Mielőtt a kérdés tárgyalásában a Táncsics-féle javaslat, illetve hozzászólás időpontjáig eljutunk, meg kell ismernünk az előzményeket, annál is inkább, mert azokról mind ez ideig semmit nem ismert Budapest várostörténete. A beadványok, ajánlatok, leiratok, feliratok, javaslatok, tiltakozások és hozzászólások mostanáig a Levéltárakban feküdtek el, anélkül, hogy bárki megkísérelte volna felkutatásukat és ismertetésüket. Nem szabad ebben politikumot keresnünk, annál inkább sem, mert Táncsics — kinek személye miatt politikumra gondolhatnánk — az előzményekre nem gyakorolt befolyást, hiszen tehetetlen volt a börtönben, ahová, mint írtuk, 1860-ban vonult be másodszor. Mindössze az történt, hogy a Dunapart rendezése kérdésében győzött a város akkori vezetősége, a Helytartótanács és a városi tanács összefogása — az egész város közönségével szemben. Azok pedig, akik a város közönségének nevében szembehelyezkedtek a kérdésben a Helytartótanáccsal és a városi tanáccsal, az 1867-es kiegyezés után

majdnem kivétel nélkül az új alkotmányos élet vezető politikusai és várospolitikusai lettek. Fátyolt vetettek tehát a múltra s jobbnak vélték, ha nem idézik fel a szellemeket, mert azzal egyidejűleg a maguk szerepe is meglehetősen furcsa megvilágításba került volna. Ne is említsünk közülük egyelőre másokat, mint Lónyay Menyhértet, gróf Andrássy Gyulát, Deák Ferencet, Gorove Istvánt, Beöthy Ákost, Havas Ignácot, Simon Flórentet, Kochmeister Frigyest és Takácsy Miklóst,[2] akik 1864-ben még a városi tanács legádázabb ellenfelei a Dunapart rendezésének kérdésében és a pénzügyi gazdálkodás bírálatában, néhány esztendővel később pedig a magyar közélet vezetői. Az utókortól sem lett volna méltányos, ha kiélezi a kérdést. Nem lett volna méltányos — mostanáig! Ma már nem »kell« ilyen »méltányos« elvek alapján kutatnunk Budapest városfejlődésének történetét, ma már leszögezhetjük, hogy a dunaparti kérdés egykori ellenzékéből egyedül Táncsics Mihály maradt konzekvens, igaz, ő vállalta ennek következményeit: az üldöztetést, a szegénységet és az egyedül-valóságot haláláig.

A pesti Dunapart jelentősége, amióta a város jelentőségre tett szert általános fejlődése során, mindig kettős volt. Egyrészt kereskedelmi, a kikötő szempontjából, másrészt szociális, mint sétahely. Erre a kettős jelentőségre építi fel ajánlatát Zitterbarth Mátyás és Társa,[3] mikor 1855 június 5-én a városi tanácshoz juttatja.[4] Ebben az ajánlatban kész terv van kidolgozva a pesti Dunapart szabályozására, 350 öl[5] terjedelemben észak és ugyanannyival dél felé, attól a helytől, ahol az Első Dunagőzhajózási Társaság kikötője és rakodópartja éppen abban az időben épül, vagyis a Béla-utca és a Fürdő-utca (ma József Attila-utca) dunai torkolata között, a Ferenc József-tér előtti partrészen. Zitterbarthék ajánlata hangsúlyozza, hogy »Pest szabad királyi város az utóbbi időben nemcsak azzal emelkedett, hogy a látványosság számba menő épületek egész sorával dicsekedhet, hanem azzal is, hogy a magyar kereskedelmi élet központja lett.« Zitterbarthék kiemelik, hogy az általuk javaslatba hozott partépítkezéssel Pest a kontinens legnagyobb kereskedővárosa lesz: »Az építkezéssel, illetve a folyamszabályozási munkákkal, ha azok befejeződnek, Európának, sőt a világnak alig lesz városa (kaum eine der Städte Europas und auch kaum eine der Welt), mely elmondhatja magáról, hogy mind kereskedelmének fokozására, mind lakosságának kényelmére ilyen nagyszabású feladatot oldott meg. London, Páris, Lyon, Marseilles, Amszterdam, Hamburg stb. városok óriási anyagi áldozatok árán építtették meg kikötőiket, de ezek csak kereskedelmi kikötők és semmilyen más célt nem szolgálnak. A pesti Dunapart rendezése szerencsés adottságainál fogva megoldja a kettős feladatot: egyesíti magában a kereskedelmi kikötőt és a város lakói számára a látványosság számba menő sétányt.«

Zitterbarth M. és Társa 800.000 forintos költségvetést terjeszt elő a részletesen kidolgozott építkezési terv végrehajtására.[6] Ezt a költségvetési összeget nem kívánja készpénzben, hanem azt javasolja, hogy a város, illetve a tanács engedjen át ennek megfelelő értékű telket a szabályozandó Dunaparton a cég számára. A cég a telkeket elárverezteti s ha az árverésen befolyt összeg több bevételt jelent a költségvetés előirányzatánál, akkor abból egy részt bizonyos kulcs arányában visszatérít a városnak. Viszont, ha az elárverezett telkek áráért kevesebb folyna be 800.000 forintnál, akkor a város további telkeket engedjen át. »Zitterbarth M. és Társa önzetlenségének igazolására azt is felajánlja, — olvashatjuk a beadványban — hogy amennyiben a város ezt a pénzügyi megoldást nem fogadja el, a dunaparti telkek árverését a város maga bonyolítsa le s a befolyt összegből folyósítsa a költségvetés tételét.«

Kétesztendei huza-vona után kezdődött meg a Feldunapart kiépítése. A munkálatokat nem Zitterbarthék végezték, Wagner János építőmester nyerte el a megbízást, a főfelügyeletet Reitter Ferenc főmérnök gyakorolta, aki a Dunagőzhajózási Társaság rakpartját éppen akkor fejezte be.[7] Zitterbarth Mátyás és Társa ajánlatából a városi tanács csak annyit tett magáévá, hogy a pénzügyi megoldásra vonatkozó tervet a környéken levő telkek eladásából valósította meg. Miután csak a felső rakpart épült meg, a költségek végeredményben 360.000 forintra rúgtak — osztrák értékben. 1857 májusában kezdték meg a munkát és 1861 szeptemberében fejezték be. 1861 május 27-én kezdte meg az építkezés felülvizsgálatát a városi bizottság, melynek tagjai a következők voltak: Hild József építész,[8] Clark Ádám építész,[9] Henszlmann Imre,[10] Szumrák Pál és Diescher József mérnökök, továbbá Reitter Ferenc főmérnök és Vassil Alajos segédmérnök, utóbbi kettő hivatalból. 1861 június 14-én tartotta a bizottság utolsó ülését és a jegyzőkönyvek tanusága szerint mind az építkezést, mind a pénzkezelést rendben találta.[11] 1861 májusában a város átadta a kikötőt a Dunagőzhajózási Társaságnak használatra, 1895 december 31-ig.

1861 szeptemberében, négy hónappal a Feldunapart kikötőjének megépítése után, Reitter Ferenc főmérnök előterjesztést adott be a városi tanácshoz az Aldunapart kiépítése tárgyában.[12] Mellékelte a tervezetet is, mindkettőt így indokolva:

»Indokolás a Lloyd és az angol királynéhoz címzett szálloda közt építendő dunarakpart tervezetéhez. Pest, mint a *dunaparti*

városok királynéja,[13] elnézve politikai jelentőségét, mintegy hivatva van arra, hogy a kereskedést és forgalmat a nagy Dunán közvetítse, talán kormányozza is. Ezen hivatás betöltése azon cél, melyhez közelíteni a városnak, úgy mint a hazának nagy érdekében áll. Szükséges és üdvös tehát a város és a hazára nézve azon körülmények előidézése, amennyiben azok még nem léteznek, melyek a forgalmat élénkítik, rendezik és összpontosítják. Egyes nagy hazafiak, valamint Pest honszerető polgárai buzgósága folytán tagadhatatlanul már sok történt ez irányban, de soknak még csak kell történnie, hogy a tudomány, művészet és ipar segélyével a kitűzött cél éressék és a kezdett mű befejeztessék. Egyik főkelléke az ily hivatású városnak oly révpart, mely a hajók kikötését, az áruk ki- és berakodását szükség esetében azok elhelyezését könnyítse és lehetővé tegye. Ily építkezésre legalkalmatosabb a part azon helye, mely a legnagyobb forgalomhoz, többnyire egyszersmind a város középéhez legközelebb esik; Pesten tehát a part azon része, mely a »Lloyd«-épület és a görög templom között fekszik. Hogy nem itt, hanem amott létesíttetett egy partkikötő, hol az inkább a jövőben, mint most felel meg a beléhelyezett várakozásnak, annak oka egyedül a város akkori pénzbeli állapotjában keresendő. A felső Dunaparton az építési költségek nemcsak, hogy a tüstént eladható háztelkekből begyűlt pénzösszeg által fedezve voltak, hanem még maradt is belőle az alsó Dunaparton építendő partkikötő leendő költségeire. Így lőn lehetővé a Felső Dunaparton eladandó háztelkek s valamint a részben értékesíthető telkekből, melyek az alsó partkikötő építése által támadnak, a legalkalmatosabb és legcélszerűbb helyen a kikötő építését folytatni, talán kiépíteni is. Ezáltal emeltetnék leginkább azon nagyszerű Dunapart, mely oly mély benyomást gyakorol kül- és belföldi szemlélőkre, ezáltal egészíttetnék ki a kikötő és ezáltal könnyebbíttetnék és élénkíttetnék a forgalom. Ezen indokok és körülmények méltánylásánál fogva határozták el Pest város hazafias képviselői folyó évi Szent Jakab hó 18-án tartott közgyűlésükön a partkikötő továbbépítését elvben és fel is szólították az abban működő bizottmányt ebbeli munkálatuk mielőbbi bevégzésére és előterjesztésére. Hátrányos azonban ezen építkezés halasztása is, mert a pesti part szemlélése a lánchídról könnyen győzhet meg mindenkit arról, hogy a Duna gőzhajózási társulat kikötőjének kiszökése által, a Duna szabályozás vonaláig öböl képződött és ott a vízépítészetben tett tapasztalások után ítélve, eliszapodás következik, pedig oly mértékben, hogy rövid idő mulva ott már hajó ki nem köthet. Arányban áll továbbá az építés halasztása a növekedő költségekkel is, mert a part és támfal csak jófekvésű kavicsrétegre állítható, ennek elérése a növekvő iszap miatt pedig mindig csak költségesebb lesz. Az itt előterjesztett építkezési indítvány a Zitterbarth és társa által előterjesztett indítványból, összhangzásban a kiépített kikötővel a felső dunaparton, azonfelül a folyó év Július, Augusztus és Szeptember hónapokban tett vízmértani észleletekből, valamint 1—16-ig számozott irományokból áll... A Lloydtól egész a görög templom alatt építendő kikötő összes költsége 799.050 forint 60 krajcárra rúg, míg ellenben a hasonlókép 200 öl hosszú felső dunaparti kikötő felülvizsgálati irományokból csak 346.000 forint költség mutatkozik. Ezen különbség oka leginkább az, hogy a part és támfal alag itt vagy hat lábbal mélyebb, mint a felső kikötőn és ezen arányban a feltöltés itt növekedik, továbbá mivel a feltöltési anyag a gellérthegyalatti kopaszi zátony anyagából indítványoztatott, köböle 1 forinttal többe kerül. A fölvevő főcsatorna költsége 18.000 forinttal a felső dunaparton, a városi házi pénztárból fedeztetett, míg ellenben a fentemlített összegben ezen költség benfoglaltatik... A szükséges költség a még eladható két háztelek csoportozaton kívül, mely 2041, a legalantabb 200 forinttal □-ölét számítva, 413.000 forintot tesz és a már eladott háztelek összeg maradványából bőven fedezhető. Azon esetben azonban, hogy a Lloyd előtti telek csoportozatok kertnek hagyatnának, az alsó partkikötő építése által nyerendő két háztelek csoportozat 1519 □ à 300 forint, 455.700 forint és a kikötő egész a görög templom hosszabbítása esetében, mi az előnyös viszonyoknál fogva alig kerülne 33.000 forintba, 3 háztelek csoportozat összesen 1900 □ à 300 forint, 570.000 forint a város rendelkezésére maradna. Miután az egész partkikötő kiépítése a Lloyd épülettől egész a görög templomig legfeljebb 799.050 forintba kerülne, a felső parton eladandó 2 telek 2041 □ à 200 forint, a. m. 408.200 forint az alsó parton eladandó 5 telek □ à 300 forint, a. m. 1,024.500 forint és az eladott telkek maradványa 50.000 forint, tehát összesen 1,482.000 forintot adna, Pest városa, a kikötő befejezése, a város feltűnő csinosítása és a mostani nemzedék tett-erejének és értelmességének századokon át a késő unokákra hagyandó emlék felállításán kívül még tiszta 682.950 forintot nyerne. Végre figyelmet érdemel azon körülmény, hogy az építkezési tárgyalásoknak, ha csak egy egész építkezési év rovására nem, még az ősszel kellene megkezdetniök, mert egy ily nagyszerű mű vállalkozójának télen át nagy előkészületeket kell tennie és nagymennyiségű fát, követ és más anyagot gyüjtenie, ha jövő tavaszra az építkezéshez akar fogni. Kelt Pesten, 1861. évi Szent Mihály hó 20-án. Reitter Ferenc főmérnök.«

1862 október 18-án tartott ülésén határozott végleg a városi tanács az »aldunapart« kiépítése ügyében. A végső határozat Reitter javaslata mellett döntött és nyomban felterjesztették a Helytartótanácshoz.[14] Reitter javaslata és a tanácsi döntés, illetve helytartótanácshoz intézett felterjesztés között alig van eltérés. A városi tanács a terjedelmes indokolás után kihangsúlyozza, hogy az új rakpartól, mely a Lloyd épülettől kezdve 350 öl hosszúságban a görög egyesültek templomáig épülne »a felső partra két kocsifeljáró készíttessék, éspedig egyike a kezdőpontnál, azaz a Lloydnál, másika a végpontnál, azaz a görögök tamplománál«... A helytartótanácsi felterjesztés kiemeli, hogy »a költségek egy nagy része a Széchenyi- és Attila-utcák között a Duna pesti partján fekvő s a felső rakpart építése által nyert két házhelyek négyszöge, azaz 8 házteleknek eladási árából fedeztessék.« Ezt részletezve megállapítja a felterjesztés, hogy »a Lánchíd-tér s az ezen már épült vagy épülőben levő házak mögött Pest városának 8 házhelye van, mely házhelyek a néhány év előtt épült felső Dunarakpart építése által részben a régi part, részben pedig a Duna ágyából lőnek teremtve. Ezen az Attila- és Széchenyi-utcák között fekvő, összesen körülbelül 2400 □-ölet tartalmazó s az ottani környék hivatalos becsára szerint mintegy 480.000 forintot érő, jelenleg egészen holtan heverő telkeknek eladási ára után befolyandó pénzösszeg fedezné, — mondhatni $^2/_3$ részben az építendő új rakpart és kikötőhelynek költségeit.«

Az építkezés költségeinek további egyharmad részével a tanács »egyelőre« nem foglalkozott. A felterjesztés egyébként megállapítja, hogy a felső dunaparton épített rakpart és kikötő nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.[15] »A kereskedelem — olvassuk a tanács indokolásszerű véleményét — egy nagyobb s szintoly biztos révpartot és lerakóhelyet még mindig ott nélkülöz, hol a forgalom leginkább lőn és maradand központosítva, tudniillik a Lipót-külváros alsó részében és a Bel-város felső részének legjobban benépesített partjainál.«

A Magyar Királyi Helytartótanács 1863 április 11-én keltezett leiratában felel a városnak[16]: »Azon érveket rendre elsorolván, melyek a pesti kikötő építésének déli irányban, a Lloyd épülettől kezdve egészen a görög templomig 350 vont öl hosszságbani folytatását a városi érdekekre nézve nemcsak előnyösnek, de sőt szükségesnek bizonyítják, elég támpontot nyujt egyrészről azon meggyőződés előidézésére, hogy Pest városának kereskedése minél nagyobb kiterjedést nyer, annál követelőbben igényli a vízi közlekedés eszközeinek, mint legolcsóbb áruszállításnak szaporítását — ezek pedig egy biztos kikötőt nem nélkülözhetnek — s hogy Pest városa geographiai fekvésénél s eddig kivívott előnyeinél fogva hivatva van a dunai kereskedést a saját partjaihoz kötni — kell tehát, hogy a város a forgalom nagyobb terjedelmére minden szükséges eszközök beszerzése által eleve készülve legyen, — másrészről pedig minden kétséget eltávolít az ezánt, — hogy a megkezdett kikötőépítésnek folytatása elutasíthatlanná vált, már azáltal, hogy a dunagőzhajózási társaság kikötője a duna medrébe mélyen besarkalván, midőn e hatalmas folyam a hullámait bizonyos pontig a pesti partoktól eltávolítja, ezeket öbölképződés folytán beiszapolással fenyegeti — e veszély pedig csakis a kikötő folytatása s annak a vízszabályozási vonal bizonyos pontjáig leendő öszvekötése által elhárítható s továbbá, hogy Pest városa az eléggé undorító partoknak eltávolításaival s a már kész kikötőkhöz hasonló rakpartok elő-állításával nemcsak hogy díszben nyerend, hanem partvám jövedelmének emelkedésére is bizton számíthat.«

A Helytartótanács, mint országos Főkormányszék, azzal a meghagyással járul hozzá az Aldunapart szabályozásához és kiépítéséhez, hogy »az Angol Királynéhoz címzett vendégfogadótól, a görög templomig építendő új házak között egy új utcának nyitása feleslegesnek mutatkozik.« Az eladásra kerülő telkek árát, melyből a munkát fedezik, a Helytartótanács »egy millió forintnál többre« becsüli és utasítja a várost, hogy a telkek értékesítését »árlejtés útján eszközölje«, annak eredményét pedig minden esetben jelentse.

1863 szeptember 2-án a városi »bizottmány«, Krászonyi József főpolgármester elnöklete alatt, Alkér Antal tanácsnok, Emmerling Károly, Klenovits György, Staffenberger István és Szumrák Pál főmérnök jelenlétében (a jegyzőkönyvet Andreánszky Zsigmond tollnok vezette) megvitatta két építési vállalkozó beérkezett ajánlatát. A Luczenbacher-Gregerson társascég és Diescher József ajánlata között kellett választani. Miután a bizottmány »Diescher József építész ajánlatát kedvezőbbnek találta s elfogadandónak vélte«, ő kapott megbízást.[17]

Az első hang, mely a városi tanács önkényes eljárása miatt tiltakozott, a rab Táncsics Mihályé volt! A »Fővárosunk« előszavában ezt írja: »Rámnézve kebellázítólag hatott azon példátlan jogtalanság, hogy a pestvárosi hivatalnokok a városi közönségnek tulajdonát, ennek beleegyezése nélkül, eladni szándékoztak. Ez ellen szinte írtam és keményebben írtam és esdekléssel intéztem férfiakhoz, hogy vagy úgy, miként én megírám, vagy belátásuk szerint módosítva, magokévá téve, azt okvetlenül külföldön nyomassák ki, vagy legalább kéziratban terjesszék, s a városi tanács

kezébe is eljuttatván, a kérdéses aldunapart eladatása addigra elhalasztassék, míg majdan az alkotmány visszaállításakor ezíránt maga a város, község, mint tulajdon iránt rendelkezhetik.«

Táncsics Mihály tiltakozása az alsó Dunapart rakodóparttá és kikötővé való kiépítése ellen ismét csupa előrelátás. Börtönében raboskodva, vakon, nélkülöző családja és a maga sorsán aggódva is a jövőbe lát, sokkal messzebbre, mint a városi tanács. Azt is elkeseredetten kifogásolja, hogy a dunaparti sétányt az építkezéssel megszűkítik. A város pénzügyi gazdálkodása pedig felháborítja, »alig bírtunk saját szemeinknek hinni, midőn olvastuk, — írja — hogy a városi tanács, (kinevezett hivatalnokok testülete) mely a várost nem képviseli, elhatározta az aldunapartot eladni, (mely nem övé) és még inkább bámultunk, mikor azt is olvastuk, hogy a budai királyi helytartótanács megengedte (?) a pestvárosi tanácsnak az aldunapart eladását. Hol vette a Helytartótanács e jogot, miszerint valamely testületnek megengedi, hogy másnak tulajdonát eladja? Efféle joga a világon egy kormánynak vagy fejedelemnek sincs, lehet hatalma, de joga nincs eladhatásra engedélyt adni.«

Éles, kemény szavakkal fordul a városi tanács ellen: »Hiszik-e valóban tanácsos urak e jelen állapot tartósságát? Nem tudjuk, de a magyar nagylelkűségre ne támaszkodjanak.« Majd tovább: »A nagyszámú honpolgárok kötelesség mulasztásánál fogva süllyedt a haza e szánandó állapotba, melyben most van.« A városvezetés önkényességeit ostorozza: »Józan ésszel senki sem állíthatja, hogy a testvérfőváros közügyeibe csak azok folyhatnak be, kik saját házzal bírnak, hanem befolyási joguk van mindazoknak is, kik nem maguk házában laknak, mert hiszen, ha lakók nem volnának, ha ezek házbért nem fizetnének, mi lenne a házbirtokosokból? Épülhetnének-e nagyszerű házak a kisszámú dúsgazdagok palotáin kívül?«

Általában négy szempontból tárgyalja a kérdéskomplexumot: 1. kereskedelmi, 2. pénzügyi, 3. szépítészeti, 4. közegészségügyi szempontból. Vegyük sorra ezeket, az ő szavaival:

»A tanácsos urak a város közjava ellen intézett cselekvésöket, (mit mi bűnösnek ismerünk) először kereskedelmi szempontból tartják szükségesnek. Oly vaknak hiszik Önök a közönséget, miszerint az nem látná, hogy az itt építendő házsor a kereskedésen igen keveset, vagy éppen semmit sem lendíthetend? Mekkora tudatlanság kívántatik ahhoz, hogy valaki egy házsortul várhassa a kereskedés emelkedését! Igen, tanácsos urak, ha ott, hol a város fekszik s elterül, sziklahegyek emelkednének s azok s a Duna közt oly keskeny földtér nyúlnék el, melyen csak egy pár utcának volna

helye: akkor a szóbanlevő aldunapartot beépíteni szükségessé válnék, hogy raktárokul szolgálhasson: de most a Duna hosszában levő házakban nem lehetnek-e raktárak? És ha idővel közvetlen a Dunára szolgáló raktárak nem lennének elegendők, a város belje felé száz meg ezer raktár nyittathatik. Kikötők szükségesek a város felső és alsó részében, nem pedig házsor. Még oly siheder is, ki most az iskolák küszöbét koptatja, képes könnyen belátni, hogy nem azért nincs Pestvárosnak oly kereskedése, milyen fekvésénél fogva lehetne s milyennek lennie kellene, mivel a Dunának kissé szélesebb partján hiányzik egy házsor. Kevés szóval röviden kimerítjük az okát, miért nincs nagyobbszerű kereskedésünk: Azért, mivel a birodalmi kormány politikája századok óta oda volt s van még ma is irányozva s mindig is az volt célja, hogy Magyarország s fővárosa semmi tekintetben se emelkedhessék jelentőségre, magasra, hanem maradjon tartományi minőségben fővárosával együtt... Ha megengedjük is, hogy az aldunaparton egy újonnan építendett házsor a kereskedést parányi mértékben előmozdítaná s a községnek használna, más részt a városnak azon gyávasága, miszerint vagyonát ellentmondás, tiltakozás nélkül eladatni engedné: még jelenlegi kereskedését is süllyesztené, mert ily gyáva nép nem maga volna kereskedő, hanem mások érdekében, külföldi kereskedők kezében lenne csupán alacsony eszköz. Nem egy új házsor a dunaparton segíti elő kereskedésünket, hanem természeti jogra fektetett polgári alkotmány, korlátlan szabadság, ezek kivívására megkívántató elszánt, erős közakarat, kifejtett erő, a város lakosságában mindenütt elterjedt tevékenység, közszellem stb., ezek fogják kereskedésünket nemcsak előmozdítani, hanem magas fokra emelni. Azért tanácsos urak az aldunaparton építendő ház-sorról szó se legyen többé. Van Pesten elég ház és épülhet még több befelé a tágos téren a kis kalibák helyén.«

Ilyen határozott és nyilt vélemény-nyilvánítás után a kérdés kereskedelmi szempontjaira vonatkozóan, Táncsics a pénzügyi szempontokat bírálja:

»Nem lévén a tanácsnak joga a város-község vagyona és tulajdona fölött rendelkezhetni, pénzügyi szempontból tekintve sem szabad az aldunapartot eladni, bármennyire kívánatos is a tanácsra nézve. Mekkora összegre rúgna fel a dunapartnak ára, ha háztelkük elárvereztetnék, nem tudhatni, de bizonyos az, hogy oly gazdálkodás mellett, milyet a tanács folytat a városi háztartásban, egy év alatt a többi (rendes évi) jövedelemmel együtt a kiadási költségekre fölmenne. Mit nyerne avval a város, mennyire volna rajta segítve? ha a telkek ára csak egyévi szükségek pótlására szolgálna? Hát a

következő évben miként segítene magán a város, illetőleg annak tanácsa? Talán akkor meg az új-tért fogná elárvereztetni? hát már második évben talán a Redoutot adhatná el, aztán a városligetre kerülne sor és így tovább, végre magát a városházát is eladhatná, mert ha pénzügyi szempontból szükséges egy valamely városi tulajdont eladni, ugyanazon pénzügyi szempontból másszor meg más vagyonnak eladása válik szükségessé s így addig, míg a városnak eladható vagyona lenne... Jaj azon városközségnek, mely azon elvet elfogadja s érvényre juttatja, miszerint pénzügyi szempontból valamely tulajdonnak eladását szükségesnek nyilatkoztatja s kétszeresen jaj ott és akkorhol, mikor az elöljárók senkinek sem felelősek, ellenőrködés felettük nem létezik, mint ez jelenben Pesten is az eset. Hogy e szerint a pestvárosi tanács az aldunapart eladását pénzügyi szempontból szükségesnek nyilatkoztatja, természetes, mert annak árára a tanácsos uraknak szükségök van, senki sincs feljogosítva őket kérdőre vonni, hová fordítják.«

Ezekután tér rá Táncsics a »szépítési szempontok« vizsgálatára:

»Ha az aldunaparton egy új házsor emelkednék — írja — evvel a város szépsége semmit sem, vagy csak igen keveset nyerne, az új házsor a város szélét szebbé nem, hanem csak valamivel szélesebbé tenné. Hogy a városnak a Dunára fekvő része valóban szebbé legyen, mint amilyen most, ott változatosságot kell teremteni: mire legalább egy szép sétány alkalmas, ez a városnak e részét százszorosan szebbé tenné, holott, mint mondók, az új házsor által maga a szépség éppen nem fokozódnék. Ha kiváltkép csak házak tennék a város szépségét: akkor esztelenség volt volna az új-tért fácskák és bokrokkal beültetni. A városligetben a fákat mind ki kellene vágni s azok helyett házakat építeni. A budai hegyekről is mindent el kellene távolítani, ami csak zöld, leveles és árnyékos s a helyett házakat építeni. A Szécsényi sétányt, a múzeum körül levő berket el kellene távolítani, mert nem az ilyenek, hanem csak házak teszik széppé a várost. Sajátságos, minden más emberekétől különböző fogalmuk van a szépségről Pestváros tanácsnokainak. A híres német város, Berlin szépségéről alig tudnak az emberek egyebet fölemlíteni, mint a »Linden Alleét«, pedig milyen törpévé alacsonyul ama Linden Allée a nagyszerű sétányhoz képest, mely majdan a felséges Duna partjára lesz varázsolva, teremtve.«

Az »egészségi szempont« tárgyalása szorosan idekapcsolódik s egyenes folytatása a megkezdett gondolatnak:

»A negyedik indokot, tudniillik az egészségi szempontot a városi tanácsos uraknak valami kimondhatatlanul borzasztó szorongatások, kínok közt kellett agyukból kiverejtékezniök; oly halálverejték közt, hogy képtelen volt megítélni, mekkora tévedéssel, mert nem lehet a pestvárosi tanácsosokon kívül még más oly embert is képzelni, ki azt merné vallani, hogy a város népének egészségi állapotára nézve üdvösebb, jótékonyabb befolyással lesz, ha az aldunaparton még egy sor ház építtetik, mint lenne a sétány, mit mi és mások százan meg százan oda házsor helyett óhajtunk. Mi tehát tiltakozunk a szándékozott aldunapart eladása s beépítése ellen s önöket, tanácsos urak, már csak annál fogva is, hogy ezt tenni akarják (ha meg nem teszik is) bűnösöknek valljuk s ítéljük.«

Táncsics Mihály tiltakozása az Aldunapart ilyen formában tervezett (majd végrehajtott) rendezése és kiépítése ügyében, mint már említettük, csak a kiegyezés után látott napvilágot.[18] Időközben a város kiírta az árverési terminusokat a dobravert telkekre, bank-kölcsönöket vett fel a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól és a Pesti Első Hazai Takarékpénztártól a munkálatok megkezdésére.[19] És ezzel egyidejűleg megmozdult a város, a lakosság, a testületek, s az ujságok egy része elítélő sorok kíséretében jelentette, hogy az aldunapart szabályozása befejezett tény. A közhangulat élesen állást foglalt ellene. Táncsics Mihály, börtönbezártan a közhangulatot érezte, anélkül, hogy komolyabb érintkezése lehetett volna a külvilággal. Nyilván nem is tudott róla, hogy a városhoz, a Helytartótanácshoz és a Bécsben székelő királyi udvari Kancelláriához sorra érkeztek a tiltakozó beadványok, olyanok részéről is, akik Táncsiccsal merőben más elveket vallottak, politikai, társadalmi és szociális kérdésekben. Pest város lakói és háztulajdonosai 416 aláírással ellátott »alázatos felszóllalást« intéztek a főméltóságú magyar királyi Kancelláriához, a pesti dunapartnak házakkal leendő beépítése tárgyában.«[20] A beadvány többek között hangsúlyozza, hogy »városunk tanácsának az aldunapart beépítése iránt hozott határozata — mely már mint terv és puszta hír is megdöbbentette a lakosságot — most, miután kétségkívüli tény, oly általános elégületlenséget okozott a város lakóiban, kiket közvetlenül érdekel, úgy mindazokban, kik hazafiúi szempontból nem lehetnek közönyösek a főváros sorsa iránt, hogy ha a városi tanács nemcsak névszerinti, hanem valódi képviselője kívánt volna lenni a nagy többség akaratának, és ha a napi sajtó útján is nyilvánuló közvéleményt meg nem vetette volna: vagy el kellendett még kezdetben állania tervétől, vagypedig hozott határozatát annak súlya alatt erkölcsi kényszerből megsemmisítenie, mert lehetetlen, hogy ezen utolsó és a városra oly sokféle szempontból főfontosságú helyet, csak úgy kénye-kedve szerint, elhirtelenkedve, egy kis nyereségtől

elkapatva, áruba bocsássa és olyan terv szerint, melyről részrehajlatlan szakértők a legkárhoztatóbban nyilatkoztak — beépítse. A tanács azonban intézkedése célszerűségétől áthatva, csakhamar testté változtatá az igét, semmibe se vette a szerinte illetéktelen zúgolódást, értelmetlen felfogásnak tulajdonította a nagy többség nézetét s így terve, melyszerint az aldunasor csakugyan a Lloyd épülettől le a görög templomig, a Duna medre egy részének parttá-alakításával, mintegy 45 öl szélességre kiegészíttessék és házhelyekre osztva eladassék — határozattá lőn.«

A város »roncsolt« pénzviszonyaira hivatkozik, hangoztatják a beadvány aláírói. Ez volt az egyetlen cél, az egyetlen indok s ez pedig a tehetetlen pénzügyi politikát árulja el: onnan venni pénzt, ahonnan lehet, könnyelműen, meggondolás nélkül, a város közösségének kárára. Ez azonban nem elég ahhoz, hogy ilyen nagyszabású kérdés fölött napirendre lehessen térni. »A dunapart volt eddig ama szerény szórakozási hely, — olvassuk tovább — hol Pest lakói a két testvérvárosnak egyedül a természetalkotta fekvés által kölcsönzött szépségét tisztább légben szabadon élvezhették... Szegény városunk úgyis kevés, igen kevés oly előnnyel bír, melyet az emberi szorgalom s munkásság állít elő, még kevesebb olyannal, melyet a művészet hoz létre, minden szépségét úgyszólván fekvése adja. Azért kétszeresen ügyeljünk, nehogy azt is semmivé tegyük, mi módot nyujt arra, hogy legalább azt élvezhessük, mi a természet ajándéka. A dunapart beépítésével oly kellemes tágas tértől fosztatnék meg a város, mely nemcsak a lakosok kedves szórakozási helye volt, hanem a jövő idegenekre — kik egy tekintettel átláthaták a várost s a dunaparton végig hemzsegő népet — legkedvesebb benyomást tett. Mily szomorú képet adna egyébiránt ez a legszebb házak mellett is, mutatja a már beépített Feldunasor, hol a part keskeny s egészen félreeső volta miatt minden közlekedés megszűnt, minden élet kihalt, hol embert is alig lehet látni.«

A beadvány akarva-nem akarva, élénk, szemléltető képet ad az »Aldunapart« akkori helyzetéről, állapotáról, életéről:

»A közvélemény nem házakat, hanem fasort óhajtott volna az aldunasoron — hangzik tovább. — De ha a város mindenáron jövedelmet is akart belőle vonni, úgy alakította volna egy részét alkalmas egyemeletű raktárhelyekké, felül gyümölcs, virágok és alul zöldség, baromfi, halak stb. eladására, másik részét pedig hagyta volna a közlekedésnek, heti vásároknak nyitva, partját egy fasorral szegélyezvén, így a hasznosság mellett a szépítésnek is szolgált volna. És ha már a város éppen semmivel nem járulhatott mostani pénzviszonyainál fogva az újításhoz, hagyta volna kedvezőbb időkre, mi meg voltunk elégedve s szívesen elvártunk volna az újítással — s felfogván a pesti dunapart fontosságát: kofasátraival és laci-konyháival is szebbnek tartjuk, mint majdan a szűk, de 13 ölnyi magasságú kalickákkal és görbe szűk utcákkal és legalább a sok százezer forinttal felépített Redoute-épület sem veszítene pompájából a mellette jobbra-balra spanyol-falként felállítandó házak miatt«.

Az aláírók »közcélú épület, például színház« építését javasolják az Aldunapartra s az utóbbi javaslatuk találkozik a Helytartótanács véleményével, természetesen véletlenül. Mint később látni fogjuk: a Helytartótanács, amikor elutasította az összes építésellenes felszólalásokat és beadványokat, lelkére kötötte a városi tanácsnak, hogy »a szóbanlevő térség beépítése alkalmából, még a boldogult József Nádor Ő fensége alatt működött országos bizottmány által a magyar színház számára a dunaparton kijelölt hely kihasíttatásáról lehetőleg gondoskodjék.« De míg ideérünk, az építkezésellenes állásfoglalások egymásután jutnak el felsőbb rendeltetési helyükre. A Pestbudai Kereskedelmi és Iparkamara 25 aláírással ellátott beadvánnyal fordul az udvari kancelláriához.[21] Az első aláíró Kochmeister Frigyes elnök, őt követik Perger Ignác alelnök, Halbauer János, Koppély Fülöp, Kern Jakab, Weisz Bernát, Aebly Adolf, C. J. Malvieux, Burgmann Károly, Emich Gusztáv, Rósa Lajos, valamennyien Pest-Buda akkori gazdasági életének vezetőegyéniségei, a kereskedelem, ipar- és bankvilágból sőt az aláírók között látjuk azt a Zitterbarth Mátyás építőmestert is, aki annakidején az egész eszmét megpendítette és az első ajánlatot és tervet nyujtotta be a városhoz az al- és feldunapart szabályozása és kiépítése ügyében! Ez a tény maga, azaz Zitterbarth Mátyás neve az építkezés ellenzőinek táborában, egymagában elegendő ahhoz, hogy világosan lássuk: milyen meggyőződéssel történt a szabályozás, s hogy mennyire igaza volt Táncsicsnak, mikor megállapította, hogy a városi tanácsnak pénzre volt szüksége, ezért történt minden!

A pesti Lloyd Társulat sem akart elmaradni a maga tiltakozásával, szintén az udvari kancelláriához küldött beadványt az építkezés ellen.[22] Míg a Kamara szerint »a néhány ölnyi térség, mely a közlekedésre fennhagyatik, még az országos kereskedés szükségelt igényeinek sem felelhet meg s miután a Duna szabaddá tétetett s a világkereskedésnek, a korábbi bilincsek összetörésével, megnyittatott, arról kellene inkább első helyen gondoskodni, hogy a partok tágíttassanak s a közforgalomra alkalmas állapotban tartassanak fenn, nem pedig, hogy törpe nyerészkedés miatt, házak-

kali beépítés által, a kereskedés iszonyú hátrányára ettől örök időkre elzárattassanak« — ugyanakkor a Lloyd Társulat azt hangoztatta, hogy »már a Feldunapart beépítése is a kereskedelemre felette káros hatású, minthogy annak további természetszerű kiterjedése, melynek könnyű mozoghatás, tágas és alkalmas tér nélkülözhetetlen tényezői, az által megakadályoztatik ; de még mennyivel károsabb következése volna ez irányban az aldunapart tervezett házakkali beépítésének, hol Pestnek majdnem egész kereskedése összpontosul és hol már most is a helyviszonyok a forgalom nagyságához képest legkevésbé sem kielégítők.«

A Lloyd Társulat hangsúlyozza feliratában, hogy »az aldunapart beépítése által a pesti kereskedelem, melynek felvirágzásától a város egész jövője függ, kétségkívül olyan csapást szenvedne, mely azt további fejlődésében tökéletesen gátolná és okvetlenül annyira károsítaná, hogy az által ama pénzbeli előnyök, melyeket a városi hatóság a nevezett tér háztelkekre való felosztásából és eladásából remél, nemcsak ellensúlyoztatnának, hanem azon nagy veszteség által, melyet ama terv valósítása a kereskedésre nézve minden esetre eredményezne, még tetemesen felülhaladtatnának«. A társulat nevében Jálics elnök és három igazgató írta alá a felterjesztést.

A pesti Kereskedelmi Testületek szintén egyenesen a Kancelláriához fordultak tiltakozásukkal.[23] »Mi válnék ezen most élénk és vidorkinézésű Dunapartból, ha beépíttetnék? Egy szomorú, látogatatlan, rideg vidék, amint ezt eddig nálunk Pesten a beépített Feldunaparttal tapasztaltuk, eltekintve attól, hogy a keletkezendő utcák által ismét egy nyilt terétől fosztatik meg városunk, dacára annak, hogy nyilt terekben kivált a felső rész már amúgyis szűkölködik... Alázatos tisztelettel alulírottak nemcsak nem ellenzik, hanem nagyon is óhajtják az eddigi aldunapart kiépíttetését s szélesbítését, valamint annak fasorozattal, vagy valamely más, a forgalmat nem gátoló ültetvényekkel leendő díszíttetését, de az erre szükséges összegek előteremtése végett a partot házhelyekre felosztatni és beépíttetni oly áldozat volna, mely az említett partszélesbítési tervvel csakugyan nem áll arányban.« Az aláírók — tizenheten — mint a terménykereskedők, fűszerkereskedők és rőföskereskedők képviselői szerepelnek.

A pesti »Görög-Oláh ajkú egyházi község« a királyi Helytartótanácshoz fordult beadványával,[24] mikor »történetesen azon meglepő tudomásra jutott, hogy az anyaszentegyház előtti tér is be fogna építtetni« az aldunapart szabályozásával kapcsolatban. Az intézkedést az egyházközség magára nézve nemcsak azért találta rendkívül sérelmesnek, mert meghallgatásuk nélkül történt, de mint kiemelik : »érdekeink, annyi éveken által gyakorlattal is megerősített jogaink, de sőt vallásunk szabad gyakorlásába is ütközik.« Amikor az egyház »koncessziót« nyert a templom építésére a várostól, abban ki volt kötve, hogy a templom épülete »a szabad Dunára szolgáljon.« Ennek megvolt a maga »helyes« oka, amint azt a beadvány hangsúlyozza : »Vallásos szertartásainkat egész kiterjedésükben hogy gyakorolhassuk s illetőleg úgy Istenünk, mint Fejedelmünk iránti tiszteletünket kellőleg dicsőíthessük, vannak oly szertartásaink, melyeket a szabad Dunánál, illetőleg az arra nyíló főbejáratnál szoktunk végezni, vannak ünnepi alkalmak, amikor az Egyházunk és Duna között eső térségen katonaságot és mozsárágyúkat felállítani és úgy Isteni tiszteletünket, mint Felséges Fejedelmünket is keleti szertartásainkhoz képest üdv- és mozsárlövésekkel szoktuk dicsőíteni.« A felterjesztés, — melyet Sacelláry D. György első gondnok, Sztupa György másodgondnok és Haris Sándor jegyző írt alá — ezekkel a szavakkal végződik : »Hisszük és reményljük, miszerint a Magyar Királyi Nagyméltóságú Helytartó Tanács igazságos és méltányosnak is fogja találni, hogy a sokszor említett térség továbbá is beépítetlenül, szabadon és vallásos szertartásainkra ez után is szolgalmul maradjon, a minek is elhatározásáért és az e részben szükségelt intézkedések megtételéért alázattal esedezünk.«

A tiltakozások és ellenvélemények ilyen áradatában ült össze 1864 június 18-án Krászonyi József főpolgármester elnöklete alatt, Alkér Antal tanácsnok, Wallandt Henrik magyar királyi építési főfelügyelő, Mihalik János magyar királyi építési főfelügyelő, Reitter Ferenc magyar királyi főmérnök, Szumrák Pál városi főmérnök, Hild József építész, dr. Henszlmann Imre, Preiszner József, Zsigmondy Vilmos, Emmerling Károly, dr. Grosz Ferenc, Clark Ádám építész, Cserhalmy Ferenc városi számvizsgáló, Fleischl Dávid, Wiesner Gyula ácsmesterek s Andreánszky Zsiga tollnok jelenlétével a Dunapart-építési bizottmány, hogy a Kancellária és a Helytartótanács részéről leküldött felszólamlások ügyében határozzon. Az ülésről felvett jegyzőkönyv[25] 18 sűrűn írt oldal és pontról-pontra veszi az említett beadványok érvelését az építkezés ellen. Ugyanakkor pontról-pontra cáfolja azt, legnagyobb részüket egyszerűen »szóvirágok«-nak mondva. Csupán a pénzügyi megoldás körül látszik, hogy a »bizottmány« tagjai nem osztották a tanács álláspontját, legalábbis nem merték vállalni a pénzügyi felelősséget. Erre vonatkozóan a jegyzőkönyv így szól : »Hátra volna még a főkérdés, tudniillik a pénzbeli ügy. Azonban a Duna-

part kikötő építészeti bizottmány nem lévén elegendően beavatva Pest városának pénzbeli ügyeibe és pénztárának állapotába, ezen tárgyalt, kérvényekben szinte vitatott kérdést nem képes alaposan megoldani, azt hivén, hogy erre maga a város Tekintetes Tanácsa legjobban felelhet és felelni fog.«

A jegyzőkönyv így fejeződik be : »Ezen a tárgy lényegét tökéletesen kimerítő s a kérvények minden pontjait a bizottmány kívánságához képest alaposan megcáfoló válasz egyhangúlag elfogadtatik s a bizottmány részéről magáévá tétetvén, a Tekintetes Tanácsnak további intézkedés végett terjesztetik elő.«

A tekintetes Tanács úgy intézkedett, hogy a jegyzőkönyvet megküldötte a Helytartótanácsnak, mely 1865 március 15-én keltezett válaszában a következőkben intézkedett :[26]

Magyar Királyi
Helytartótanács
18686 szám

Pest
szabad királyi város Közönségének

Folyó évi Február 23án 1968 sz. a. kelt kegyelmes királyi udvari rendelvény szerint e szabad királyi város közönségének az ottani Dunarakpart kiépitése által térségek beépitése tárgyában mult évi Deczember 30án 13,625 sz. a. kelt, s ezen országos főkormányszék részéről is kellőleg támogatott javaslata, — az ezen térségek beépitése ellen intézett alaptalan felfolyamodványok visszautasításával elfogadhatónak találtatván, erről a város közönsége fennebb idézett jelentése csatolványainak visszarekesztése mellett, magamiheztartása, s kellő intézkedés végett, egyszersmind legfelsőbb helyről vett oly további meghagyással értesittetik, miszerint a szóban levő térség beépitése alkalmával, még a boldogult József Nádor Ő Fensége elnöklete alatt müködött országos bizottmány által a magyar szinház számára a duna parton kijelölt hely kihasittatásáról lehetőleg gondoskodjék. Kelt Budán a magyar királyi Helytartótanácstól 1865 évi Mártzius hó 15én

Jankovich György s. k.
Fridrich György s. k.
Bekey István s. k.

Az Aldunapart sorsa ezzel meg volt pecsételve. A sors, a véletlen különös játéka, hogy éppen március tizenötödikén! A bankok sürgették a tanácsnál az előkészítő munkálatokra folyósított kölcsönök visszafizetését.[27] Kitűzték az árveréseket. Az első eredménytelenül végződött.[28] A továbbiakon aztán magántulajdonba kerültek a város dunaparti telkei. A rakpart épült és beépült a Lánchídtól, azaz a Lloyd-épülettől a mai Petőfi-térig a folyó partja.[29]

(A görög-oláh egyházközség előtti telek eladására nem volt szükség, így a templom előtti térség szabadon maradhatott. Az anyagiaknak köszönhető, hogy a tér nem épült be, mert az egyházközség kérését is természetesen elutasították.) A régi házsor elé újabb került. Az Angol Királynéhoz címzett szálloda, a Nemeshegyi-ház és a szomszédságában levő épületek ablakai nem néztek tovább a Dunára, néhány esztendővel később a Vigadó homlokzatát is elcsúfította a Hangl-kioszk sivár bódéja,[20] melynek lebontásáért a legutóbbi időkig állandóan folyt a harc, városrendezési, szépítészeti szempontból, de az »anyagiak« kérdése továbbra is kísértett, a mult szomorú hagyományaként s a reakciós képviselőtestületben mindig akadtak »városatyák«, akik a lebontást meg tudták akadályozni.

A széles, levegős »Aldunapart« helyén a pesti »Dunakorzó« alakult ki, a nyárban izzó keskeny aszfaltjával, a csenevész akácfákkal a »Buchwald-székekkel«, szűk, keskeny sáv a folyó partján, a nagyváros közönségének sétahelye. Mikor a dunaparti villamos megépült, a »korzó« még jobban összeszorult s alig kezdődött meg a forgalom, máris arra kellett gondolni, hogy a sineket leviszik a rakpart alsó részére. Ez is csak terv maradt, mindmáig, amikoris újra aktuálissá vált a kérdés : mi történjék a dunaparti házsorral, a Dunapalota Szállótól a Petőfi-térig? Megmaradjon-e az új városrendezés során, vagy lebontásával kiszélesedjék a »korzó«?

A felszabadító ostromban megsérült és súlyos károkat szenvedett Vigadó épülete elől 1945 tavaszán eltűnt a kioszk, hogy helyet adjon az orosz vörös-hadsereg hősi emlékművének.

Jegyzet

1. V. ö. Siklóssy: Hogyan épült Budapest? Fővárosi Közmunkák Tanácsa Története.
2. Az építkezés elleni »felszólamlások« aláíróit később részletesen közöljük.
3. *Zitterbarth Mátyás* építész, (1803—1867) a régi Budapest építészettörténetének egyik kiváló egyénisége. Főbb művei: az 1874-ben lebontott régi Nemzeti Színház és a Vármegyeháza épületének a Városház-utcára néző része. (1838—1841) Z. M. a neoklasszicizmus mestere volt.
4. Eredetije Budapest székesfőváros Levéltárában.
5. Azaz bécsi öl. 1 bécsi öl a. m. 6 láb, a. m. 1·8966 méter.
6. A »Jahresbericht der Pest-Ofner Handels- und Gewerbekammer für 1857—1589« (Pest, 1860. Buchdruckerei von Emil Müller) tévesen említi, hogy Zitterbarthék ajánlata 750.000 o. é. forint költségvetést igényelt. Az eredeti ajánlat szövegében ez az összeg 800.000 o. é. forint. (L. Budapest székesfőváros Levéltárában.)
7. Reitter errevonatkozó jelentését a Fővárosi Levéltár őrzi.
8. *Hild József*, építész (1789—1867) a magyar neoklasszicizmus művésze. Főbb művei: a Lloyd-épület (melyről többször megemlékezünk a dunaparti építkezésekkel kapcsolatban) és a Lipót-templom (Bazilika) eredeti terve.
9. *Clark Ádám*, angol mérnök, (sz. 1811. Edinburgh, elhúnyt 1866. Budán) 1839-ben jött Pestre, ahol átvette a Lánchíd építésének vezetését. (A Lánchídat Tierney William Clark angol vízépítő tervezte.) Clark Ádám, a hídépítés befejezése után (1849) visszatért Londonba, de 1852-ben ismét Pesten van, ahol az Alagutat tervezi és építi. Egyidejűleg megtelepedett nálunk, feleségül vette Áldásy Irmát (a házasságból született gyermekeik: Ilon, Irén és Simon.) 1866 június 23-án kiadott gyászjelentése szerint holttestét »Budán, a Víziváros 74. sz. a. házban szentelték be és a Buda-vízivárosi sírkertben levő családi sírboltba örök nyugalomra tétetett«
10. *Henszlmann Imre* (1813—1888) főleg a középkorral foglalkozott, mint archeológus. A magyar művészettörténet-tudomány egyik úttörője, művészettörténeti író. Több ásatást vezetett. 1867 után a budapesti egyetemen a művészettörténet tanára.
11. A jegyzőkönyv eredetije Budapest székesfőváros Levéltárában.
12. Reitter Ferenc vezette az Aldunapart szabályozását és kiépítését. A munka befejezése után a város megjutalmazta. Ehhez a Helytartótanács a következő leiratban hozzájárult: »Magyar Királyi Helytartótanács. 14.118. sz. Szabad királyi Pest város közönségének. Reitter Ferenc állami főmérnöknek az alsó duna rakpartra vonatkozó tervek készítése s azok végrehajtásáért a város részéről leendő megjutalmaztatása, illetőleg nevezett mérnök részére ezen czím alatt várostanácsilag összesen 8000 fttal megszavazott jutalomdíj engedélyezése tárgyában f. é. Jan. 28-án 30726. sz. a. kelt fölterjesztésére vonatkozólag a közlemények visszazárása mellett válaszoltatik e város közönségének, miszerint ezen országos kormányszék a szóbanforgó tervek készítéséért Reitter Ferenc főmérnöknek járó 3000 fton kívül általa fölszámítható díjjak fejében általánykép 4000, azaz négyezer forintnyi összeget talált olykép engedélyezendőnek, hogy ezen összeg többször nevezett mérnöknek a kérdéses rakpart-építési munka előhaladásához s felülvizsgálatához képest szabályozandó utólagos részletekben s aránylag csak addig fizetendő, még tettleg az építkezés műszaki vezetésével személyesen foglalkozik, s annak mindenkép eleget teszen és hogy e czím alatt többé semmi más, bármi néven nevezendő fölszámítás, jutalmazás, vagy követelés Reitter Ferencz által nem támasztatható. Kelt Budán a magyar Királyi Helytartótanácstól 1865 évi Márczius hó 18-án. Gróf Pálffy Móricz s. k. (Eredetije Bp. szkfv. Levéltárában.)

13. Tudomásunk szerint a népszerűvé vált és azóta is állandóan hangoztatott jelző elsőízben itt fordul elő.
14. A felterjesztés fogalmazványa Bp. szkfv. Levéltárában van.
15. A Duna szerepe a nemzetközi kereskedelmi forgalomban a középkortól kezdve éreztette hatását Pest és Buda városokra. Európa középkori kereskedelmének nyugat-keleti irányban két pólusa volt. Az egyik: Flandria és szomszédja, a mai Belgium, továbbá Hollandia. A másik: Konstantinápoly. Az út a Rajnától a Dunához s azon le Bécsig, onnan Pest-Budán keresztül a Fekete-tengerhez vitt. Konstantinápoly kereskedelmének útja is Pest-Budán vezetett keresztül a XIII. és XIV. század óta. A török birodalom székvárosában megtelepedett genovaiak a tengeren vitték áruikat a Duna torkolatáig, ahonnan szárazon továbbították Brassóba, melytől Szeged, vagy Szolnok felé haladva, Pestnél érték el a Dunát s az áru víziúton indult tovább felfelé. A Vaskapu-csatorna megépülése után a Duna kereskedelmi forgalma újabb perspektívákat nyert. (1890—1896) A hatvanas években sem volt jelentéktelen a dunai víziút, de a cs. és kir. Dunagőzhajózási Társaság, továbbá a pesti rakpartok kikötőinek megépítése nem sokat lendített az általában szomorú helyzeten. A Kereskedelmi és Iparkamara már előbb említett jelentése 1859-ből kiemeli, hogy nem kikötők építésével, hanem a termelés fokozásával kell a kereskedelmet és ipart előmozdítani. Ez lett volna az előbbrevaló, azután következhetett volna a kikötők és rakpartok építése.
16. Eredetije Budapest székesfőváros Levéltárában.
17. L. Budapest székesfőváros Levéltárában.
18. Táncsics, a börtönből szabadulva, Vadnay Károlyhoz (1832—1902, regényíró, szerkesztő, a Fővárosi Lapok egyik alapítója, később a Budapesti Közlöny szerkesztője) fordult a »Fővárosunk« közlése ügyében. Arra gondolt, bármennyire irodalmi lap is a Fővárosi Lapok, Vadnay közölni fogja a cikksorozatot. Vadnay éppenúgy elutasította T. kérését, mint előzőleg Pákh Albert, a Vasárnapi Ujságnál. T. így maga adta ki a munkát, könyvalakban. (V. ö. Révész Mihály: Táncsics Mihály és kora.)
19. 20—20.000 forintot. Az errevonatkozó adatok l. Budapest székesfőváros Levéltárában.
20. Eredetije Budapest székesfőváros Levéltárában. A »felszóllalás« aláírói között a következő ismert nevekkel találkozunk: Gr. Teleki Sámuel, Gr. Wenckheim József, B. Fiáth Ferenc, Gr. Festetics György, Lónyay Menyhért, Bohus-Szögyén Antónia, Gr. Széchenyi Béla, Rosti Pál, Gr. Festetics Leo, Wodiáner Móric, B. Orczy György, B. Orczy Béla, Deák Ferenc, Gr. Mikes János, Gr. Szapáry Imre, Gr. Károlyi István, Szitányi Ullmann Samu, Gr. Andrássy Gyula, Koppély Frigyes, Gorove István, Birly István, Lyka D. Anastaz, Rupp Ignác, Muraty Szilárd, Franz Kasselik, Sacelláry D. György, Pfeffer Ignác, Barkassy Imre, Nádossy István, Haris Sándor, Takácsy Miklós, Ráth Mór, Frivaldszky Imre, dr. Kovács Sebestyén, Röck István, Rudnyánszky Ferenc, Csengey Endre, Ebner Nep. János, Havas Ignác, Simon Florent, Nemeshegyi József, Kacskovics Lajos, Mack Gusztáv, Kléh István, Tóth Lőrinc, Kilián Frigyes, Kollarits Ferenc, Giergl Ignác, Monasterly és Kuzmik, Csapkay Imre, Vidats István, Sebastiani Vilmos, Sartory F. Ödön, Vrányi Sándor, Balassa egyetemi tanár, Wagner János egyetemi tanár, Rupp Nep. János egyetemi tanár, dr. Bókay János gyermekkórházi igazgatófőorvos, med. dr. Stockinger Tamás egyetemi tanár, dr. Pólya József m. acad. r. tag. Skalniczky építész, Hajnik Pál. Schlick Bernárd. Degré Alajos, Asbóth Ede. Horváth Dániel őrnagy, Beöthy Ákos, Ambrózy Béla, Gr. Festetics Pál, Okolicsányi Sándor, Földváry Miklós, Ballagi Mór, Rajner Pál, Kanzer Lipót építész, Kölber Károly »kotcsi gyáros«, dr. Batizfalvy Sámuel orvos, Szenes Ede fűszerkereskedő, Calderoni C., Böhm Sámuel gombkötő mester, Róbert Lampel, Kertész Tódor, Hugmayer J. K. kereskedő stb. stb.

21—27. Eredetijük Budapest székesfőváros Levéltárában. A Nemzeti Színháznak kijelölt dunaparti telket a város 1869-ben, Wenckheim Béla báró belügyminiszter felkérésére 841□-ölre kiegészítve, a színház javára eladta a Thonet testvéreknek, 403.295 forintért. A vételárat az Operaház céljaira fordították. A telken ma a IV., Vigadó-tér 1. sz. bérpalota áll.

28. A jelentés szerint »egyetlen árverezni szándékozó sem jelent meg«. A tanács erre utasítást adott további terminusok kitűzésére. (Bp. szkfv. Lev.)

29. A Feldunasor és Aldunasor építkezésénél a hazai ipar számos munkát végzett. Schlick Ignác öntödéjének, Kern István lakatosműhelyének, Králik Sámuel órásmesternek jutott különös elismerés. A Ganz-gyár ötágú kandeláberei, melyeket a párisi világkiállításra is kivittek, a francia fővárosban nagy sikert arattak. (A Ker. és Ip. Kam. jel. 1860-ban.)

30. A kioszkot alapítójáról, Hangl Márkusról nevezték el. Hangl a hatvanas években főpincér volt az Angol Királynő szállodában, ő szolgálta ki Deák Ferencet, aki a szállodában lakott. Rudnyánszky Béla közlése szerint, aki a régi Kioszkban gyakran megfordult, Hangl Márkus azt mondotta vendégeinek, hogy az engedélyt Deák Ferencnek köszönheti. A főváros a Közm. Tan. hozzájárulásával, csupán »néhány esztendőre« engedélyezte a kioszk építését, mégis több, mint hetven évig állott.

V.

A »Fővárosunk« egy új fővárosban jelent meg, a kiegyezés utáni Budapesten. De az új főváros sem volt Táncsics Mihály fővárosa. Az ő számára az alkotmányos élet visszaállítása nem jelentett semmit, vagy csak nagyon keveset jelentett. Könyvéhez, — amit véleményünk szerint felületesen deklaráltak »röpiratnak« azok, akik eddig futólagosan foglalkoztak vele — utószót is írt. Szükség volt erre, mert amikor a munka nyilvánosságra került, javában folyt az Aldunaparton az építkezés. Táncsics nem akart ebbe belenyugodni. »Az aldunapart eladatása munkába vétetett — írja az utószóban — s rajta az építkezéseket már megkezdték. Ha azonban Pest város jelenlegi választott képviselete és tanácsa a közönség való érdekét jobban felfogná és magában elhatározva jónak látná, hogy a főváros nagyszerűsítése végett az aldunapartnak sétányul kell fennhagyatnia s az abból várandó jövedelmet más úton kell pótolni, mihez valószínűleg az ország is segéllyel járulna: a már megkezdett építkezések félbeszakasztathatnának, mégpedig kárpótlás nélkül az illető tulajdonosra nézve, mert az építkezést megkezdőnek tudnia kellett, hogy a telkek eladatására a megszűnt városi tanács nem volt feljogosítva, azt a város közönsége beleegyezése nélkül eladnia nem volt szabad; ez vétkes és büntetésre méltó rendkívüli veszedelmes merény vala.«

Táncsics a választott városi tanáccsal sincs megelégedve.[1] Az új pénzügyi gazdálkodást is bírálja, elítéli: »A mostani már szabad választás útján keletkezett városi tanács vagy elöljáróság a koronázási alkalommal jónak látta állványokat csináltatni, miből 26.000 forintnyi deficit termett ki a város terhére.[2] A város terhére? Nem, százszor és még többször is mondom én, hogy ez nem háromolhat a városi közönség terhére... De hát ki fizesse? Az én jogérzetem azt mondja, hogy e deficitet fizesse a városi tanács a maga erszényéből, hogy szolgáljon ez intő például arra, miszerint a fővárosi tanács és más községek elöljárói a község jövedelmeit

oly spekulációkra fordítani máskor irtózzanak... Ha pedig ezen deficit fizetését az ország vállalná, jogában áll azt tenni, de ebből aztán én így okoskodom: ha az ország, illetőleg annak képviselőtestülete az országgyűlés és felelős magyar ministerium magára vállal oly költséget, (itt 26.000 forintot), mi csupán spekulátióra, spectaculumra fordíttatván 1867-dik év június havának 8-án az akkor Pesten volt nézők egy részének mulatságot okozva: még inkább magára vállalhatja azon összeget, mi az aldunasor eladásából bejőne, hogy e Dunapart sétánnyá varázsoltatnék át, a főváros nagyszerűsítése végett.«

A koronázási ünnep kiadásai váltották ki Táncsicsból ezeket a szavakat. Az utószó végén felhívja a polgárságot, hogy ne engedje a város javát, vagyonát »haszontalanságokra« fordítani, »ellenben ne kíméljétek azt, mit a főváros nagyszerűsítése és fejlődése követel«.

Első műve volt a »Fővárosunk«, mely második börtönbüntetése után került a közönség elé. Nem volt sem erkölcsi, sem anyagi sikere. A nyomdaszámla kifizetése miatt a legnagyobb gondjai voltak, Bartalits Imre sürgette, hogy fizessen, holott a könyvárusok alig-alig merték vállalni a munka forgalombahozatalát. Látása annyira rossz volt, hogy vezető nélkül tapodtat sem mozdulhatott. A »Munkások Ujsága« egyik régi kihordóját, Fedor Józsefet vette maga mellé vezetőnek, csak úgy tudta elhagyni lakását. Mihez kezdjen? Pénzre volt szüksége, a napi kenyérgondok állandósultak, mint azelőtt is, gyakran, a legrosszabb időkben. Három másik könyvét vette a »Fővárosunk« friss, nyomdából kikerült kötetei mellé és Fedor József vezetésével felkereste a polgármesteri és alispáni hivatalt, ahol azzal adta át a könyveket: »osztassanak ki Pest városában vizsgák alkalmából gyermekeknek és pestmegyei német községekben is olyan gyermekeknek, kik a magyar nyelv megtanulásában szorgalmat, dicsérendő előmenetelt tanusítanak.« Mondanunk sem kell, hogy sem a polgármesteri hivatal, sem a vármegye nem »osztotta ki« Táncsics könyveit.

Az »Életpályám« IV. kötetében írja Táncsics, hogy ezekután gyalog járta be a négy könyvvel Óbudát, Budakeszit, Budaörsöt, Promontort, Taksonyt, Harasztit, Soroksárt, tanítóknak, plébánosoknak osztogatta, arra kérve őket, hogy buzdítsák az ifjú nemzedéket a magyar nyelv tanulására.

Soroksáron ott is tartották magyar nyelvoktatónak. Örült, hogy kimehetett, hiszen a fővárosban, melynek sorsát annyira szívén viselte, nem volt hol lehajtani a fejét.

Mi történt a telekkel és a viskóval, amit még 1836-ban vásárolt az Orczy-kert mögött, mielőtt Kolozsvárra utazott nevelőnek,

ahol a házassága után az istállót lakószobává alakította át és kiadta, majd a család lakószobáját is bérlőnek adták át és a háziak maguk ajtót, ablakot csináltak a fészerre, közepére vaskályhát állítottak fel és oda költöztek be? Táncsics azt írja emlékirataiban, hogy ezt a »tulajdont« elcserélték egy »igen ronda kinézésű házzal«, amit ki kellett javíttatni, míg beköltözhettek falai közé. Ez nem is egy ház volt, hanem kettő, a Józsefvárosban, 262. és 263. telekkönyvi szám alatt nyilvántartva. A két ház értéke 1848-ban, mikor Táncsics a Munkás Ujságot megindította, nem volt több, mint 2000 pengő. Innen kezdve 1850-ben bukkan fel ismét a józsefvárosi háztulajdon hivatalos iratokban, mégpedig először az 1850 július másodikán keltezett átiratban, amit a császár és királyi haditörvényszék intézett a pesti városi tanácshoz.[3] Az átirat így szól: »Baranya-vármegye volt képviselője — Tancsits recte Sztancsics Mihály — tudomásunk szerint két házzal rendelkezik a Józsefvárosban, mégpedig 262. és 263. szám alatt. Miután nevezett ellen hazaárulás miatt eljárás van folyamatban, azzal keressük meg a városi tanácsot, hogy e házakról a telekkönyvi kivonatot és a házak körülbelőli értékét jelenteni szíveskedjék.« Három olvashatatlan aláírás szerepel a leiraton, melyre válaszolva a tanács megküldötte a haditörvényszéknek a kért adatokat.[4] Sietve engedelmeskedett a városháza a haditörvényszéknek, a válasz július 9-én van keltezve. Táncsics emlékirataiból tudjuk, hogy a két házzal ettől kezdve sok baj volt a hivatalos hatóságoknál. A haditörvényszék lefoglaltatta a »hazaáruló« vagyonát, a lakbért a kormánynak kellett beszolgáltatni.

De a hatóságok még ezzel sem elégedtek meg. Gratzer Antal, a finánedirekció egyik kopója, kiszaglászta, hogy a két ház után 50 forint 17 és egy negyed krajcár adóhátralék nincs befizetve és sietett jelentésével a tanácshoz.[5] Közben Táncsicsné megfellebbezte az elkobzási határozatot, azzal az indokolással, hogy a két ház közös szerzemény és a telekkönyvben is az ő nevén szerepelnek.[6] Az adóhatóság sürgette a hátralék kifizetését.[7] Táncsicsné nem tudott fizetni, mire a házakra hivatalosan kitűzték az árverést.[8] Táncsicsné ezt azzal fellebezte meg, hogy a házakat a haditörvényszék intézkedésére tulajdonképen elkobozták és így nem árverezhetők el.[9] Évekig tartott a herce-hurca. Táncsics ezalatt abban a »rejtekhelyben« lakott és dolgozott, amit felesége »teremtett« számára odahaza. »Remekmű volt az — írja emlékeiben — oly remek, milyet emberész még nem alkotott soha, melynek remek volta, mint gondolhatni, nem pompás nagyszerűségében, hanem éppen ellenkezőleg csodálatraméltó egyszerűségében állott.«

Két polc: a magasabb az asztal, az alacsonyabb az ülőpad, kétoldalt deszkák, könyvekkel megrakva, ezek mögött szalmazsák — ez volt a »remekmű«. Olyan alacsony volt, hogy felállni nem lehetett benne, csak ülni. »Azért kényelmesnek mondhatám, mert jobbkezemmel forgathatám a tollat, könyvnek, tintatartónak, gyertyának volt helye: mi kellett volna egyéb«?[11]

1857-ben a K. K. Finanz Bezirks Direktion in Pest egy hivatalos írása már mint Táncsics Terézia tulajdonát említi a 262. sz. házat, a Józsefvárosi »Schoppergasse«-ban.[10] Az adóhátralék ekkorra 58 forint 9 és egynegyed krajcárra szaporodott. Egy évvel később a Finanz-Bezirks-Direktion a hátralékot Winkler József bérlőn akarja behajtani, miután Táncsicsné nem tud fizetni, árvereztetni pedig a lefoglalt házakat nem lehet.[11] 1864 decemberében ismét Táncsicsné neve bukkan fel az egyik házzal kapcsolatban a hivatalos iratokban. A »Józsefferencvárosi alkapitányság« (aláírta Pisztory alkapitány) jelenti a városi tanácsnak, hogy Táncsics Teréz Tömő-utca 1. szám alatti háztulajdonos, — aki »háza tetejének zsindejelő kijavítására engedélyt kért, melynek azon oknál fogva, mivel az ócska fedélszék már nem bír meg cserepet, hely adatott«, — a 2 forint engedélyezési díjat az alkapitányság házipénztárába befizette.[12]

Ez volt a Táncsics-ház állapota és helyzete, mikor az író második börtönbüntetése után kiszabadult. A telekkönyvek rendezése után az egykori Józsefváros 262 és 263 szám alatt bejegyzett ingatlan, illetve háztulajdont Tömő-utca 1. és 2. szám alatt jegyezték be újonnan. Az 1. sz. ingatlan tulajdonosai Táncsics Mihály és Seidl Terézia, a 2. számú ingatlané egyedül Táncsics Mihály.

A Tömő-utca 2. számú ház jelenti Táncsics Mihály életpályájának azt az új fejezetét, mely 1867-ben kezdődik. Ott áll a ház kapujában, mikor azon töpreng, van-e neki, mint vak embernek további kötelessége? »E kérdést tennem — írja emlékezéseiben — az ész sugallta, de lelkiismeretem, honszerelmem tétova nélkül igy felelt rá: Igenis van, amire vakságod mellett képes vagy, azt meg kell tenned.«

Háza kapuja egy ideig még nem nyílhat meg előtte, mert bérlő lakik benn. Soroksárról visszatérve, családjával együtt a Zerge-utca[13] (ma Horánszky-utca) 13. számú házba költözik. Onnan fordul beadványával a városhoz, új lapja ügyében:[14]

Tekintetes h. főpolgármester ur!

Tisztelettel alólirott 1869 január Itől egy politikai és gazdászati heti lapot fogok kiadni, mely tárgyában a következőket van szerencsém bejelenteni:

a lap czime: »Arany trombita« — felelős szerkesztő s kiadó tulajdonosa: Táncsics Mihál.

Megjelenik a lap 1869 január Ién s minden következő szombaton, legnagyobb negyed rétü iven.

Nyomatni fog Noszeda Gyula könyvnyomdájában — barátok terén 8 szám.

Az illető ötezerkétszázötven frt kautiót a letéti hivatalba a megjelenéstől számitandó törvényes határidő leteltéig leteendem.

Midőn ezeket szerencsém van bejelenteni egyszersmind kérem a tekintetes h. főpolgármester urat, hogy erről a helybeli m. k. postahivatalt értesiteni méltóztassék

Tisztelettel maradván
A tekintetes h. főpolgármester urnak

alázatos szolgája
Táncsics Mihály
az »Arany trombita« czimü politikai és gazdászati hetilap felelős szerkesztője s kiadó tulajdonosa.

Az aláírás nem az ő kezétől származik, mint ahogy innen kezdve 1872 júliusáig egyetlen egyszer sem találkozunk sajátkezű aláírásával a különféle beadványokon, kérvényeken, fellebbezéseken és hivatalos helyre küldött iratokon. Szembaja annyira súlyos volt, hogy immár a nevét sem látta leírni. De »vaksága mellett« is érezte, mi a kötelessége: újabb lapot kell indítania!

Emlékezéseiben azt írja, hogy azért indította meg az Arany trombitát, »mert arany szavakat kíván abba harsogtatni.« Új lapja címét Sárosi Gyula »Arany trombitá«-jától vette,[15] attól a »lehelet«-ekben írt nagykölteménytől, melyben így szól róla az ének:

...S a szó, mely Pozsonyban szabadon mondatott,
Az egész országban dörgő ekhót adott:
Irinyi, Petőfi, Sükei, Vasvári,
Kiknek élén állott Klauzál és Nyári,
Jókai, Irányi, Fényes Elek, Degre,
Kik már a türelmet akasztották szegre.
Egyesülvén Pesten a felbuzdult néppel
Az uj szabadságért vivtak bátor képpel.
Vezették a népet a városházára,
S a nemzeti zászlót kitüzvén tornyára:
Azon mestereknél, kik könyvet nyomtatnak,
Mindent kinyomatni hirdettek szabadnak.
Táncsics Mihályt pedig, ki a népnek ira,
S utána feleség és több gyermek sira,
Minthogy irásáért a gazok elfogták,
Budán a tömlöcből kiszabaditották...

Az »Arany trombita« megindítása Táncsics számára a kálváriák, megpróbáltatások, küzdelmek és harcok újabb sorozatát jelentette, a harmadik bebörtönözésig! Az első szám 1869 január 2-án jelent meg, mint »politikai ipari és gazdászati hetilap«. Hangjára nyomban felfigyeltek azok, akiknek nem tetszett a cikkek éles radikalizmusa. Táncsics nem elégedett meg az ellenzéki lapok bírálataival. Kevésnek találta, ami ezen a téren történik: túltett rajtuk. Ezzel természetesen kihívta maga ellen a hatalmat. A magyar királyi ügyek igazgatója 1869 január 11-én átír szabad királyi Pest városa főpolgármesteri hivatalának, hogy intézkedjék: Táncsics fizesse le a kauciót.[16] Táncsicsnak nincs pénze. 5250 forint biztosítékot kell letennie, ebből háromezer forint erejéig fogadják el az ingatlan-, illetve házfedezetet. A hiányzó összeget nem tudja előteremteni. Január 29-én újabb beadványt juttat el a városhoz; abban bejelenti, hogy a lap felelős szerkesztői állásától visszalép s eddigi társszerkesztőjét, Sassy Árpádot bízza meg, hogy az »Arany trombitá«-t »saját felelősségére« szerkessze.[17] Ugyanazon a napon kérvényezi, hogy háztulajdonát fogadják el teljes biztosítéknak.[18] A város a kérvényt átküldi az ügyészi hivatalnak. Közben cikket ír az Arany trombitába: »Van-e nekünk valódi szabad sajtónk? Nincs: mert, ha attól, ki a munkás vagy sokaság értelmének fejlesztésére politikai hetilapot akar kiadni, 5250 forintnyi biztosíték kívántatik, nincs szabadsajtó. Ha ily lapnak minden számától (pl. 2000 példány nyomatva) 20 forint postadíj kívántatik, akkor nincs szabad sajtó, mert ily magas postadíj az ismeret terjesztését akadályozza.«

Csengey Endre városi főügyész Táncsics kéréséről úgy dönt, hogy »a 8420 forintra becsült ház- és ingatlan betáblázási biztosíték el nem fogadható.«[19] Csengey alapjában nem volt rosszindulattal Táncsics iránt, csupán hivatali kötelességét teljesítette. A székesfővárosi Levéltár több kiló súlyú »Arany trombita« aktái között találtunk egy magánlevelet, Csengey aláírásával, Preisz Henrik jegyzőnek címezve: »Kedves Barátom! Táncsics — mint értesültem — szemoperáció folytán beteg s azért a szobából sem mehet ki. Ily állapotban a kautió tárgyában nem intézkedhetik. Legyen szives tehát a jelentésemre hozott utasító határozatot néhány napig visszatartani, nehogy a szerencsétlent sulyos állapotában zavarjuk. Szivesen üdvözli, barátja.« Jönnek-mennek az iratok, a belügyminisztérium (Szlávy József államtitkár aláírásával) sürgeti a várost,[20] a város újra ráír Táncsicsra,[21] Táncsics harmincnapi haladékot kér.[22] A város a kérést továbbítja a belügyminisztériumba.[23] Onnan elutasító válasz érkezik: »mivel a biztosíték a törvény értelmében már egyidejüleg a lap meginditásával lett

volna leteendő, a m. k. belügyminiszteriumnak folyó évi martius 13-án 865/eln. sz. a. kelt s a m. k. ügyek igazgatóságához intézett leirata szerint a kérésnek hely nem adatott.«[24]

Egy nappal előbb, március 12-én kimondták az ítéletet, melynek alapján Táncsics Mihály harmadszor is börtönbe került:[25]

$\frac{1264}{1869}$ ftő

Szab. kir. Pest város fenyitő törvényszéke méltóságos Ráth Károly ur miniszter tanácsos és a magyar szent korona ügyvéde, mint sajtóügyi közvádló által, Táncsics Mihály helybeli lakos, mint az »Arany Trombita« czimü politikai lapnak tulajdonos kiadója ellen, az emlitett hirlapnak a törvényes feltételek betöltése nélküli kiadatása miatti megfenyitése végett, f. é. Január 21én 726 sz. a. beadott vádlevéllel meginditott, vádlott igazolt betegségének következtében a mai napra elhalasztott és Seyfert Ede kir. ügyész ur, mint fent megnevezett vádló képviselőjének, valamint vádlott Táncsics Mihály személyes jelenlétében, ugyancsak mai napon sommás szóbeli fenyitő peruton letárgyalt ügyében alulirt helyen következőleg

ITÉLT:

Táncsics Mihály az »Arany Trombita« czimü politikai hetilapnak kiadó tulajdonosa az emlitett hirlapnak a törvényes biztositék letétele nélkül való meginditása és kiadásáért az 1848 évi 18 t. cz. 30 és 31 §§ értelmében egy havi fogság és az országos pénztár javára fizetendő egyszáz forint pénzbirság büntetésre itéltetik. Egyszersmind az »Arany Trombita« hetilapnak további megjelenése a törvényszerü biztositék letételéig ezennel betiltatik, miről szab. K. Pest város tettes helyettes főpolgármester ur foganatszerzés végett a jelen itélet közlésével értesittetik.

INDOKOK:

Miután vádlott beismerte, miképen ő a hetenként egyszer megjelenő politikai tartalmu »Arany Trombita« czimü hetilapnak kiadótulajdonosa, hogy ezen hirlapot az 1848-iki 18 t. cz. 30 §-a által meghatározott biztositék letétele nélkül, f. é. Január hó 2a óta kiadja és hogy a törvényes biztositékot jelenleg sem tette le; ezeknél fogva tekintve azon körülményt, miként vádlott ellen a sajtótörvény megszegése miatt eddig panasz nem emeltetett: a fenti módon kellett itélni. Ezen itélet a vádló kir. ügyész úr jelenlétében Táncsics Mihály urnak kihirdettetett. vádlott ur pedig azon oknál fogva, mivel a nemrégiben szem orvosi mütét alatt volt szemei még további ápolást szükségelnek, tizennégynapi halasztást kért fogházbüntetése megkezdésére, mely halasztás azzal adatott meg, miként vádlott büntetése megkezdése végett f. h. 26-án reggel az elnökségnél jelentkezni tartozik.

Kelt Pesten a városi fenyitő törvényszéknek 1869 évi március hó 12ik napján tartott üléséből.

Kiadta:
dr. Fabó s. k.
jegyző.

5*

Az »Arany Trombita« 1869 április 10-én megjelent 13. számában részletesen foglalkozik az ítélettel. E szerint »Seÿffert úr« — azaz Seyfert Ede királyi ügyész, aki a vádat képviselte — már a tárgyalás előtt hangoztatta, hogy »Táncsics igen veszedelmes ember, jó lesz őt bepörölni«, az pedig, hogy Táncsics szemét megoperálták és a műtét sikerét a lapok közölték »sokkal nagyobb veszélyt jelentett minden jobboldali embernek — mennyivel inkább a királyi ügyek igazgatójának, minden hajszála égnek állt — mintsem csak úgy könnyen el lehetett volna nézni.« E cikk szerint Táncsics »pörbefogása« a műtétutáni napon történt, a tárgyalást a műtétutáni harmadik napra tűzték ki. Táncsics a kórházban feküdt s mozdulnia sem volt szabad, mikor az idézést kézbesítették neki s annak értelmében másnap reggel 9 órára kellett megjelennie a fenyítő törvényszéknél.[26]

Táncsics táborában akadtak, akik azt szerették volna, ha az író kegyelemért folyamodik. Horvát Boldizsár igazságügyminiszter[27] is ezt javasolta. »De az ősz férfiú, ki nem folyamodott akkor, midőn 15 évre itéltetett el, azt most sem tette« — írja a »Magyar Ujság«, majd azt idézve, az »Arany Trombita« is.

A főváros az ítélet kézhezvétele után nyomban intézkedett, hogy Weinberger István város-gazda gondoskodjék »letartóztatási helyiségről« és Thaisz Elek főkapitányt is értesítette.[28]

Táncsics az »Életpályám« IV. kötetében azt írja, hogy harmadik fogságát március 24-én kezdte meg, a »lipót-utcai börtönben«.[29] Ezek szerint tehát két nappal előbb, mint a halasztás értelmében kellett volna. Azt is közli, hogy a 100 pengő pénzbüntetést Jókai fizette ki helyette, egy forint hiányával, hogy Táncsics őt adósának tekinthesse.

Az »Arany Trombita« kálváriája ezzel még nem ért véget. Táncsics nem adta fel a lapot, küzdött érte, harcolt hasábjain, míg »egyrészről a szembaj okozta kínok, másrészről a politikai üldöztetés kényszerítették a megszüntetést — írja emlékezéseiben. Egy évig tartott életpályája.« 1869. június 10-én bemutatta a Városnak a lap-biztosíték letételéről szóló hivatalos nyugtát.[30] Még mindig úgy találták, hogy 315 forint hiányzik a biztosíték teljes összegéből. A fizetésre három nap haladékot kapott.[31] Táncsics a 315 forint elengedését kérvényezte, inkább csak azért, hogy húzza az időt, míg a hiányzó összeget elő tudja teremteni.[32] 1869 szeptember 22-én aztán a város jelenthette a belügyminiszternek és a magyar királyi ügyek aligazgatójának, hogy az »Arany Trombita« lapbiztosítékának »végleges elfogadására« határozatot hozott.[33] November 12-én keltezve Táncsics még közölte a helyettes-

főpolgármesterhez intézett beadványában,[34] hogy »Arany Trombita című hetilapom szerkesztésétől Sassy Árpád visszalépvén, azt a mai naptól Borsodi László szerkesztendi saját felelősségére« s december 30-án utoljára »harsogta az arany szavakat« az akkor hetvenéves író a lap hasábjain keresztül a munkásság, a nép felvilágosítására.

Három ízben találkozunk még a székesfővárosi Levéltár iratrengetegében az »Arany Trombitá«-val. Táncsics 1870 augusztusában kéri a lapbiztosíték visszatérítését, amihez mind a királyi ügyek aligazgatója, mind Rajner Pál belügyminiszter hozzájárul. 1872 márciusában Táncsics azt kéri a pesti királyi törvényszéktől, hogy az ingatlanára bekebelezett biztosítékot töröljék a telekkönyvből. A »kitáblázás« is »megengedtetvén«, Gyöngyössy helyettes-főpolgármester értesíti erről Táncsicsot. Végül 1873 február 2-án keltezve a magyar királyi belügyminiszter ír le a városhoz s azt kérdi: van-e arról tudomása, hogy »Arany trombita« címmel »önálló politikai lap jelentetett be?« (Aláírás: a miniszter helyett: Zeyk Károly államtitkár.) Gyöngyössy Alajos helyettes-polgármester erre jelenti, hogy »az említett lap, mint a »Nép zászlója« című politikai hetilap melléklapja jelenik meg s abból, mint tervezett önálló politikai hetilapból, egyetlen egy szám sem jelent meg.«[35]

Jegyzet

1. B. Wenckheim Béla belügyminiszter 1867 április 7-én írt le Pestváros helyettes főpolgármesterének a tisztviselőválasztás és képviselőtestület újjáalakítása ügyében. Május 6-án s a következő napokon zajlott le a tisztújítás a Nemzeti Lovardában. 3998 jogosult polgár szavazott. Főpolgármesternek Szentkirályi Mór, Pest vármegye volt alispánját választották meg, főkapitánynak Thaisz Eleket, főbírónak Agorasztó Miklóst, alpolgármesternek Gamperl Alajost. Szentkirályi 1868 október 28-án lemondott, miután »a közönség egy részének rokonszenvét nélkülözte«. Helyébe, mint helyettes főpolgármestert, Gamperl Alajost állították. A törvényhatósági bizottságot május 31-én választották meg. 2552 jogosult polgár szavazott. A megválasztottak között vannak: Deák Ferenc, Balassa János (orvostanár), Ballagi Mór (író), Barabás Miklós (festőművész), Bókay János (orvostanár), Csengery Antal (író, lapszerkesztő), Emich Gusztáv (könyvárus és könyvkiadó), B. Eötvös József, Gorove István (később miniszter), B. Kemény Zsigmond, Királyi Pál (politikus, publicista), Lónyay Menyhért, Pulszky Ferenc, Tóth Lőrinc, Ybl Miklós, Koppély (Harkányi) Frigyes, Wodiáner Albert stb. Ezek közül majdnem mindannyian aláírták 1864-ben a városi polgárság beadványát az udvari kancelláriához, az aldunapart beépítése ellen.
2. Pest városa a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz fordult a kéréssel, hogy a koronázási ünnep költségeinek fedezésére adjon 40 ezer forint előleget, állampapírok zálogbaadása mellett. A bank az akkor érvényben levő 7 százalékos kamatláb helyett 5 és ½ százalékkal bocsátotta a pénzt a város rendelkezésére. (V. ö. Lestyán Sándor: »Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941« c. munkája. Bp. 1941.)
3. Németnyelvű eredetije Bp. szkfv. Levéltárában.
4. Bp. szkfv. Levéltárában.
5. Gratzer Antal jelentése Bp. szkfv. Levéltárában.

6—9. Az eredeti iratok Bp. szkfv. Levéltárában.

10. Bp. szkfv. Levéltárában.
11. Winkler Józsefhez intézett felszólítás Bp. szkfv. Levéltárában. Winkler a németnyelvű jelentés szerint 1857 júliustól októberig a lakbért sem fizette. A Finanz-Bezirks Direktion a hátralékos lakbér fejében is végrehajtás elrendelését kérte a városi tanácstól. A 14 forint hátralékos lakbért Winkler az árverés előtt kifizette s az összeg a kincstárhoz folyt be.
12. A jelentés Bpest szkfv. Levéltárában van.
13. A Zerge-utca 1830 körül a »Zergéhez« czímzett kocsmától nyerte nevét. Egy ideig »Kőszáli zerge-utcának« is nevezték. 1902 óta Horánszky-utca.
14. T. M. beadványa Bp. szkfv. Levéltárában.
15. »Ponyvára került »Arany trombita«. Az örök igazság parancsolatjára mondva-csinálta: Sárosi Gyula.« (Debrecen: városi könyvnyomda 1849.) Az elnyomatás éveiben másoló-tintával sokszorosítva terjesztették.

16—24. Az eredeti iratok Bp. szkfv. Levéltárában.

25. Az ítélet Bp. szkfv. Levéltárában van.
26. Táncsics a műtétről így emlékezik meg az »Életpályám« IV. kötetében: »Február végefelé elhatároztam magamban, hogy szemeimet operáltatom. Nem kerestem híres szemorvost, hanem egy fiatal emberre bíztam magam, ki nemcsak hogy még senkit előbb nem operált, de be sem végezvén iskoláit, az oklevél sem volt még kezében; ez egy ó-budai fiatalember, most Nyitra megyében megyei orvos... Midőn az én fiatal barátom egyik szememen a műtételt végbevitte, azt tanácsolta, hogy a másikon való műtételt későbbre hagyjuk, de én ülve maradtam, kérvén őt, hogy most egymásután, egy ülőhelyemben végezze munkáját, hetven éves valék, erős elszántság kellett hozzá. Hála Istennek, sikerült: 9 évig tartott vakságom után szemem világa annyira megjött, hogy vezetőre nem vala többé szükségem. (Egei József után kutatva, megállapítottuk, hogy Táncsics vagy tévedett a névvel, vagy könyvében sajtóhiba az »e« betű, mert a pesti orvosok nyilvántartása egy Egay József nevű orvosról tud, aki az óbudai Kaszárnya-utcában lakott, a 67. sz. házban. Az óbudai Kaszárnya-utca 1875 óta Laktanya-utca. Említsük itt meg azt is, hogy a szövegrészben előzőleg — ugyancsak Táncsics emlékiratai alapján — közölt Fedor József neve is helytelen, vagy téves emlékezés alapján írta le Táncsics. Fedor, akit vezetőnek fogadott maga mellé, szerinte a Munkás Ujság kihordója volt. Fedor József név sem a Munkás Ujság megjelenése idején, sem Táncsics vakságának éveiben nem szerepel a pesti lakók névjegyzékében. Ellenben szerepel Fedor János, aki a Fecske-utcában lakott és mint »Lottoschreiber« jelentette be foglalkozását.)
27. *Horvát Boldizsár,* (1822—1899) mint igazságügyminiszter rendezte a bírói működés kereteit s elválasztotta a közigazgatást az igazságszolgáltatástól.
28. A két intézkedés utasítása így hangzik: »421/eln. sz. I—II. Szabad kir. Pest város fenyítő törvényszéke megküldi f. évi mart. hó 12én 1264. sz. a. hozott ítéletét, mellynél fogva Táncsics Mihál, az »Arany trombita« polit. hetilap kiadó tulajdonosa — a nevezett lapnak törvényes biztosíték letétele nélküli kiadása miatt f. é. martius hó 26án megkezdendő egy havi fogságra s 100 f bírságra ítéltetett. I. Ezen ítélet alapján utasíttatik Weinberger István úr, városi Gazda, miszerint nevezett kiadó részére szolgálandó letartóztatási helyiségül egy szobát berendezve a f. évi martius hó 26ára készen tartsa. — Miről t. Thaisz Elek főkapitány úr tudomásul értesíttetik. Pest 1869 mart. 21. II. Ez ítélet értelmében Táncsics Mihálnak az elnökségnél kellvén a mondott napon jelentkezni; erről t. Thaisz Elek főkapitány úr oly végből értesíttetik, miszerint nevezettnek általam netalán hozzá leendő utasíttatása esetére annak az egyúttal utasított Weinberger István városi gazda által berendezett helyiségbe leendő elhelyeztetése iránt intézkedni szíveskedjék. Pest 1869 mart. 21. Kiadta 230/3 olvashatatlan aláírás.«
29. A Lipót-utcát 1790 körül három szakaszra osztották. Felső része Váci-utca, középső része Városház-utca lett, alsó része Lipót-utca maradt. 1899 óta az egész régi Lipót-utca neve Váci-utca s ma is az. A Lipót-utca alsó részében, a mai új Városháza helyén volt az ú.-n. »Sörház-kaszárnya«. Ebben rendezték be Táncsics számára a »letartóztatási helyiségül« szolgáló szobát.

30—34. Bpest szkfv. Levéltárában.

35. »Szabadság, mint a nép zászlója« szerk. Bényei István, kiadta és nyomtatta Heckenast Gusztáv. Megj. 1872 jan.1—1875 szept. 30, hetenként. Az »Arany trombita«, mint melléklap a főlap »mulattató képes ujsága volt«. (V. ö. Szalády: A magyar hírlap-irodalom statisztikája 1780—1880-ig.) Ennek az »Arany trombitá«-nak Táncsics Mihállyal nincs összefüggése.

VI.

Elkísértük Táncsics Mihályt életpályáján addig az állomásig, mikor az öregkor estjében még felragyog előtte a csillag, mely sosem volt szerencse-csillaga, legfeljebb biztató reményt sugárzott feléje. Végigkísértük életének nevezetesebb szakaszait, döntőjelentőségű küzdelmeit, kihangsúlyozva azokat az eseményeket, melyeket fővárosi vonatkozásokban fontosabbaknak véltünk. Harmadik rabságának és az »Arany Trombita« keletkezésének és elmúlásának körülményeit és dokumentumait azért tartottuk szükségesnek bővebben ismertetni, mert szegényes Táncsics-irodalmunk ezeket a részleteket nem ismerte. Most, amikor rátérünk Táncsics Mihály pesti házának történetére, az eddig követett elvek alapján haladunk tovább : folyamatosan kapcsoljuk be életírásába a fővárosi vonatkozásokat.

A hetvenéves író mégegyszer ott áll a küzdőtéren, ahol megszólalhat, ahová a hívek bizalma küldte. Mielőtt egyhavi fogházbüntetésének kitöltésére bevonult : Orosháza képviselőjévé választotta. »Magamban állottam«— írja képviselőségéről az »Életpályám«-ban

Magában állott valóban, még azt az indítványát sem akarta a Ház kinyomatni, amit a közoktatás és köznevelés gyökeres reformja tárgyában terjesztett elő. Maga nyomatta ki, saját költségén, Bartalits Imrénél (Pest, 1871), mert »hasonló fontosságú az állam-életben alig találtatik« — hangsúlyozta képviselőtársai előtt, mikor javaslatát benyujtotta.

Fővárosi vonatkozásban a pesti tudományegyetem épületének akkor aktuális kérdését kell itt kiemelnünk. Táncsics erről az »Életpályám« IV. kötetében így ír : »El van ismerve, hogy a felső tudományok központjának még csak épülete is oly gyarló, kicsinyes, célszerűtlen, miszerint közóhajtássá vált, hogy a helyett nagyszerűt kell emelni. E célra a kormány meg is vásárlotta az erre szükséges telkeket az üllői-út és ősz-utca[1] sarkán, az egyiket

72.000, a másikat 130.000 forinton, ebből azt következtetém, hogy ha a kormány csupán a felső tudományok *anyagi* részére ily arányban fordít költségeket, még sokkal nagyobb mérvben kívánja *szellemi* részét akkép intézni, hogy a korlátok, mik a lélek tevékenységét szűk határok közé szoríták, leromboltatnak : ezen hitben élve, erre építve készítém tervemet, mely a közoktatásban, köznevelésben mintegy zsinórmértékül szolgáljon; indítványom megbukott, javaslatom nem fogadták el. E szerint kitűnt, hogy semmi szándék nem volt a közoktatást gyökeresen reformálni, szigorú foltozás volt, mit reform gyanánt a kormány közlönyei kürtöltek.«

1871 február 16-án terjesztette a Ház elé idevonatkozó indítványát. Közoktatási és köznevelési reform-javaslata abban csúcsosodik ki, amit ma akarnak és most fognak Magyarországon megteremteni : több iskolát, jó iskolát, az életre nevelő iskolát, jól fizetett, hivatásuk magaslatán álló tanerőket a falusi elemitől kezdve az egyetemekig. Az egyetem elhelyezésére vonatkozóan ezt javasolta : »Buda-pesti egyetemül a Károlykaszárnya[2] helyisége jelöltessék ki és rendeztessék be. Ha ez jelenleg nincs is olyképen építve, hogy minden kívánatnak megfelelhetne, de a két legfőbb megkívántató kellék mégis föltalálható benne, ugyanis : az egyesítendő testvér fővárosnak körülbelül közép táján fekszik — és elég tágas valamennyi kart — tehát a műegyetemet is, magában foglalni. De hogy jövőben s minden időben a célnak megfelelhessen, a szervita-térről tekintve, a kaszárnya balfelén levő épületek, a Deák-utcáig — az evangélikus egyház és iskolát is ideértve — már most jelöltessenek ki olyanokul, melyek idővel ki fognak sajáttíttatni, tehát az építkezés rajtuk ne engedtessék meg.«

A reform-javaslat során először hangzott el a magyar képviselőházban indítvány, mely a munkás fiatalság nevelését követeli. Táncsics »oly intézmény« felállításának szükségét hangoztatta, melyben »a budapesti munkás ifjak nyerhetnének oktatást, kiképeztetést«.

Győrffy Gyula[3] a javaslat kinyomatása mellett szólalt fel, Zsedényi Ede[4] a t. Ház figyelmét arra irányította, hogy a házszabályok értelmében kell határozni, mire Csernátony Lajos[5] kijelentette, hogy »ha a házszabályokból ki lehet magyarázni, hogy az indítvány ne nyomassék ki«, akkor ő arra szavaz, hogy ne nyomassa ki a Ház. A többség Csernátony álláspontján volt és Táncsics, mint annyiszor, ha népi, szociális problémákat vetett fel — most is alulmaradt.

A negyvennyolcas pártban sem találta meg a helyét, »Bordács Elek, a gyalog árendás« című munkáját, melyet a földművesek

között olcsó áron akart kiosztatni, a földművelésügyi minisztérium nem akarta átvenni, »egyszóval az én Bordácsom is megbukott« — írja keserűen emlékezéseiben. Akkori lelki és fizikai állapotára jellemzőek életírásából a következő sorok: »Búfelejtés végett a Dunaparton őgyelegvén, egy házaló zsidóval találkoztam, ki különféle holmit árult. Kinál, hogy vegyek valamit; lehetett is nekem szándékom valamit tőle vásárolni, mikor családomnak nem volt otthon mit ennie, de csak unszolt, s mikor már látta, hogy nincs üzlet: szemüvegeket vesz elő s azokkal kinál. Mondám neki: barátom, nem használ nekem semmiféle szemüveg, sokat megpróbáltam én már, de mind hiában. De mégis, csak próbáljam, a próbálás nem kerül pénzbe, hátha mégis ezek közt akad, amelyik jó lesz — így ostromolt. Ugy is volt. Hálát adtam Istennek, mert ezt valóságos isteni gondviselésnek tekintettem. De nem volt nálam pénz, persze otthon sem volt. Időt, helyet határozott tehát, mikor és hol találhatom meg. Néhány nap mulva, mikorra pénzt teremthettem, a királyutczában, a fekete macskánál felkeresvén őt, a szemüveget kifizettem. Hiában mondanám, mekkora volt az én örömöm, midőn most olvashattam, irhattam, ezt senki sem képzelheti, csak épen oly ember, ki az enyémhez teljesen hasonló körülmények közt élt.«

A szemüveg kárpótolja a kudarcokért és új lendületet ad életenergiájának. Hetvenkétéves korában elhatározza, hogy házat épít Pesten és úgy vág neki a tervnek, mint annakidején, mikor »az erdők vad fia« az Orczy-kert mögött a kis telket megvásárolta! Az építkezéshez szükséges pénzt bankkölcsönből akarja fedezni. Erre módot ad a két ingatlan a Tömő-utcában, annál is inkább, mert a telekkönyvi törvényszék 1872 január 22-én tartott ülésén úgy intézkedett, hogy a »Táncsics Mihály és Seidel Teréz hitesek nevére irott házakra az Arany trombita czímű hirlapi biztositékösszeg erejéig bekebelezett zálogjogoknak kitörlése bekebeleztetik s foganatosítása a telekhivatalra bizatik.«[6] A tehermentesített ingatlanokra a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 15 ezer forint kölcsönt folyósít (1872 március 8) 30 évi törlesztés mellett.[7] Már ezt megelőzően, 1871 június 30-án beadja a kérvényt a Fővárosi Közmunkák nagytekintetű Tanácsához, Budán, az építési engedélyért.[8] A Közmunkatanács 1871 július 6-án tartott ülésén engedélyezi »Danzsizs, igazabban Táncsics Mihálynak a kérelmezett épitési engedélyt, miután a szándékba vett építés ellen általános szabályozási szempontból észrevétel fenn nem forog«.[9] Gróf Szapáry Géza alelnök írta alá az engedélyt, melynek birtokában a város 1871 július 12-én keltezve értesíti, hogy »Táncsics Mihálynak a józsefvárosi temető-utcában 263/2. sz. a. fekvő telken csatolt terv szerint szándékba vett egy emeletes uj lakház épitésére az épitési engedély Lohr János épitész kezessége s a házipénztárnál f. é. 1526. sz. a. lefizetett 7 forint díj mellett ezennel oly feltétel alatt adatik ki, hogy a telek összes határai, a földszinti talaj és a kapuküszöb magassága épitkezés előtt a mérnöki hivatal által kitüzessenek; és hogy a közép főfal emeleten 21 hüvelyk, — földszint 27 hüvelyk — és pincében 33 hüvelyk vastagra építtessék.«[10]

Erről a tanácsülésen hozott határozatról Karczag László építési főfelügyelőt is értesítették s az a feltűnő benne, hogy a hivatalos »kiadvány« »Temető-utcát« említ Tömő-utca helyett.[11] A Józsefvárosban volt egy Temető-utca, (1875 óta Dugonics-utca), sőt volt egy Temető-utca a Ferencvárosban is (1875 óta Mester-utca) ezek közül azonban egyik sem az, ahol Táncsics új házát fel akarta építeni. Kérvényeiben pontosan megjelöli, hogy a Tömő-utca 2/263 (263 a régi szám) alatt óhajt építkezni és a későbbi adatok, okiratok kivétel nélkül helyesen említik a telekkönyvi bejegyzés helyrajzi megjelölését.

1872 március 15-én lerakták Táncsics Mihály házának alapkövét. »Némi ünnepélyességgel, nevezetes napon kívántuk végezni« — mondja erről Táncsics emlékirataiban. A »Népfelség«[12] így emlékezett meg róla: »Az ősz hazafi, a nép leghívebb barátja, képviselője és írója, sok szenvedés után, a szellemi jutalom, az elismerésen kívül megérte azt is, hogy családjának Pesten házat épített, azon helyen, hol egykor 8 évig rejtezkedett a föld alatt. E ház alapkövének letételére ő, kinek minden tettét hazafiság sugallja, március 15-ikének, a magyar haza legszebb napjának 24-dik évfordulóját választotta. Végbe is ment a szerény, de nagyjelentőségű ünnepély mult vasárnap délután, az építő hazafi, néhány képviselőtársa, egy orosházi választója, számos barátja, tisztelője és a sajtó némely képviselői jelenlétében. Az e célra ősz honfitársunk által írt s kinyomatott emlékirat, miután felolvastatott és több példányban kiosztatott, egy példányban letétetett az alapkőbe.«

Kis, négyoldalas nyomtatvány az alapkőbe helyezett »emlékirat«. Címe: »Márczius 15-ki emlék«. Alcím: »Az Osztrákországgal 1867-ben tíz évre kötött egyezmény korszakának közepe.«[13]

A címből is kiviláglik, hogy Táncsics az utókor számára írta. Nem más, mint az ország és a főváros akkori állapotának, körülményeinek ismertetése, mikor ő a házát építette. De ez az ismertetés Táncsics szemével nézi az ország és a főváros akkori állapotát, viszonyait. »Azon magyar polgárra nézve — hangzanak a kezdő-

sorok — kinek keblében honszerelem lángol, az 1848-iki márczius 15-e emlékezetes marad életének végső napjáig; évenkinti megújulásakor a szív fentebben dobog, a vér gyorsabban lüktet, ekkor még a reményvesztett aggastyán is megifjodni látszik. E rám nézve sokszorosan nevezetes napot választám én (kedves feleségem indítványa folytán) épülő házunk alapkövének letételére.«

Magyarország királyi székén Ferencz József ül, Andrássy Gyula gróf[14] áll a kettős birodalom közös ügyeinek élén, Deák Ferencet »az ország bölcse« címmel tisztelték meg, Jókai Mór páratlan regényíró az egész nemzet büszkesége és Kossuth Lajos a szónokok fejedelme Olaszországban (jelesen Turinban) lakik — folytatja Táncsics alapkő-irata a közállapotok vázolását. Eddig tényeket sorolt fel, a következőkben bírálatot mond: »Államviszonyaink majdnem kétségbeejtők, országos intézményeink alapjaiban rosszak, elkorhadtak; a nemzet erkölcsikép hanyatlik, majdnem romlásnak indult... Ha törvényeink oly arányban szaporodnak jövőben is, mint a közel lefolyt 5 év alatt: akkorra, midőn e korrajz a föld kebeléből előkerül, oly halmazzá növekednek, hogy kevés halandó tud majd azokon eligazodni, azért legyenek itt szomorú állapotaink lehető röviden, világosan, egyszerűen vázolva... Hivatalos, tehát hiteles ministeri jelentés szerint négyezer községben semmiféle iskola nincs... A férfikort elért lakosságnak kétharmadrésze választási jogokat nem élvez, csak terheket visel... A magyar állam hadserege nem magyar hadsereg, hanem az osztrák hadsereggel van eggyéolvasztva... A magyar államnak nincs bankja, nincsenek magyar bankjegyei, hanem az osztráknémet bankjegyeket *kell* használnia: a mi kiáltó szellemi nyomorúságot árul el... Egy kiváltságos nemesi osztály oly jogot bitorol, miszerint csak neki szabad a vizeken halászni s mind folyókon, mind szárazon malmot tartani, italt méretni, a rosszat is drága pénzért adhatni... Midőn a képviselő ház a haza, az egész nép javára valamit törvényesen határoz: azt a főrendek, ha csak nyolcan vannak is a gyűlésen, visszavetik, mondván: ezt és azt meg nem engedhetjük, mert az a mi külön saját érdekeinknek nem kedvez... Testvér fővárosunk Buda-Pest lakosainak tömege még német, vasúti közlekedésünk nyelve német, iparunk, kereskedelmünk nyelve szintén német... És én a magam részéről mégis erősen meg vagyok arról győződve, hogy akkor, midőn e sorok az alapkő alól napfényre jutnak: Hunnia hatalmas, a magyar dicső leend.«

A »korrajz« további része személyes vonatkozású: Táncsics dióhéjban összefoglalt életrajza, főleg az ingatlannak s a rajta

állott régi háznak kihangsúlyozásával az író pályafutásával kapcsolatban. Jó és rossz sorsának emléke mindez, félszázados multat idéz! És itt épül fel az új ház! 1872 július 22-én Pestváros tanácsához beadott kérvényében már »az egészségrendőri vizsgálat elrendelését« kéri:[15]

Tekintetes Tanács!

Tiszteletteł alólirott a Józsefváros tömő utcza 2/263 szám telken szándékolt emeletes uj épitést az 1871 engedély folytán befejezvén, kéri az egésségrendőri vizsgáló bizottmány kiküldését.

Tisztelettel maradván alázatos szolgája
Táncsics Mihály sk.

Hosszú évek óta először találkozunk »sk« néváláírásával a székesfőváros Levéltárának Táncsics-iratai között. Hosszú évek után először és itt — utoljára. 1872 augusztus 15-től kezdve kapja meg a »Házlakhatási engedélyt«.[16] Ebből elénktárul a kép: az egyemeletes házban »12 szoba, 4 alcoven, 1 előszoba, 2 konyha, 1 éléskamra, 1 raktár és fáspince« volt. Lenn, a földszinten 4 utcai szoba, 2 udvari szoba, 2 alcoven és 6 konyha. Az emeleten 4 utcai szoba, 2 udvari szoba, 2 alcoven, 1 előszoba, 5 konyha és 1 éléskamra. Raktár és fáskamra a pincében«. Karczag László építési főfelügyelő megállapította jelentésében,[17] hogy »beépíttetett 85 □-ölnyi terület s a reá fordított építési költség □-ölenkint 320 forintra, összesen 27.200 forintra tehető. A »Jegyzet« rovatban még a következőt olvassuk: »E telken egy kis földszintes vályogépület áll, mely le fog bontatni, miokból ezen új építkezés nem neveztetett toldaléknak.«

15.000 forint kölcsönt vett fel Táncsics a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól az építkezésre és a hivatalos megállapítás szerint az építkezés 27.200 forintba került. Miből fedezte a különbözetet? Honnan teremtette elő a hiányzó pénzt? Nem tudjuk. Ha az eredeti terv alapján készült, rekonstruált homlokzatrajzot nézzük, az első pillanatban látjuk, hogy a házat nem művész tervezte. (A városi tanácshoz benyujtott tervet Lohr János építőmester jegyezte.) Táncsics emlékiratai szerint az építőmester, Farnek József »nem volt jobb a deákné vásznánál. Ő is azt az elvet követte, mint minden más építőmester is a dolog természete szerint követni szokott, tudniillik lehetőleg keveset fektetni az épületbe s azt lehetőleg mégis magasra számítani be«. Többe került tehát a ház, mint előzetesen kiszámította s amikor 1872 őszén Táncsicsék beköltöztek (nyilvánvalóan az első emeletre, mert ott volt az egyetlen élés-

kamra) a »háziúr« így vígasztalta magát : »Ez időszakban általában érvényre emelkedett azon szokás, legalább külvárosokban, közel szomszédságomban, de a távoli környéken is, miszerint pince, vagy földalatti lakásokat építettek. Én ellenkezőleg cselekedtem : nem akartam, hogy a mi házunkban a derék munkások föld alatt lakjanak, hanem azt kívántam, hogy a mi házunkat senki ne ócsárolhassa, ne mondhassák még irigyeim se azt : nézzétek, most már ez is ur, előbb a szegény munkásosztályt megbecsülte, pártolta, hanem mivel már gazdag, most lenézi, föld alá nézi, gondolja, hogy a munkásnak föld alatt is jó. Ezen okból ugy intéztem az épitkezést, hogy csak földszinti s emeletes lakások legyenek benne«.

Táncsics Mihály háza tehát *az első munkáslakóház* volt a fővárosban, olyan értelemben, hogy a munkásnak emberhez méltó hajlékot kell nyujtani. »Ezenfelül nemcsak azért éptikeztem igy — írja tovább emlékezéseiben, — hanem még azért is, mert egy régi táplált reményemet is hittem egyuttal megvalósithatni, tudniillik a *Művésznöveldét* fölállíthatni, e szándékommal a pincelakások nem lehettek volna összeegyeztethetők«.

A két elképzelés egyike sem valósult meg. Munkás-lakói nem fizették a házbért. »Mi szegények — folytatja Táncsics — boldog, boldogtalannak adtunk lakást, jó reménység fejében ; nem zaklattunk senkit, hogy a lakbért előre fizesse le, a pár forintnyi foglalóval megelégedtünk, gondolván, majd kifizetik, amikor lesz nekik, mikor keresetük, munkájuk akad. Lassanként észre kezdtük venni, hogy nekik mindenre került, csak házbérre nem ; mi legszerényebben éltünk, lakóink némelyikének pedig hegyen-völgyön lakodalma volt. Jóságunkkal rutul visszaéltek. Rövid ideig laktunk még csak uj házunkban s már is nagyfontosságu tapasztalást tettünk ; szomoru vala ugyan, de mindegy, tapasztalás volt, mit e szavakban fejezek ki : népszerü, becsületes, jóhiszemü embernek kölcsönpénzből házat épiteni nem tanácsos.«

A takarékpénztár könyveiből kiderül, hogy Táncsics mindössze kétízben : 1873 február 8-án és 1873 március 10-én törlesztett a 15 ezer forint kölcsönre 150—150 pengőt ; díjat és kamatot pedig három ízben: 1872 március 8-án (vagyis a kölcsönösszeg folyósításának napján, amikoris levonásba helyezték), továbbá 1873 február 8-án, illetve március 10-én fizetett. Ezen a napon 14.700 forint volt a tőkehátralék s az nem csökkent egész addig, míg a takarékpénztár a házat el nem árvereztette.

Táncsics mindent megpróbált, hogy az adósságot törleszthesse és a házat megmentse. Tervbevette, hogy a telek hátsó részén magyaros vendéglőt épít, ahol »jó, tiszta hamisitatlan borral, egészen magyar ételekkel szolgál, hol a zenészek kizárólag csak magyar darabokat játszanak, e mellett lesz magyar daltársulat«. Megegyezett egy építésszel, elkészült a terv, de a város nem engedte meg, hogy »olcsó anyagból« építkezzen, a szilárd anyagból való építkezés pedig oly sokba került volna, hogy »nem mert belevágni«. A ház és a telek értékét akkor 93 ezer forintra becsülték, de a »bécsi krach« (1873) Magyarországon is gazdasági és pénzügyi krízist idézett elő, a tőzsdén megindult bukások erősen éreztették hatásukat és a fővárosi ingatlanok nagymértékben elértéktelenedtek.[18] Most már csak 47 ezer forint Táncsics Mihály ház-ingatlanának becsértéke s a régebben elhatározott terv, hogy egyetlen »szerzeményét« eladja : még ilyen becsár mellett is, követelően sürgős.

Eljár a városnál, hogy házából — ahogy tervezte — Művésznöveldét létesítsenek, felajánlja minta-kisded-óvoda, vagy óvodaképezde céljaira, előbb Szentkirályi Mórral, majd Ráth Károly főpolgármesterrel tárgyal ezirányban, de csak ígéretet kap, más semmit. A takarékpénztár pedig nem vár tovább. 1876 június utolsó napjára van kitűzve Táncsics Mihály házára az árverés.[19] Az új tulajdonos 18 ezer forintért szerzi meg magának az ingatlant, éppen, hogy kitelik belőle a takarékpénztár követelése a hátralékos tőketörlesztésre és a felszaporodott kamatokra. »Nem az az ember vagyok — írja Táncsics az Életpályámban, — ki az anyagi dolgokon csüngnék, de lehetetlen eltagadnom, érzékeny csapás volt vénségünkre igy egyszerre mindenünktől megfosztatni ; ugyanis nemcsak a házépitésre fölvett kölcsönpénz nem került egészen vissza a hitelezőknek,[20] hanem elveszett maga a telek is, melyet pedig negyven év folytán sok nélkülözés mellett iparkodtunk megtartani, hogy legyen egy biztos hely, hová vénségünkben fejünket lehajthassuk. El kellett a fővárost hagynunk, melynek emelkedéséért oly mértékben rajongtam, miként talán senki«.

Ezekkel a szavakkal búcsúzik a házától, a fővárostól, melynek »emelkedéséért« rajongott, olyan mértékben rajongott, »miként talán senki«... Ezekből a szavakból még egyszer kicsendül Budapest fejlődése, szabályozása, építése és szépítése érdekében kifejtett munkásságának tisztán, világosan látott sok problémája. Az erdők vad fia, aki Budapest rajongója, a főváros szerelmese lett, hetvenhétéves korában hajléktalan, koldusszegény, mint húsz esztendős korában, mikor kis motyójával a hátán, először látta meg Pestet. Most megint kezébe veheti a vándorbotot; el is határozzák, hogy vidékre költöznek, de a józsefvárosi polgárok még »bucsulakomát« adnak tiszteletére,[21] s azon Mészáros Károly felolvassa alkalmi

versét: »Bucsuhangok Táncsics Mihályhoz. 1876 april 26«. A nyolcszakaszos versnek idézzük néhány sorát:

...Azért valál hát a munkás népnek
Félszázadig apostola,
Hogy most a sors mint rokkantat tép meg,
Hány, vet dobál ide s tova,
Multadért nincs ma elismerés,
És ha van az vajmi édes-kevés!...

Sorsa először Ceglédre »hányta, vetette, dobta«, ahol még egyszer felbukkan a »Fővárosunk« emléke. Táncsics — nagy szegénységükben, kegyelemkenyéren tengődve — elhatározta, hogy a ceglédi hetivásárokon saját könyveit fogja árulni. Meg is kapta az engedélyt a városkapitánytól. A városháza előtt, közvetlenül a kenyérárusok mellett »foglalta el állását«. A sok kenyérárus »lepedőfélét«, az író, aki a kenyérért árulta szomszédságukban könyveit, »ujságlapot« terített maga elé. Azon volt a portéka. »A vásárlás mindenfelől már nagyban s javában folyt; vitték is a sok csibét, kappant, ludat, pulykát, kenyeret, cipót, zöldséget, vitték a mindenféle ruhanemüt, szövetet, selymet, bársonyt«, de Táncsics árujára nem került a sor. Felesége oda-oda nézett hozzá, érdeklődött: elfogyott-e már a »portéka« s ne hozzon-e új nyaláb könyvet? Nem volt rá szükség. »Mikor láttam — írja Táncsics az Életpályámban, — hogy a szellemi eledel, az égi manna után senki sem vágyakozik, még egyszer körültekintettem, nem integet-e valaki, hogy csak kissé várakozzam, mert éppen az én portékámból kíván vásárlást tenni, de egy lélek sem jelentkezett, tehát én is szedtem a sátorfámat (azaz, ha sátorom lett volna) és hazafelé indulva, elvittem árucikkemet. Utközben egy polgártárs szólitott meg, kinek egy példány »Fővárosunk«-at adtam el. Ez volt első s egyszersmind utolsó vevőm is. Ez a polgártárs ácsmester s becsületes nevén Józsa Ferencnek hivják«.

Három évig volt távol a fővárostól.

A vihar, mely életének hajóját kormányozta, nyolcvanéves korában visszavetette a sokat dobált utast Pestre.

Fáradt volt már nagyon.

Vejénél lakik, az Üllői-úton.[23] Ezek az alkony utolsó pillanatai, de az éjszaka még öt esztendeig várat magára.

Táncsics Mihály 1884 június 28-án halt meg. Sírjánál Herman Ottó[24] búcsúztatta. Nevéről előbb a X. kerületben, a »Gyárdűlő«-ben (Népliget) neveztek el egy kiépítetlen utcát, mely 1894-ben beolvadt a Hungária-körútba. Ez a Táncsics-utca az Üllői-út és

Szabóky-utca között volt. Ma is van utcája »Fővárosunk«-ban, a József-utca és Tavaszmező-utca között, nem messze az utcától, ahol a háza áll.

A Táncsics-ház ma a Tömő-utca 2—4 szám alatt van. Úgy és olyan formában, ahogy megépítette. Ha homlokzatát a rekonstrukciós homlokzatrajzzal összehasonlítjuk, akkor feltűnik, hogy a kivitelezésnél nem követték pontosan a díszítés eredeti rajzát. A földszinti ablakok párkánydísze dúsabb, mint a tervrajzon s mindegyiken egy-egy szakállas fej-reliefet látunk. A házkapun is mutatkozik némi eltérés az eredeti tervrajz és a kivitel között, az udvari rész azonban olyan, ahogy Lohr építőmester eredetileg tervezte.

Az udvart évtizedekkel ezelőtt a Tömő-utca 2—4 számú ház tulajdonosa két kisebb épülettel építtette be. A kis, földszintes »vályogépület«, ami Táncsics első lakóháza lehetett s amelyről Karczag László építési főfelügyelő 1872 július 30-án azt jelentette a középítési bizottmánynak, hogy »le fog bontatni«, nem »bontatott« le. 1945 januárjában pusztult el a főváros ostroma alatt. Az ostrom nyomát a Táncsics-ház homlokzatán több, kisebb golyóbecsapódás jelzi. Ezek azonban csak a vakolaton okoztak jelentéktelen sérüléseket.

»Táncsics Mihály, a nép fia s a nép jogainak apostola, réme az erőszaknak és önkénynek, az anyaföld alatt porlik, de lelkét, magasztos eszméit, örökül hagyta reánk műveiben« — hirdette a felhívás, mielőtt »Összes Műveit« kibocsátották. Ezeknek a régi szavaknak ma új értéke, friss, eleven ereje van. A kor rideg, hálátlan és fölényes volt Táncsics Mihállyal szemben. Nem értették, nem merték, nem akarták megérteni. De az idő igazolta őt, aki a haladás sebzett, szenvedő harcosa volt.

És most, elfelejtett írásaival együtt, feltámadott...

Jegyzet

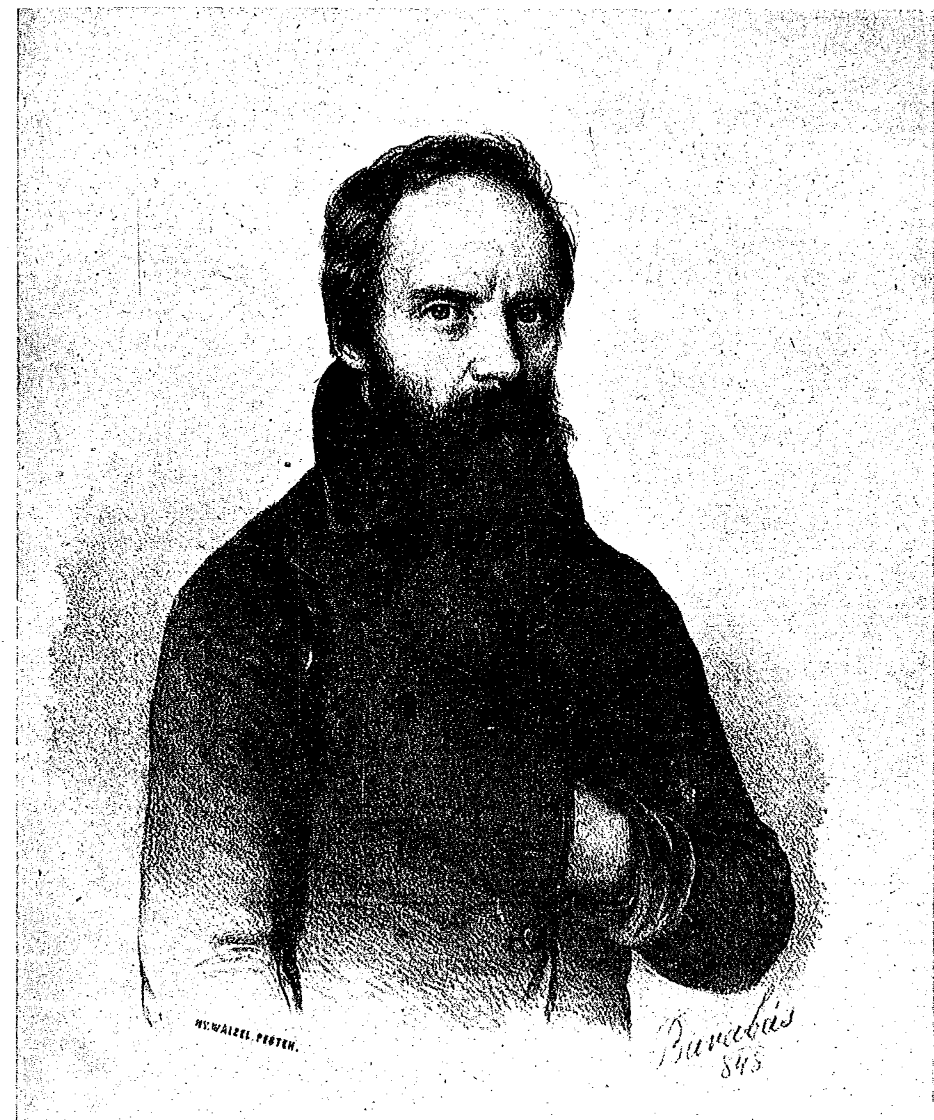
1. Ősz-utca: 1887 óta Szentkirályi-utca.
2. A Károly-kaszárnya eredetileg az invalidusok és hadastyánok otthona volt. Tervezője és építőmestere Fortunato de Prati (1682 körül—1738) kezdő munkája után Anton Erhard Martinelli (1684 v. 1686—1708), aki csak napszámosokat és megfelelő iparosokat talált Budán az építkezéshez, éppen azért a művészi kiképzéshez Bécsből szerződtetett mesterembereket. A pesti szervitáknaplókönyve szerint 1716 augusztus 2-án helyezték el az Invalidus-ház alapkövét. 1727 decemberében vette át Martinelli a munka irányítását. Módosított terve alapján épült tovább az Invalidus-ház, melyből 1783-ban, II. József rendeletére Nagyszombatra szállították az invalidusokat. Helyükbe gránátosokat költöztettek az épületbe. Az ezernyolcszázas évek elején neve Károly-kaszárnya. 1848-ban itt nyomták a »Kossuth-bankót. A főváros 1894-ben megvásárolta a katonai kincstártól városháza céljaira. (V. ö. Schoen Arnold: »A budapesti központi városháza, Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái, Bp. szkfv. kiadása, 1930.)
3. *Győrffy Gyula* (1858—1907) kriminalista-ügyvéd, képviselő. »Tíz év a magyar parlament történetéből« c. munkája 1905-ben jelent meg.
4. *Zsedényi (Pfannschmidt) Ede* (1804—1879) politikus, képviselő. Az 1839—1840-es országgyűlésen a kormánypárt vezére. Konzervatív felfogásából kiábrándulva, 1848-ban az alkotmányosságért küzd. A kiegyezés után Andrássy, Deák politikáját támogatja.
5. *Csernátony Lajos* (1813—1901) a szabadságharc alatt Kossuth Lajos titkára, 1867-ben, az amnesztiarendelet után tér haza az emigrációból. Később mint képviselő és publicista, Tisza Kálmán híve.
6. Bp. szkfv. Levéltárában.
7. Táncsics ezt maga írja, de a kölcsönfolyósítás nyomát megtaláljuk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár könyveiben is.
8. Bp. szkfv. Levéltárában.
9. Érdemes feljegyezni, hogy munkánk során hányféle formában találkoztunk T. nevével: Stansics, Stánsits, Stansich, Stancsics, Tansits, Tantsits, Tancsits, Tantsics, Dancsics, végül Danzsizs. Csak a kirívóbbakat hagytuk meg eredeti ortográfiával, annak bizonyságául, hogy a hivatalos hatóságok legtöbb esetben még T. nevét sem tudták helyesen leírni. T. egyébként sosem magyarosította meg a nevét, az anyakönyv szerint haláláig Stáncsics maradt. A Táncsics név önkényesen felvett, ú. n. írói neve.
10. Bp. szkfv. Levéltárában.
11. Bp. szkfv. Levéltárában.
12. Népfelség. Budapest. Politikai hetilap. Szerk. és kiadta Szini Károly. Megjelent hetenként egyszer, kis 1½ íven, 4-rét. Ára egy évre 2 frt. Keletkezett 1872 január 1-én. Megszűnt 1872 július 30. (V. ö. Szalády: A magyar hírlap-irodalom statisztikája 1780—1880-ig.)
13. Egy példányt a Fővárosi Könyvtár gyüjteménye őriz belőle. Egyébként T. az »Életpályám« IV. kötetében is ismerteti.
14. *Id. Andrássy Gyula gr.* (1823—1890) nevével már találkoztunk e munkában. Egyike volt azoknak, akik tiltakoztak az Aldunapart beépítése ellen, a bécsi Királyi Kancelláriához beadott felterjesztésben.
15. Bp. szkfv. Levéltárában.

16—17. Bp. szkfv. Levéltárában.

18. V. ö. Lestyán Sándor: »Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941«.

19. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Irattárában.
20. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a takarékpénztáron kívül több hitelezője is volt.
21. T. azt írja az »Életpályám«-ban, hogy egy »előtte ismeretlen úriember, Garagos János, József-külváros kerületi orvosa« kereste fel s meghívta a búcsú-lakomára. Garagos János, a pesti lakók jegyzéke szerint: sebész és VIII., Tavaszmező-utca 1. sz. a. lakott.
22. A pesti lakók jegyzéke ebből az időből három Mészáros Károlyt említ. Az egyik M. K. vaskereskedő, a IX. kerületben, Soroksári-út 33. sz. a. lakott, amiből arra következtethetünk, hogy ő írta az alkalmi verset.
23. Révész Mihály írja »Táncsics Mihály és kora« c. munkájában, hogy Táncsics veje, Csorba Géza, ügyvéd és a Népszava szerkesztője »nagyon lelkes ember volt. Nemcsak politikai és szociológiai tanulmányokat, harcias vezércikkeket írt, hanem több verset is«. Csorba Táncsicsék Eszter nevű leányát vette feleségül, aki 1881-ben halt meg. Egy kis árva maradt, a Táncsics unoka: Csorba Ida. Csorba Géza többízben írt apósáról a napilapokban, T. halála után is, visszaemlékezéseket. Így 1907 júniusában, az Egyetértésben: »Midőn Komáromban nekem sem sikerült az ügyvédkedésem oly rövid idő alatt — az öregek türelmetlenkedtek — visszatértünk közösen Budapestre 1879 végén, illetőleg 1880 évi áprilisban. Igy ujra csak vegetálni kellett, de jó egyetértésben és szeretetben éltünk«. Csorba Géza lakása az Üllői-úton — a lak- és címjegyzék szerint — a 23. sz. házban volt.
24. *Herman Ottó* (1835—1914) a természettudós és etnografus politikával is foglalkozott és mint publicista is működött. A kitűnő tudós élete végéig nagy érdeklődéssel figyelte a magyar szocialisták munkáját, mellyel leplezetlenül rokonszenvezett.

KÉPEK
MELLÉKLETEK

Táncsics Mihál mk

TÁNCSICS MIHÁLY (Barabás Miklós rajza)

STANCSICS MIHÁLY

kiszabadítási diadalmenete.

(márcz 15. 1848.)

P. Divatlaphoz.

TÁNCSICS MIHÁLY KISZABADÍTÁSI DIADALMENETE, 1848 MÁRCIUS 15-ÉN (Táncsics mellett a kocsiban felesége ül)

Tisztelt városi bizottmány.

Budapest május 5kén 1848.

Táncsics Mihály

TÁNCSICS MIHÁLY SAJÁTKEZŰLEG ÍRT KÉRVÉNYE A PESTI VÁROSI BIZOTTMÁNYHOZ, PINTÉR ISTVÁN TÍMÁR LEROMBOLT HÁZA ÜGYÉBEN

2029.
B.

Pest város Közönségének.

Táncsics Mihály' nyomdája iránt tett felterjesztésben foglalt azon kérdésre:

"Ha valjon a nyomdákra nézve a hírlapok kauciójánál fogva felvő kincstári biztosítékul elfogadható e?"

Ezennel válaszolom a hatóságnak, hogy igen is a sajtótörvény 30ik §. 2ik pontjában megírt azon módon, miszerint a hírlapoknál készpénz helyett felvő kincstári biztosítékul betáblázott kötelezvényben is leteheti a biztosítékot — én a nyomdákra teendő biztosítékra is kiterjesztem.

Annál fogva a pesti városi nyomda tulajdonos vagy 4000 ft. készpénzben, vagy 8000 frti kincstár betáblázott kötelezvényt adhat biztosítékul.

Csak hogy a hatóság arra ügyeljen, hogy a biztosítékul adott kötelezvény törvényes módon történjék.

Ily belső küldés tehát Táncsics Mihály vagyonára nézve is végrehajtani, hogy ideiglenesen ítélni: ha valjon a törvény által kívánt biztosítékra nézve elégséges-e vagy nem? —

Kelt Budapesten Májusi 29. 1848.

Belügyminister
Szemere Bertalan

SZEMERE BERTALAN BELÜGYMINISZTER UTASÍTÁSA TÁNCSICS MIHÁLY NYOMDÁJÁNAK BIZTOSÍTÉKÁRÓL

1496

Kedves Barátink s Atyánkfiai!

A „munkások ujsága” czimű Táncsits szerkezte hirlap kiválta a jelen átalakulási korszakba az eszméket melly lázitólag ébresztő s a tulajdont kárhozatosan tipró, mindennapi tartalma nyilván mutatja.

Az illy vesztélyes ragályos gyomot addig még nem késő kiirtani és pedig a rendkivüli körülmények között rendkivüli uton rögtön meg szüntettni eszközleni mulaszthatatlan kötelességünknek ismervén.

Siettünk a belügyi Ministert figyelmeztetni és fölhivni aziránt: hogy a belcsendet és vagyon biztosságot veszélyeztető ezen hirlapnak el kobzása és általános eltiltása eránt most midőn a rögtönzést parantsoló idő a sajtó Törvényutjáni eljárást meg nem engedi, nyomban és erélyesen intézkedjen s ebbeli kivánságunk teljesülését annál fogva is reményljük, mert ez által a köz rendü nép sem fosztatik meg olvasási módjától, a „Nép barát” hirlapot épületesen használhatván.

Mellynek sikeresithetésére segédkezőket és hasonló fölszollalásukat a midőn hazafiui lelkesedéssel ki kérnénk, vagyunk.

Kelt 1848 évi Septmb 4én S. A. Ujhelyben
tartott bizottmányi Gyülésünkből.

Kedves baráti s attyokfiai:
Zemplén Megye Közönsége

ZEMPLÉN VÁRMEGYE ÁTIRATA A PESTI VÁROSI TANÁCSHOZ
A MUNKÁS UJSÁG MEGSZÜNTETÉSÉRŐL

FŐVÁROSUNK.

IRTA

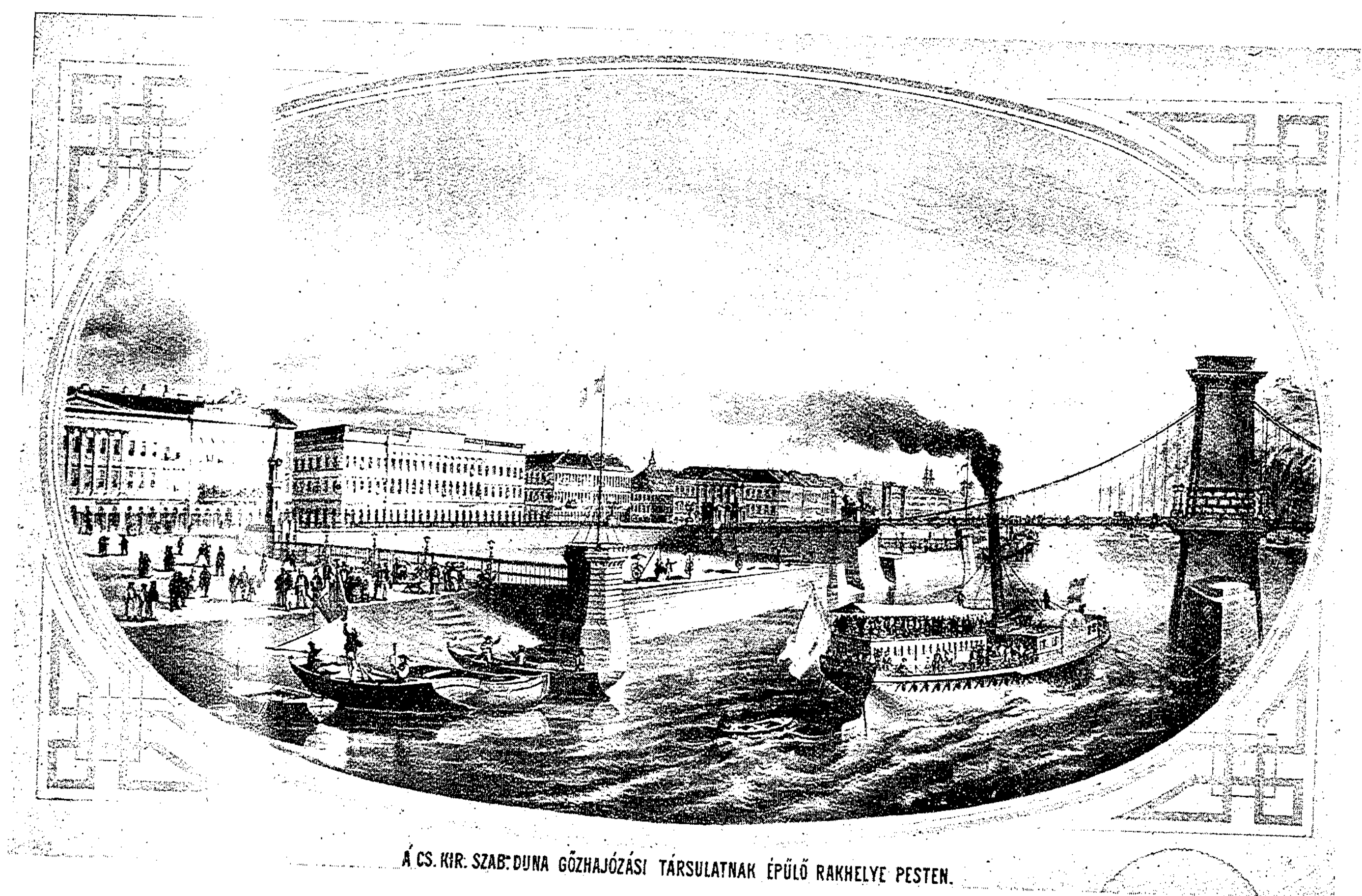
TÁNCSICS MIHÁLY.

A mily mértékben teremtitek a fővárost nagyszerűvé ; oly mértékben válik a hon hatalmassá, dicsővé.

A SZERZŐ TULAJDONA.

PEST,
NYOMATOTT BARTALITS IMRÉNÉL.
1867.

A »FŐVÁROSUNK« BELSŐ CÍMLAPJA

A CS. ÉS KIR. DUNAGŐZHAJÓZÁSI TÁRSASÁG RAKODÓJÁNAK ÉPÍTÉSE (Rohn kőrajza)

SITUATIONS-PLAN

des Donau Stromes zwischen Pest und Ofen

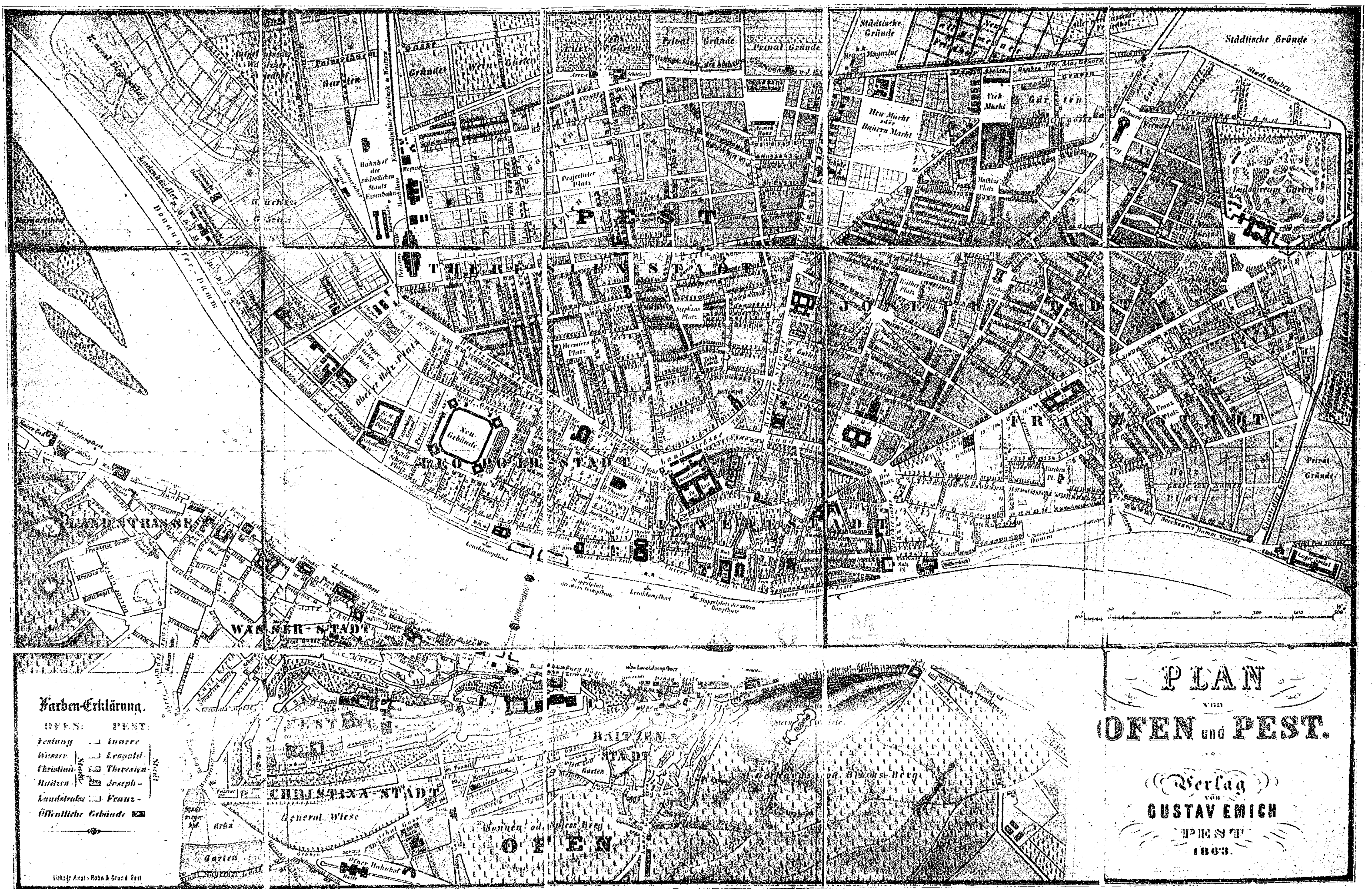
ERSTES PROJECT.

PEST

OFEN

A DUNA-RAKPART (ALDUNASOR ÉS FELDUNASOR) SZABÁLYOZÁSÁNAK ELSŐ HELYSZÍNRAJZTERVE, A BEÉPÍTETT HÁZSOR ELŐTT ELADÁSRA KERÜLT VÁROSI TELKEK FELTÜNTETÉSÉVEL.

AZ ALDUNAPART SZABÁLYOZÁSI MUNKÁJÁT ELLENŐRZŐ BIZOTTSÁG JELENTÉSÉNEK EGY OLDALA HILD JÓZSEF, DRIESCHER JÓZSEF, REITTER FERENC, SZUMRÁK PÁL, HENSZLMANN IMRE, CLARK ÁDÁM ÉS VASSIL ALAJOS ALÁÍRÁSÁVAL.

BUDA ÉS PEST TÉRKÉPE 1863-BÓL

A PESTI DUNAPART LÁTKÉPE A RÁCVÁROSBÓL NÉZVE, AZ 1860-AS ÉVEKBEN, A RAKPART SZABÁLYOZÁSA ELŐTT
(Rohbock Lajos acélmetszete, Hunfalvy János: Budapest és környéke c. művében. Pest, 1859)

AZ »ALDUNASOR« A GÖRÖG TEMPLOMIG, A SZABÁLYOZÁS ELŐTT
(Rohbock Lajos acélmetszete, Hunfalvy János: Budapest és környéke c. művében, Pest, 1859.)

ALÁÍRÁSOK (I) PESTVÁROS LAKÓINAK AZ ALDUNASOR SZABÁLYOZÁSA ELLEN TILTAKOZÓ S AZ UDVARI KANCELLÁRIÁHOZ INTÉZETT FELTERJESZTÉSÉN

ALÁÍRÁSOK (II) PESTVÁROS LAKÓINAK AZ ALDUNASOR SZABÁLYOZÁSA ELLEN TILTAKOZÓ S AZ UDVARI KANCELLÁRIÁHOZ INTÉZETT FELTERJESZTÉSÉN

ALÁÍRÁSOK (III) PESTVÁROS LAKÓINAK AZ ALDUNASOR SZABÁLYOZÁSA ELLEN TILTAKOZÓ S AZ UDVARI KANCELLÁRIÁHOZ INTÉZETT FELTERJESZTÉSÉN

18686/pm.

Pest
szabad királyi város Közönségének

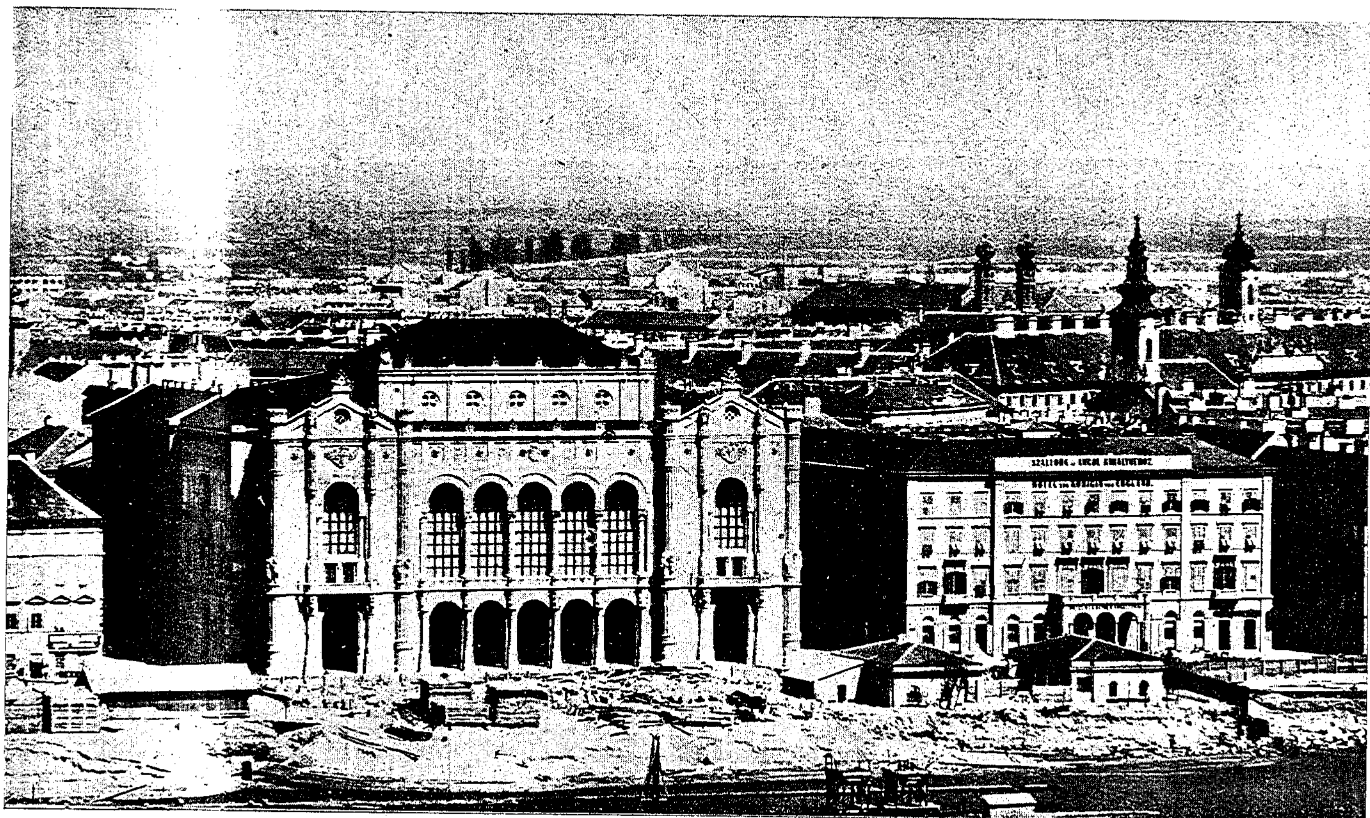
Folyó évi Február 23-án 1863 f. a. kelt kegyelmes királyi udvari rendelvény, mely a szabad királyi város Közönségének az ottani Dunaparti kiépítése által nyerendő térségek beépítése tárgyában múlt évi December 30-án 1862 f. a. kelt, s ezen [illegible] főkormányszék részéről is kellőleg támogatott javaslata, – az ezen térségek beépítésének [illegible] idézett alaptalan felfolyamodványok visszautasításával elfogadhatónak találtatván, erről a város Közönsége fennebb idézett jelentése csatolványainak visszarekesztése mellett maga miheztartása, s kellő intézkedés végett, egyszersmind legfelsőbb helyről vett azon további meghagyással értesíttetik, miszerint a szóban levő térség beépítése alkalmával, még a boldogult József Nádor Ő Fensége elnöklete alatt működött országos bizottmány által a magyar színház számára a Dunaparton kijelelt hely kihasíttatásáról lehetőleg gondoskodjék. Kelt Budán a magyar királyi Helytartótanácstól 1863. évi Március hó 15-én.

Jankovich György

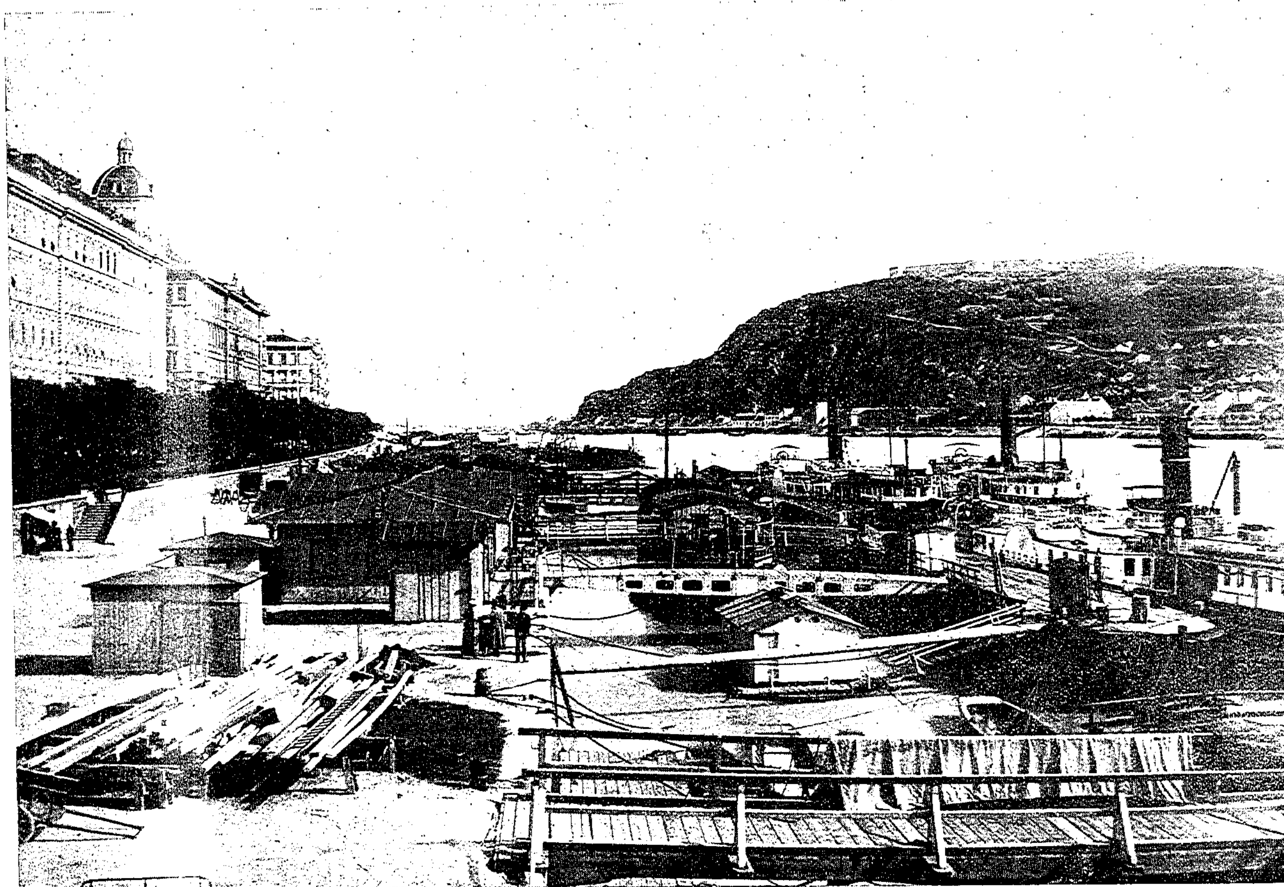
Fridrich Ágoston

[illegible]

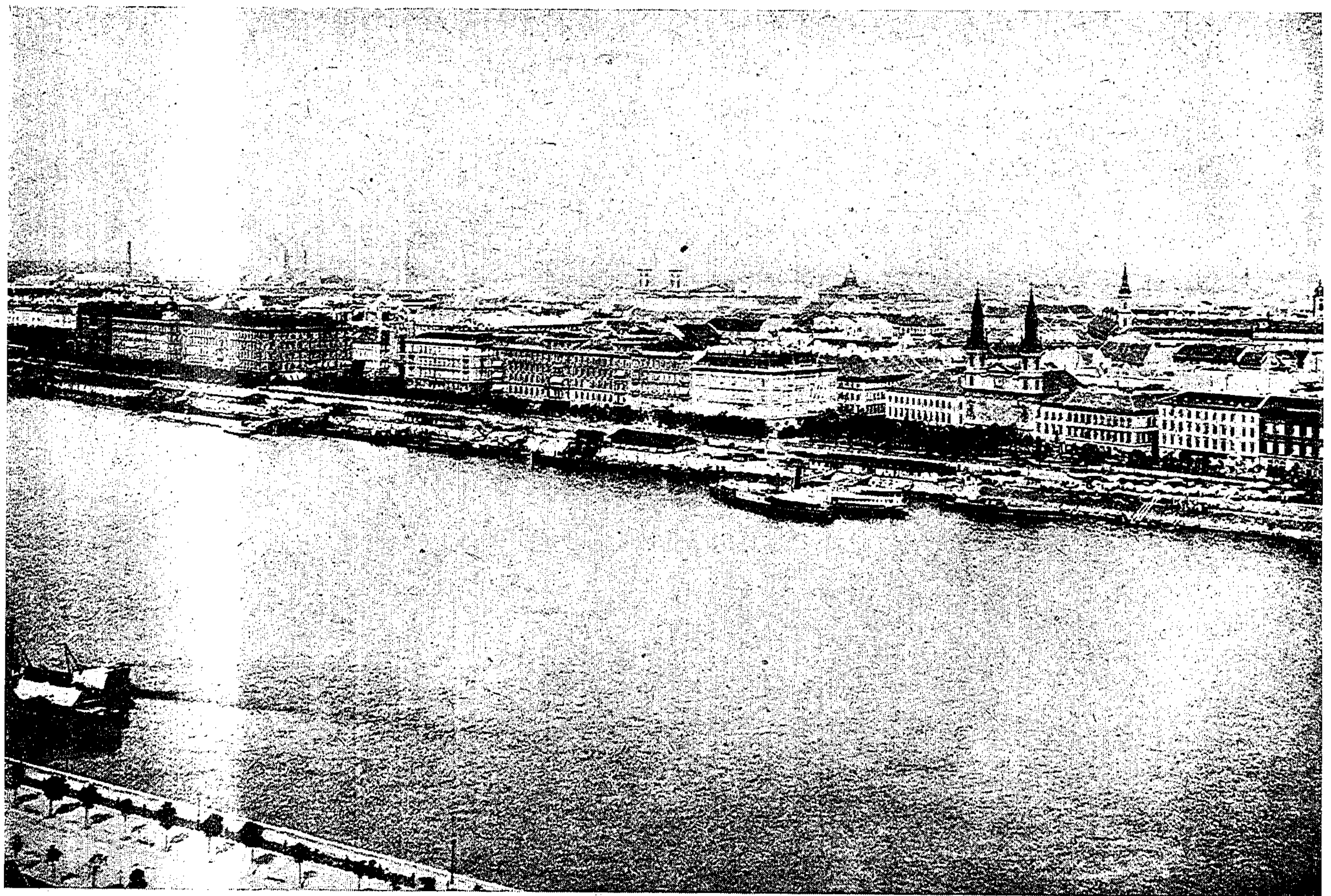
A HELYTARTÓTANÁCS LEIRATA PEST VÁROSÁHOZ
A DUNAPART KIÉPÍTÉSÉNEK JÓVÁHAGYÁSÁRÓL

AZ ALDUNAPART SZABÁLYOZÁSI MUNKÁJA A VIGADÓ ÉS ANGOL KIRÁLYNÉ SZÁLLODA ELŐTT (Fényképfelvétel)

AZ ALDUNAPART A RÉGI ÉPÜLETEK ELÉ EMELT HÁZSORRAL ÉS A KIKÖTŐVEL (Fényképfelvétel)

A KIÉPÜLT DUNAPART A LÁNCHÍD ÉS ERZSÉBET-HÍD KÖZÖTT (Fényképfelvétel)

№ 9581/II

Die k. k. Finanz-Bezirks-Direktion in Pesth

an

das Löbliche Bürgermeister-Amt der königl. Freistadt

in

Pesth

NOTE.

Pesth am 23ten Juni 854

A. Nro 6. gr. Stempel

A K. K. FINANZ-BEZIRKS-DIREKTION ÁTIRATA A PESTI POLGÁRMESTERI HIVATALHOZ TÁNCSICS MIHÁLY ELKOBZOTT HÁZÁNAK ADÓHÁTRALÉKA ÜGYÉBEN

421/eln. 47. I–II

Szabad kir. Pestváros fenyítő törvényszéke megküldi f. é. mart. hó 12-én 1264. sz. a. hozott ítéletét, melynél fogva Táncsics Mihály az „Arany trombita" polit. hetilap kiadó tulajdonosa – a nevezett lapnak törvényes biztosíték letétele nélküli kiadása miatt f. é. martius hó 26-án megkezdendő egy évi fogságra s 100 f. bírságra ítéltetett.

I

Ezen ítélet alapján utasíttatik Weinberger István(ur) városi gazda ~~az~~, miszerint nevezett kiadó részére szolgálandó letartóztatási helyiségül egy szobát berendezve a f. é. martius hó 26-ára készen tartsa – miről t. Thaisz Elek főkapitány úr tudomásul értesíttetik –

Pest 1869 mart. 21.

II

Ez ítélet értelmében ~~[illegible]~~ Táncsics Mihálynak az elnökségnél kellvén a mondott napon jelentkezni erről t. Thaisz Elek főkapitány úr oly végből értesíttetik, ~~[illegible]~~ miszerint nevezettnek ~~mondott napon~~ általam netalán könnyű leendő utasíttatása esetére ~~[illegible]~~ annak ~~[illegible]~~ Weinberger István városi gazda által berendezett helyiségbe leendő elhelyezésére iránt intézkedni szíveskedjék –

Pest 1869 mart. 21.

az egyúttal utasított

230/J. sz.

UTASÍTÁS (fogalmazvány) TÁNCSICS MIHÁLY SZÁMÁRA »SZOLGÁLANDÓ« LETARTÓZTATÁSI HELYISÉGRŐL, WEINBERGER ISTVÁN VÁROSGAZDÁNAK ÉS THAISZ ELEK FŐKAPITÁNYNAK

117 lap sz.

Táncsics Mihály — és neje Seidl Teréz 30 évre — Kölcsön sz. 1020

TARTOZIK

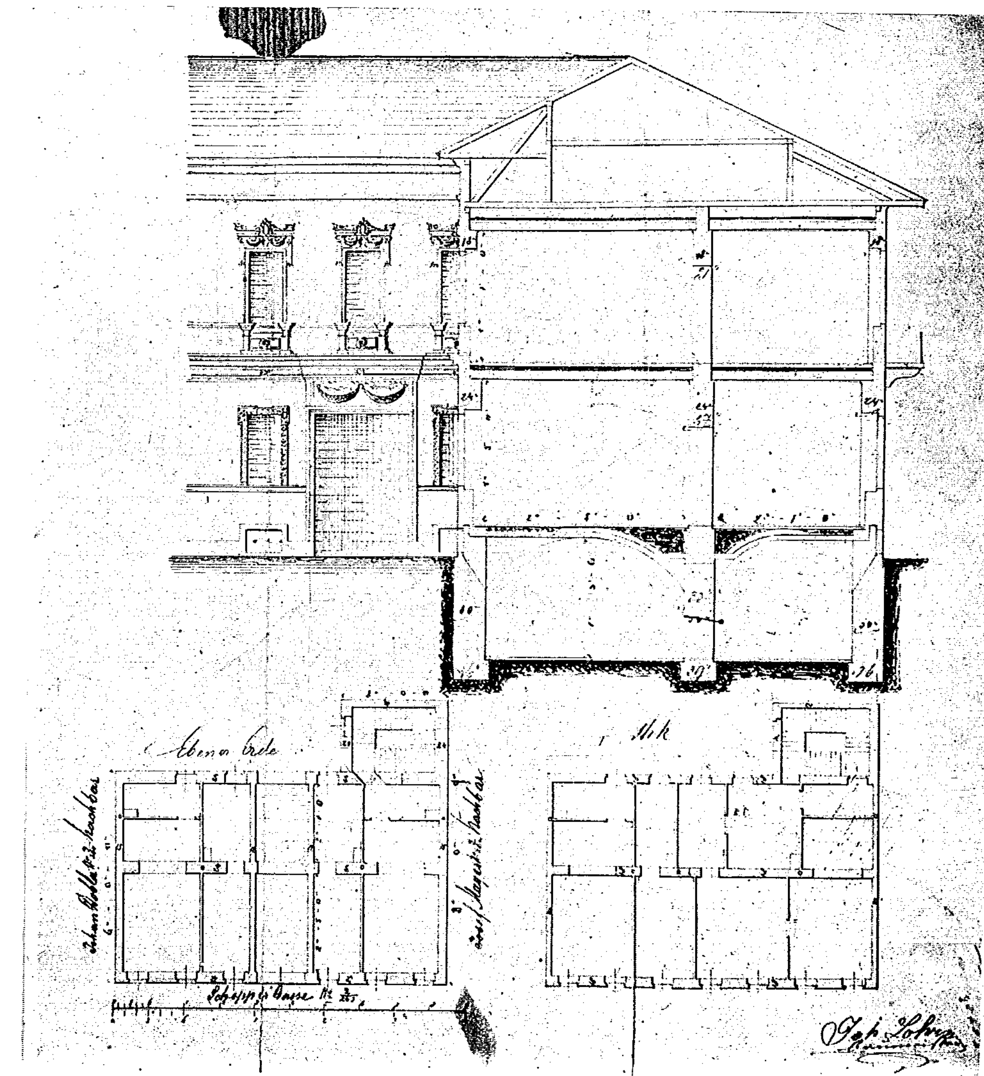
Év	hó	nap	136 / 872 febr. 23	Évre	Napra	díjjal fr.	kr.	kamattal fr.	kr.	Tőke összeggel fr.	kr.	Törlesztendő tőke: részlet	Összeg 30 év alatt fr.	k.	év	hó	napján
1872	Marz	3	Kölcsönért [illegible]							15,000		2a	3000		1882		10
"	"	"	15000 ft után [illegible]	1/2		75		475				3a	4500		1892		"
1873	"	10	14850	1/2		74	25	460	18			5a	7500		1902		"
"	Sept	"	14700	1/2		73	50	441									
1876	Juli	1	14,700 ft után kamat [illegible]		1012	282	98	2603	94								
						505	73	3979	12	15,000							

Kölcsön minősége: [illegible]

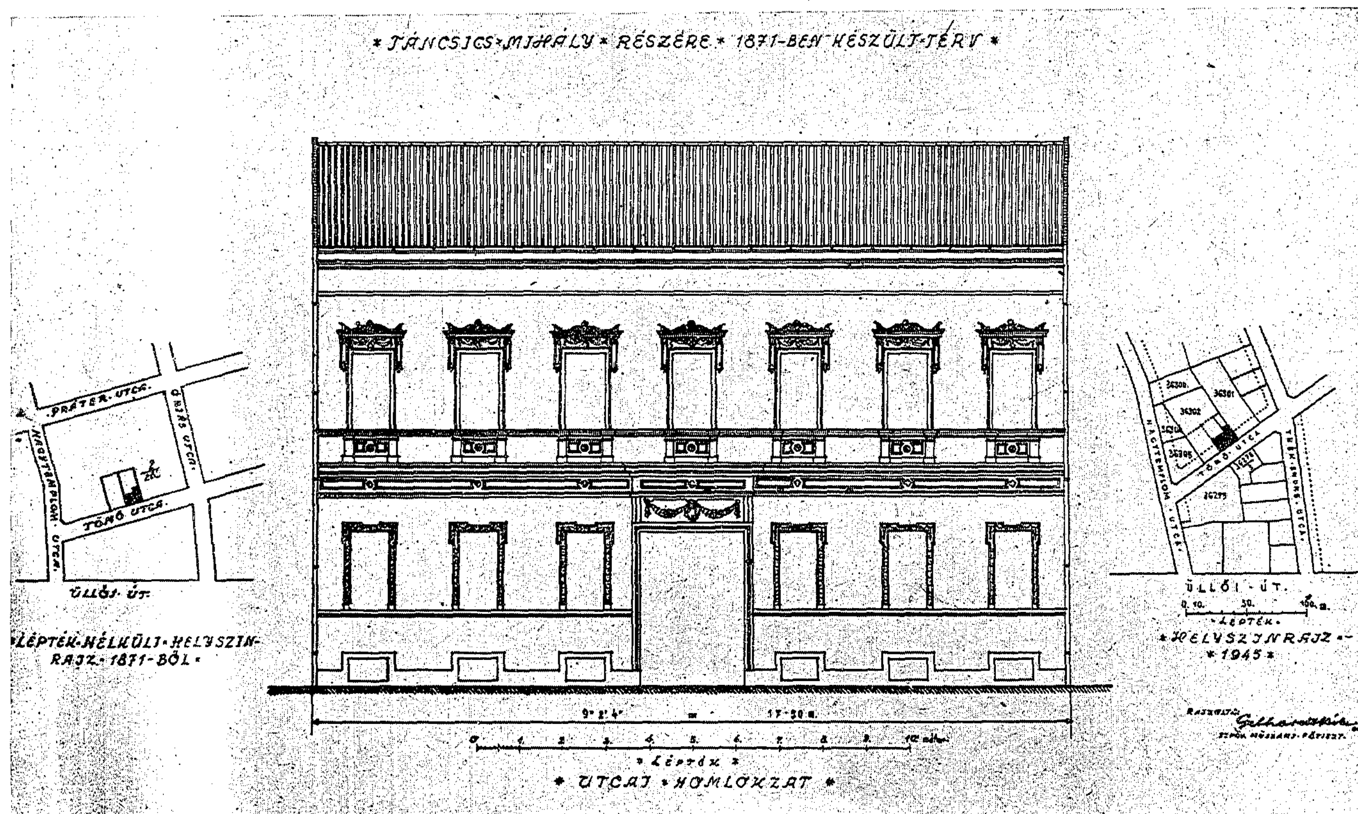
KÖVETEL

Év	hó	nap	Tőke után fr.	kr.	Martius és Szept. 10-én	Évre	Napra	díjért fr.	kr.	kamatért fr.	kr.	részlet	Tőke részletért fr.	k.	Jegyzet
1872	Marz	3	15,000		[illegible] 1872 Sept. 10	1/2	10	75		475					[illegible]
1873	Febr.	3	14,850		" " 1873 Marz	1/2	148	74	25	460	18	1	150		
"	Marz	10	14,700		" " Sept. "	1/2		73	50	441		2	150		
1876	Juli	1			14700 ft után 1875 Aug. 31		695	282	98	1697	85				
"	"	"			" " 1876 Juni 30		317			906	09				
"	"	"			Visszafizetett tőkéért								14,700		
								505	73	3979	12		15,000		

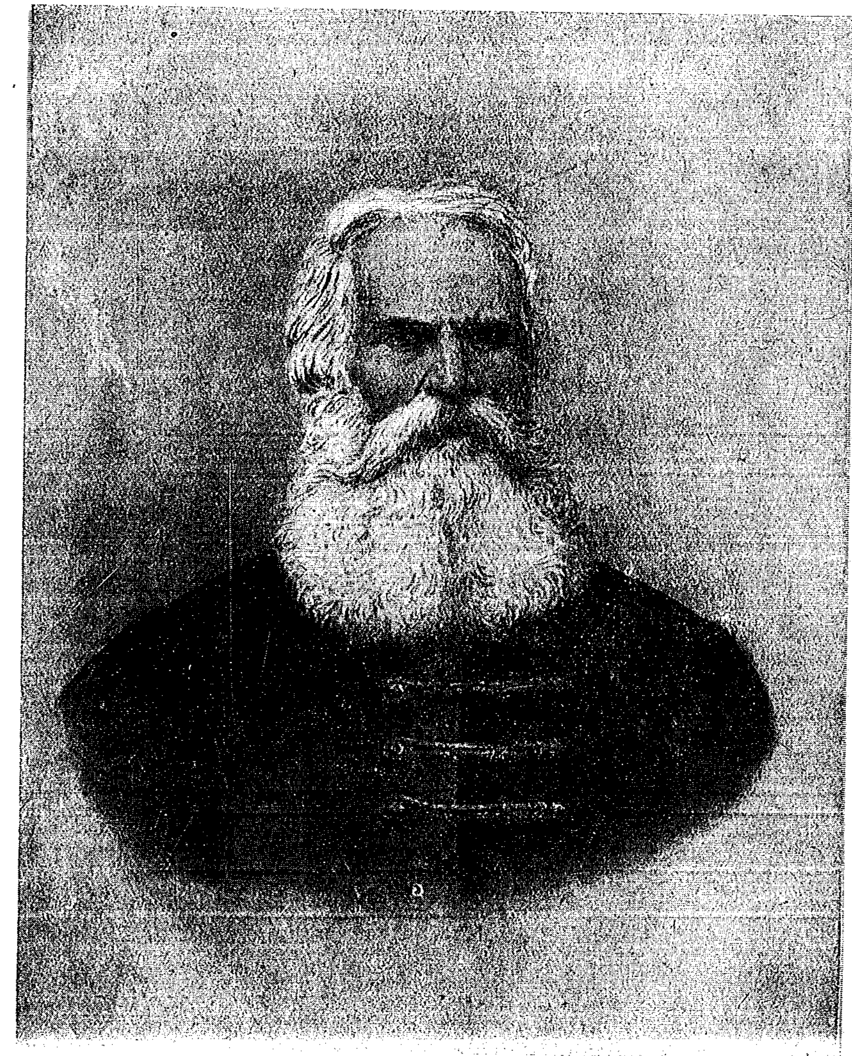
TÁNCSICS MIHÁLY ÉS SEIDL TERÉZ HÁZ-KÖLCSÖNÉNEK BANK-KÖNYVELÉSE

TÁNCSICS MIHÁLY HÁZÁNAK TERVRAJZA

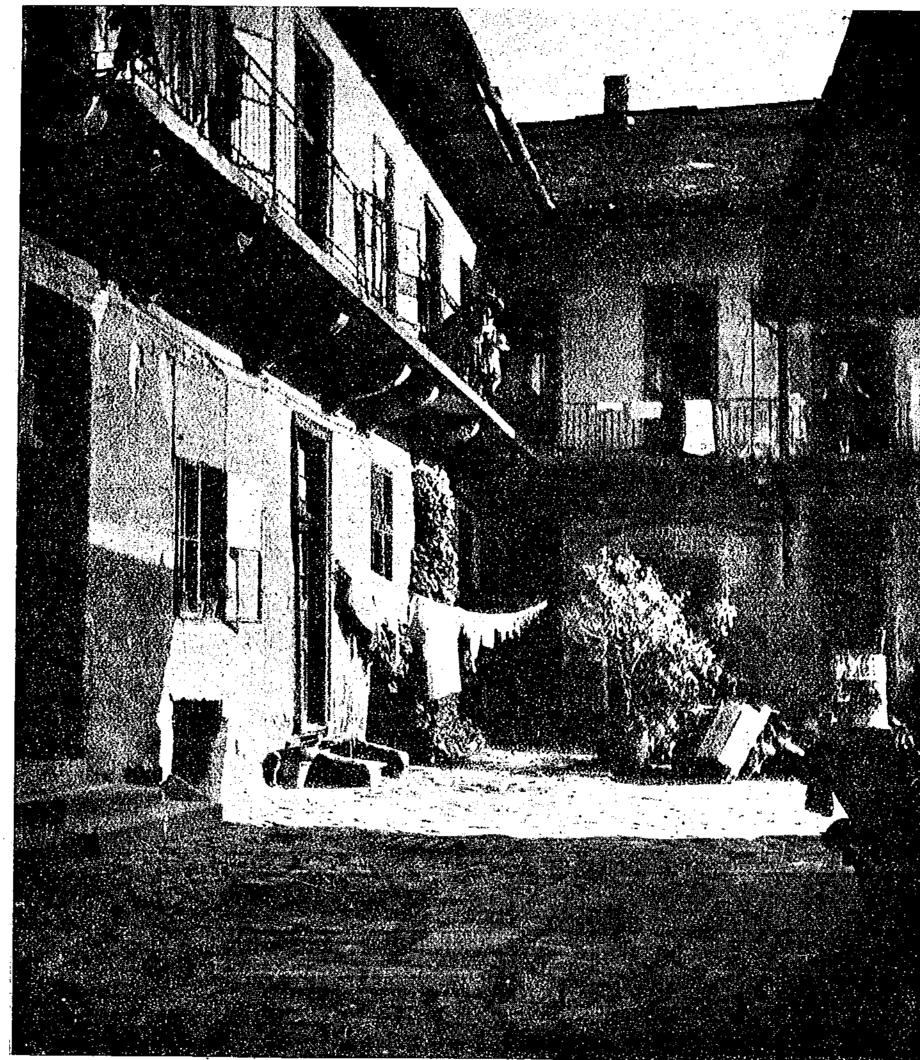
A TÁNCSICS-HÁZ TERVRAJZA ALAPJÁN REKONSTRUÁLT HOMLOKZAT (Készítette Gebhardt Béla szkfőv. műszaki főtiszt)

TÁNCSICS MIHÁLY ÖREGKORI ARCKÉPE (Ismeretlen művész vízfestménye)

TÁNCSICS MIHÁLY HÁZA, A TÖMŐ-UTCA 2—4. SZ. ALATT, JELENLEGI ÁLLAPOTÁBAN

TÁNCSICS MIHÁLY TÖMŐ-UTCAI HÁZÁNAK UDVARI RÉSZE, JELENLEGI ÁLLAPOTÁBAN